

பொது மொழி

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

सूचना :- खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक / मासिक परत करावे, तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (८) नुसार प्रतिदिनी ५ पैसे जादा वर्गणी भरावी लागेल.

५१०५६०

१२७४९

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. वाचनालय शाखा.

अनुक्रम ... ७६४०३. नि. ~~...~~ प्रा. वि. ११५

क्रमांक ... ३५३७ नोंद दि. ३०.३.१५

जगाचे शोधक

भाग : दुसरा

लेखक

मा. गो. काटदरे,

बी. ए. (ऑनर्स), बी. टी.

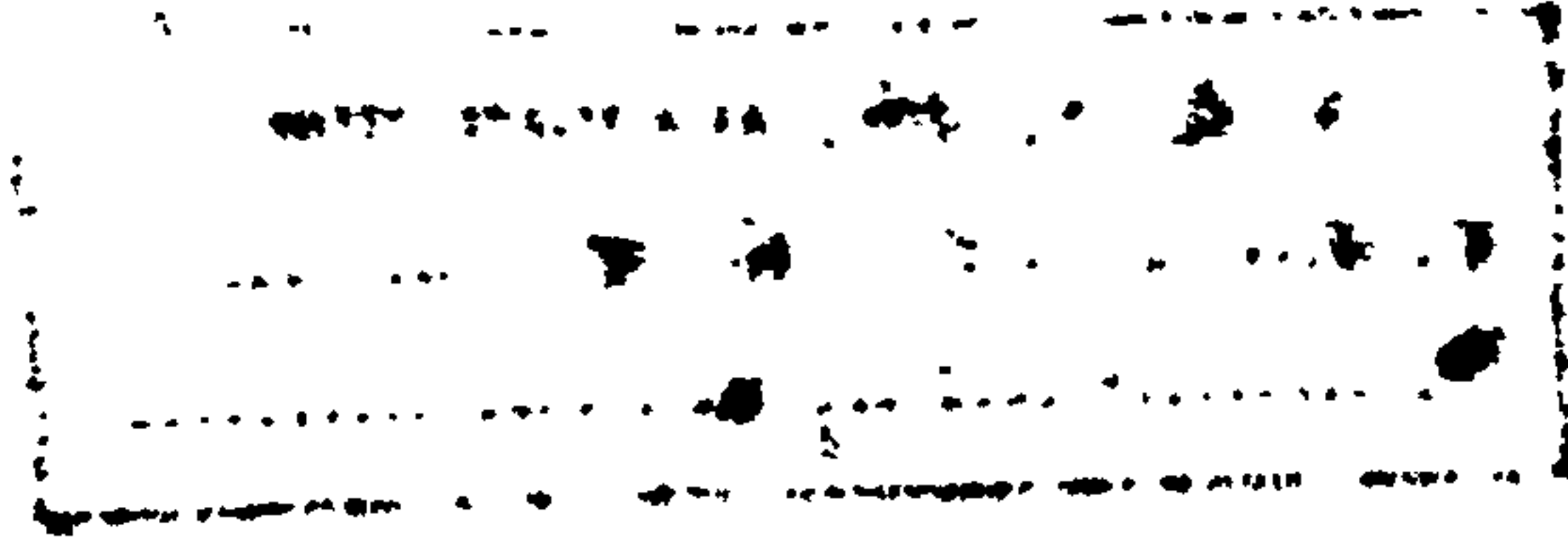
IRBK-0112741

IRBK-0112741

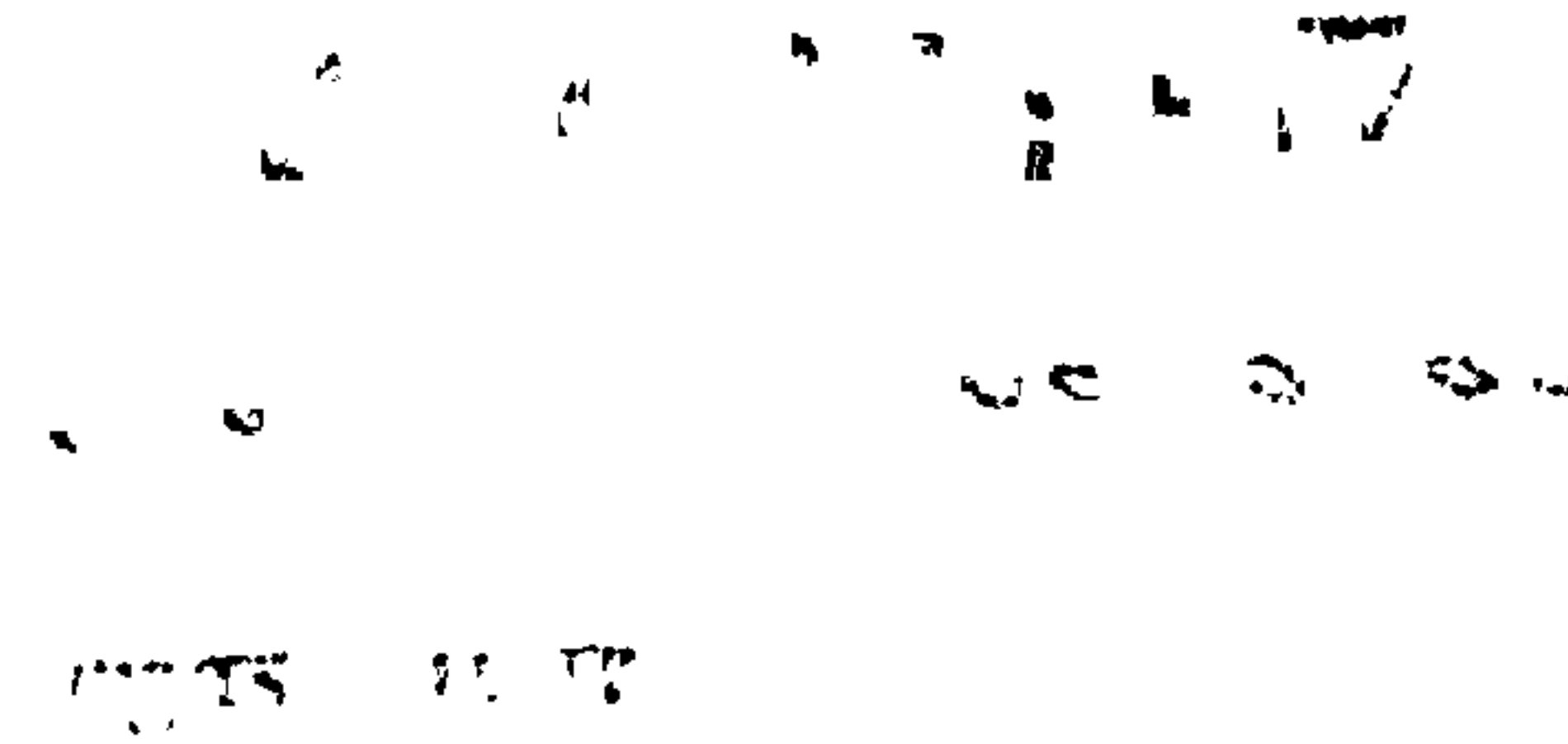
मूल्य : दोन रुपये

प्रकाशक :

न. शं. कुलकर्णी,
जयन्त आणि कंपनी,
स. नं. ७२०चा २०,
नवी पेठ, पुणे ९.

आवृत्ति पहिली : जानेवारी १९५३
आवृत्ति दुसरी : जानेवारी १९६५
आवृत्ति तिसरी : जानेवारी १९६९

मुद्रक :
न. शं. कुलकर्णी,
टीचर्स प्रिंटिंग प्रेस,
स. नं. ७२०चा २०,
नवी पेठ, पुणे ९.

भगडा ग्रथ पत्र लय ८१, वाचनालय शाखा.

अनुक्रम ७.६२०३... दि. ०१.०१.३१.५५

क्रमांक... ४५३७... नोंद दि... ३१.३१.५५

म. र. सं. डाणे, वाचनालय शाखा.

शा. क्र... १२७०००... दि.
दि. ०१.०१.५५/५५

माझी भूमिका

‘जगाचे शोधक’ ही पुस्तक विद्यार्थी-वर्गाच्या हातीं देतांना मला अत्यंत आनंद होत आहे.

या विषयासंबंधीं इंग्रजींत बरीच पुस्तके आहेत व तीं फारच सुंदर आहेत. मराठींतहि अशा तऱ्हेचीं पुस्तके अलीकडे प्रसिद्ध होऊं लागलीं आहेत. ह्या दृष्टीनें प्रा. श्री. म. माटे यांचें ‘जगाचे प्रवासी’ भाग १, २ व ३ आणि प्रा. ज. वा. जगताप यांचें ‘धाडसी शोधक’ हीं पुस्तके खरोखरच उल्लेखनीय आहेत. पण असें असतांनाहि मीं हें पुस्तक लिहिण्याचें कारण जरा वेगळें आहे.

इयत्ता ८ व ९ यांमधील विद्यार्थी मोठे मजेदार असतात. ते धड लहानहि नसतात नी धड मोठेहि नसतात. काऊचिऊच्या गोष्टी त्यांना आवडत नाहीत, गहन चर्चा त्यांना समजत नाही. मग त्यांना शिकवायचें तरी कसें ?

४ : जगाचे शोधक

या वयांतील विद्यार्थ्यांच्या हातांत बऱ्याच वेळां मला गुप्त 'पोलिसांच्या' कादंबऱ्या आढळतात. या पुस्तकांतील कोणता भाग त्यांना आवडतो याची चौकशी करतां असें आढळून आलें कीं, त्यांना त्या रामरावांचें धाडस, चौकसपणा, एखादें गूढ उकलून काढण्यांतील त्यांची हुषारी वगैरे गोष्टी फार आवडतात. हे गुण फार चांगले आहेत. आमच्या मुलांच्यांतहि ते अवश्य आले पाहिजेत. पण मग त्यांना त्यांच्यासाठीं हेंच खाद्य द्यावयाचें का ? का दुसऱ्या गोष्टी सांगून हेच गुण वाढीस लावावयाचे ? असा विचार करीत असतांना मला या शोधकांची आठवण झाली.

त्यांच्यांत हे सर्व गुण आहेत. ते धाडसी आहेत. वाटेल त्या अज्ञात प्रदेशांत जावयाला त्यांची एका पायावर तयारी आहे. कोणत्याहि अडचणीला न भिणें हें त्यांचें व्रीद आहे. म्हणून तर 'नॅन्सन' उत्तर ध्रुव प्रदेशांत शिरला, वास्को-ड-गामा हिंदुस्थानकडे आला, पिझारो दक्षिण अमेरिकेकडे गेला आणि स्कॉट अंटार्क्टिक प्रदेशांत भटकला. चौकसपणाच्या बाबतींतहि हे लोक विशेष प्रसिद्ध आहेत. मार्को पोलोच्या या गुणामुळेच तर कुबलाखान त्याच्यावर प्रेम करूं लागला. अज्ञात प्रदेश हुडकून काढण्यांत कोलंबस, कुक्, लिंन्हगस्टन किंवा पार्क यांनीं केवढी तरी बहादुरी गाजविली आहे. मग 'रामरावा' ऐवजीं या लोकांच्या गोष्टी त्यांच्या

हातीं पडल्या तर जास्त चांगलें नाहीं कां होणार? करमणुकीपरी करमणूक व शिवाय ज्ञान ! दुहेरी फायदा.

म्हणून हें पुस्तक लिहितांना मीं 'गोष्ट पद्धतीचा' अवलंब केला. प्रत्येकाच्या प्रयत्नांतले महत्त्वाचे प्रसंग निवडले व त्याची गोष्ट बनविली. त्यामुळे गाभा कायम राहून बाहेरचें स्वरूप आकर्षक झालें. प्रत्येक गोष्ट वाचतांना 'आपण कांहीं अभ्यासाचें वाचीत आहोंत' याची तर जाणीव होऊं नये पण गोष्ट संपली कीं 'आपण काहींतरी नवीन शिकलों' याचें समाधान लाभावे, अशी दृष्टि ठेवून या सर्व कथा लिहिल्या आहेत. त्या लिहितांना कधीं स्वतः शोधकच आपले अनुभव सांगतो आहे, कधीं एखादा तिऱ्हाईत, स्वतः ऐकलेली त्यांची गोष्ट सांगतो आहे, अशा निरनिराळ्या पद्धतींचा मीं उपयोग केला आहे.

तो उपयोग कितपत साधला आहे, हें खरोखर विद्यार्थ्यांनीं व त्यांच्या शिक्षकांनीं ठरवावयाचें आहे. मला वाटतें, माझा हा प्रयत्न त्यांना आवडेल. तसें झालें तर याच मार्गाचा अवलंब करून भूगोलांतील रुक्षपणा कमी करून त्याला रम्यता आणतां येईल. विद्यार्थ्यांनीं व शिक्षकांनीं आपला अनुभव कळविल्यास मला फार बरें वाटेल. पुढला प्रयत्न जास्त चांगला करतां येईल.

माझा हा पहिलाच प्रयत्न ! तो यशस्वी व्हावा, म्हणून ज्या ज्या मंडळींनीं मला

६ : जगाचे शोधक

प्रेमानें व आपुलकीनें मदत केली, त्या त्या सर्वांचा मी शतशः ऋणी आहे.

हे ऋण असेंच वृद्धिगत होवो, हीच प्रार्थना.

मकर-संक्रमण }
इ. स. १९५३ } — मा. गो. काटदरे

* * *

या पुस्तकाची आकर्षक स्वरूपांत तिसरी आवृत्ति आज निघत आहे, ही या पुस्तकाच्या उपयुक्ततेची पावती होय.

'भारद्वाज,' पुणे ९ }
दिनांक : १-१-१९६९ } — प्रकाशक

याच विषयावरील कांहीं महत्वाचीं पुस्तके :

मराठी :

प्रा. माटे— जगाचे प्रवासी भाग १, २, ३.

प्रा. जगताप— धाडसी शोधक.

प्रा. गोखले— मार्को पोलो.

इंग्रजी :

Collinson:

Exploration & Adventure.

Keltic & Gilmour:

Adventures & Exploration Book 1 to 5.

Finch:

Famous Explorers.

Ker & Cleaver:

Heroes of Exploration.

R. Power:

The Age of Discovery.

अनुक्रम		
१. पोलो	...	९-२६
२. नॅन्सस	...	२७-४२
३. वास्को-ड-गामा	...	४३-६०
४. पिझारो	...	६१-७८
५. स्काॅट	...	७९-९६

मराठी ग्रंथ ... वा तात्पर्य शास्त्र,
अनुक्रम ... दि
क्रमांक ... नोंद दि

पोलो : मध्य आशियाचे शोधक

जन्म : इ. स. १२५४]

[मृत्यु : इ. स. १३२४

सोवतच्या प्रकरणांत वर्णन केलेल्या पोलोपैकीं सर्वांत धाकटा प्रवासी म्हणजे हा मार्को पोलो. त्याचा बाप निकोलो व चुलता माफेओ हे दोघेहि व्हेनिसचे व्यापारी होते. त्यांच्याबरोबर त्यानें मध्य आशियांतून चीनपर्यंत व परत येतांना चिनी व हिंदी महासागरांतून व्हेनिसपर्यंत प्रवास केला. युरोपियन लोकांना मध्य आशियाची व पूर्वेकडील देशांची ओळख झाली ती यांच्याचमुळे. त्या कारणानें ' मध्य आशियाचे शोधक ' म्हणून या तिघांचीहि ख्याति फार मोठी आहे.

जिनिव्हा व व्हेनिस यांच्यांतील युद्धांत व्हेनिसच्या लोकांचा पराभव होऊन त्यांत मार्को कैदेत पडला. कैदेत असतांना त्यानें आपल्या मित्राला सांगितलेली ही हकीकत :

१. दार उघडा, आम्ही आलों आहोंत

दार उघडा दार ! दार उघडा दार ! !

१२९५ सालच्या डिसेंबर महिन्यांतल्या एका रात्रीं व्हेनिस शहरांतल्या एका लहानशा घरापुढें उभे राहून तीन प्रवासी वरीलप्रमाणें दारावर धक्के देत होते. त्या तिघांपैकीं दोघेजण थोडेसे वयस्कर दिसत होते आणि एकजण मात्र अगदींच पोरगोलासा होता. तिघांचेहि कपडे अगदीं फाटके तुटके असून ते सर्वजण फारच दमल्यासारखे दिसत होते. बराच वेळ झाला तरी आंतून कोणी येत नाहीं असें पाहून त्यांनीं पुन्हा एकदां दाराची कडी जोरजोरानें वाजवावयास सुरुवात केली.

बऱ्याच वेळानें आंतून एक म्हातारा इसम हातांत एक दिवा व सोटा घेऊन दारापाशीं आला. दाराच्या फटींतून त्यानें एकदां बाहेर नीट डोकावून पाहिलें

आणि जरा दरडावणीच्या स्वरांत विचारलें, “ कोण मघापासून इतका दरवाजा ठोठावतोय ? ”

“ मी मार्को. ” प्रवाशांपैकीं एकानें उत्तर दिलें.

“ कोण ? मार्को ? ”

“ होय, मार्कोच. आणि माझ्यावरोवर निकोलो आणि माफेओहि आहेत. ”

“ काय म्हणतोस ? निकोलो, माफेओ आणि मार्को ? तुला वेड तर नाहीना लागलं ? अरे खुळ्या, या तिघांनाहि मरून आतां एक दोन नाहीं, तर चांगलीं पंचवीस वर्षे झालीं, पंचवीस ! समजलास ? मग आतां ते कसे परत येतील ? त्यांचीं भुतं होऊन तर नाहीं नां तुम्ही आलांत ? ” म्हातान्यानें विचारलें.

“ अगोदर दार उघडा नि आम्हांस आंत घ्या. थंडीनें आम्ही अगदीं कुड-कुडतोय. आंत आल्यावर मग वाटल्यास ठरवा आम्ही खरे निकोली, मिकोली आहोंत का त्यांचीं भुतं आहोंत तें ! ” प्रवाशानें त्रासून म्हटलें.

म्हातान्याला थोडें आश्चर्य वाटलें. त्यानें पुन्हा एकदां फटींतून डोकावलें व परत घरांत जाऊन घराच्या सर्वांना घेऊन तो दाराशीं आला. सर्वांनीं म्हातान्या-प्रमाणेंच दाराच्या फटींतून त्या तिघांना नीट न्याहाळलें व मग मनाचा हिऱ्या करून दार उघडलें.

निकोलो, माफेओ व मार्को घरांत आले. त्यांनीं आपलीं वोचकीं कोपऱ्यांत टाकलीं व हुश्रू करून ते तिघेहि खालीं वसले.

म्हातान्यासकट सर्वजण मोठ्या आश्चर्यानें त्यांच्याकडे पाहात होते. डोळे फाटेपर्यंत निरखून पाहिल्यानंतरसुद्धां हे आपले भाईबंद असावेत असें त्यांच्यापैकीं एकालाहि पटेना. शेवटीं त्यांच्यापैकीं एकानें मोठ्या धिटाईनें विचारलें—

“ काय रे मार्को, तुम्ही सर्वजण मेलां होतां ना ? मग पुन्हा जिवंत कसे झालात ? ”

‘ कोण म्हणतो आम्ही मेलों होतो ? ’ मार्कोनें विचारलें.

‘ कोणी म्हणायला कशाला पाहिजे ? पंचवीस वर्षांपूर्वीं निकोलो, माफेओ नि मार्को जे घरांतून बाहेर पडले ते अद्यापपावेतां कांहीं परत आले नाहीत. जिवंत मनुष्य घर सोडून इतकीं वर्षे कधीं तरी दूर राहिल का ? ’

१२ : जगाचे शोधक

‘तें खरं आहे.’ मार्को म्हणाला, ‘पण कांहीं आकस्मिक कारणांमुळे जर फार दूर-अगदीं चीनपर्यंत जावं लागलं तर परत यायला पंचवीस वर्षे नाहीं का लागणार ?’

‘काय, तुम्ही चीनपर्यंत गेला होतांत ?’ त्या इसमानें आश्चर्यानें विचारलं. ‘अन् हा चीन देश कुठाय ? तुम्हीतिथं कशाला गेला होतांत ? परत कसे आलांत ? वाटेत तुम्हांला कोणी मारलें नाहीं ? लुटलें नाहीं ?’

‘अरे हो’ मार्को त्याला मध्येच अडवून म्हणाला, ‘अगोदर आम्हांला कांहीं खायला प्यायला तरी द्याल कीं नाहीं ? का उपाशीपोटींच तुझ्या सगळ्या प्रश्नांचीं उत्तरं देऊं ?’

मार्कोचें हें म्हणणें सर्वांना पटलें. त्यांनीं घरांत जाऊन थोडेसे खाण्याचे पदार्थ व मद्याचे तीन ग्लास आणून त्या तिघांपुढें ठेवले. तेवढें खाऊन व दारू पिऊन झाल्यावर मार्को म्हणाला :

‘हें पाहा, आतां रात्र फारच झाली आहे. आणि आम्हीहि अगदीं दमून गलों आहोंत. आतां आम्ही झोपतो. सकाळीं ताजेतवाने झालों कीं सांगूं सर्व हकीकत. चालेल ना ? आणि हें पाहा, जमलें तर आपल्या सगळ्याच नातेवाईकांना उद्यां सकाळीं येथें बोलवा. काय सांगावयाचें असेल तें सर्वांनाच एकदम सांगूं. कसं रे माफेओ ?’

निकोलो व माफेओ पेंगतच होते. त्यांनीं नुसताच हुंकार दिला. त्यांचे ते पेंगुळलेले चेहरे पाहून सर्वांनींच त्यांना तेथें सोडलें व तेथून काढता पाय घेतला.

२. चोर का साव ?

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं त्या छोट्याशा घरांत खूप माणसें गोळा झालीं. त्यांत निकोलो व मार्कोचे जसे नातेवाईक किंवा इष्टमित्र होते तसेच गांवांतलेहि इतर पुष्कळ लोक होते. पंचवीस वर्षांपूर्वीं नाहीसे झालेले लोक परत कसे आले तें पाहण्यापेक्षां ते ज्या देशांतून जाऊन आले होते त्या देशासंबंधींची माहिती ऐकायलाच सर्वांचे कान अत्यंत उत्सुक झाले होते.

निकोलो, माफेओ व मार्को हे तिघेहि किरमिजी रंगाचे सुंदर झगे घालून बैठकीच्या खोलींत आले. त्यांचा तो रुबाव पाहून सर्वांनींच त्यांना आदर-

पूर्वक उत्थापन दिलें. खालीं वसल्यावर नोकरांनीं सर्वांच्यासाठीं थोडेसे खाण्याचे पदार्थ व मद्य आणलें. त्याचा समाचार घेत असतांना ते तिघेहि प्रवासी मध्येच उठून आंत गेले व पूर्वीचे झगे बदलून निळसर रंगाचे आणि पूर्वीपेक्षांहि अधिक सुंदर झगे घालून पुन्हां बैठकींत येऊन वसले. त्यांच्या ह्या विचित्र वागण्याचें सर्वांनाच मोठें आश्चर्य वाटलें. त्यांचे ते एकापेक्षां एक भारी कपडे पाहून हे कोणी तरी बडे लोक असावेत अशीच सर्वांची कल्पना झाली.

पुन्हा खाणें-पिणें सुरू झालें. थोड्या वेळानें ते तिघेहि पुन्हा आंत गेले, व या वेळीं नारिंगी झगे परिधान करून पहिल्याप्रमाणेंच बैठकींत येऊन वसले. आतां मात्र सर्वांच्याच कुतूहलाला पारावार राहिला नाही. जो तो त्यांच्याकडे आश्चर्यानिं पाहूं लागला. शेवटीं त्यांच्यापैकीं एकजण म्हणाला

‘ अरे मार्को, तुम्हीं हें काय आरंभिलें आहे ? ’

‘ जरा थांबा. ’ मार्को शांतपणें म्हणाला. नोकराकडे वळून त्यानें त्यास म्हटलें :

‘ हें वध, काल रात्रीं आम्हीं आमचे झगे काढून ठेवले होते ना, तेवढे घेऊन ये वरं. ’

मार्कोच्या सांगण्याप्रमाणें नोकरानें तिघांचेहि झगे आणून त्यांच्यापुढें ठेवले. ते तिन्ही झगे पार फाटून गेलेले दिसत होते. शिवाय धुळीनें तर ते इतके माखलेले होते, कीं त्यांचा मूळचा रंग कोणता होता हें पैज लावून सुद्धां कोणाला कळलें नसतें. असल्या या फाटक्या-तुटक्या नि मळक्या कपडांचाचे हे लोक काय करणार आहेत तेंच कोणाला समजेना.

पण निकोलो, माफेओ व मार्को या तिघांनींहि आपले झगे उसवावयास सुरुवात केली. सर्व झगे उसवून झाल्यावर त्यांनीं ते उलटे केले, तों काय ? त्यांतून एकापेक्षां एक अशीं मौल्यवान् रत्नें खालीं पडलीं. त्यांत निळे निळे नीलमणी, हिरवेगार पांचू, सशाच्या डोळ्यासारखे लाल लाल माणिक, आणखी अशींच कितीतरीं निरनिराळीं रत्नें होतीं. तीं पाहून सर्वांचेच डोळे दिपले.

‘ हें रे काय ? तुम्हीं कोणी चोरवीर तर नाहीं ना ? ’ कालच्या म्हातान्यानें घाबरून विचारलें.

‘ चोर असतो तर हीं रत्नें अशीं तुमच्यापुढें ओतलीं असतीं का ? ’ मार्कोनें रागानेंच विचारलें.

‘ मग तुम्हीं हीं आणलींत कुठून ? ’

‘ चीनच्या राजानें हीं आम्हांला बक्षीस दिलीं आहेत. चोरांना तीं दिसूं नयेत म्हणून आम हीं अशीं आमच्या फाटक्या नि मळक्या झग्यांत शिवून आणलीं होतीं. समजलं ? निकोलो म्हणाला.

‘ पण चीनच्या राजानें खूष होऊन तुम्हांला इतकीं रत्नें बहाल करण्या-सारखं तुम्हीं केलंत तरी काय ? ’ एकानें विचारलें.

‘ थांबा, तेंच तर आम्ही तुम्हांला आतां सांगणार आहोंत. ’

३. व्होल्गाच्या कांठीं

“ आमचा धंदा व्यापाऱ्याचा ” निकोलो सांगूं लागला, “ व्यापारानिमित्त आम्ही नेहमीं दूरदूरच्या देशांना जात असूं हें तुम्हांला ठाऊक आहेच. असेंच एकदां आम्ही व्यापारानिमित्त कॉन्स्टँटिनोपल शहराला गेलों होतो. त्या वेळीं आमचा हा मार्को आहे ना, तो नुकताच कुठं जन्माला येऊन टॅ ५ हें टॅ ५ हें करायला शिकत होता. त्यामुळें तो आमच्याबरोबर नव्हता. आम्ही दोघेच काय ते बाहेर पडलों होतो. त्यामुळें आहीं असा विचार केला कीं, सर्वच युरोपियन व्यापारी कॉन्स्टँटिनोपलपर्यंत येतात. आपण थोडें पुढें जाऊन पाहूं या ना, पलीकडच्या देशांत काय आहे तें.

आमच्या या विचाराला कोणीहि संमति देईना. जो तो म्हणूं लागला, “ अरे वेड्यांनो, पलीकडे काय तें ठाऊक आहे का तुम्हांला ? हा काळा समुद्र ओलांडून गेलांत कीं पलीकडे आहे तार्तर लोकांचें राज्य ! अन् ते लोक इतके क्रूर आहेत कीं बोलायची सोय नाहीं. एकदां तुम्ही तिकडे गेलांत कीं कायमचेच गेलांत म्हणून समजा. ”

पण त्यांच्या या भीतियुक्त सूचनेमुळें आम्हांला पलीकडे जाण्याविषयीं अधिकच उत्सुकता वाटूं लागली. शेवटीं आम्ही मनाचा निश्चय करून निघालों. काळा समुद्र ओलांडून आम्ही व्होल्गा नदीच्या कांठीं आलों. तेथें आमच्या दोस्तांनीं सांगितल्याप्रमाणें खरोखरीच क्रूर अशा तार्तर लोकांचें राज्य होतें. पण त्यांचा राजा मात्र बरा दिसला. कारण आम्हीं आमच्या जवळचीं सर्व रत्नें त्याला देऊन टाकल्यावर तो अगदीं खूष झाला. त्यानें आम्हांला नुसतेंच

आपल्याजवळ ठेवून घेतलें असें नव्हे, तर जेव्हां वर्षानंतर आम्ही परत जावयाला निघालों तेव्हां त्यानें आम्हांला आम्हीं दिलेल्याच्या दुप्पट रत्नें देऊन मोठ्या प्रेमानें निरोप दिला.

त्याचा निरोप घेऊन आम्ही परत यावयास निघालों. पण इतक्यांत या तार्तर राजाचें शेजारच्या दुसऱ्या राजाशीं युद्ध जुंपलें. त्यामुळें आम्हांला धड मार्गें येतां येईना कीं धड पुढें जातां येईना. शेवटीं काय होईल तें होवो म्हणून आम्ही पुढेंच निघालों.

पुढला सर्व प्रदेश अगदीं ओसाड होता. वाटेंत मधून मधून कांहीं भटके लोक भेटत. त्यांच्याजवळ जनावरांपलीकडे दुसरें कांहींहि नसे. त्यांनीं आम्हांला कांहीं त्रासहि दिला नाही. त्यामुळें विशेष त्रास न होतां आम्ही मध्य आशियांतल्या एका मोठ्या शहरीं सुखरूप येऊन पोचलों. या शहराचें नांव होतें बोखारा ! शहर फारच छान होतें. तेथें सुंदर सुंदर इमारती, वाडे व मंदिरे तर होतीच; पण येथला व्यापारहि फार मोठा होता. त्यामुळें आमचें मन या शहरांत रमलें. व्यापारानिमित्त येथें निरनिराळ्या देशांचे खूप व्यापारी येत असत.

असेच एकदां पूर्वेकडच्या देशांतून कांहीं व्यापारी या शहरांत आले. आम्हांला पाहून त्यांना फार आनंद व आश्चर्य वाटलें. त्यांनीं आम्हांला विचारलें :

“ तुमचा पुढचा बेत काय आहे ? ”

“ कांहींच नाही. ” आम्हीं उत्तर दिलें.

“ मग तुम्ही आमच्या देशाला येतां का ? आमचा राजा फार चांगला आहे. त्यानें अद्यापपावेतो एकहि युरोपीयन मनुष्य पाहिलेला नाही. तुम्हांला पाहून तो अगदीं खूष होईल व तुमचा खूप फायदा करून देईल. ”

मार्गें परत जाणें कांहीं शक्य नव्हतें. बोखान्यांत फार दिवस राहणेंहि जमलें नसतें; म्हणून आम्हीं त्यांच्या म्हणण्याला होकार दिला व थोडी फार तयारी करून त्यांच्याबरोबर निघालों.

मध्य आशियांतला बराच ओसाड प्रदेश तुडवीत तुडवीत आम्ही एका वर्षानिं पेकिंग शहराला येऊन पोहोचलों. हें शहर फारच भव्य होतें. त्याच्या सभोवतीं भक्कम तट असून त्याला मधून मधून दरवाजे ठेवले होते. प्रत्येक दरवाजाजवळ हजार हजार शिपाई नंग्या तलवारी घेऊन खडा पहारा करीत होते. त्यांना पाहून आम्हांला प्रथम थोडी भीति वाटूं लागली. पण हे शिपाई

परक्या लोकांवर लक्ष ठेवण्यासाठी ठेवलेले नसून कुवलाखान राजाचें ऐश्वर्य व सामर्थ्य सर्वांना दिसावें म्हणून ठेवलेले आहेत, असें आमच्या दोस्तांनीं सांगितल्यानंतर आमचा जीव भांड्यांत पडला.

४. धर्मगुरूंची मागणी

कुवलाखान मोठा चांगला राजा होता. त्याचें राज्य अफाट होतें. मध्य आशियांतील बहुतेक सर्व प्रदेश तर त्याच्या ताब्यांत होताच, पण शिवाय चीन देशावरसुद्धां त्याचीच सत्ता होती. तो दिसण्यांत जरी थोडा क्रूर दिसत असला तरी स्वभावानें मात्र फारच चांगला होता.

३ आम्ही त्याच्या दरबारांत गेलों तेव्हां त्याला फार आनंद झाल्याचें त्याच्या चेहऱ्यावरून आम्हांला कळलें. दुभाष्याच्या मदतीनें त्यानें आमचें

क्षमकुशल विचारून घेतलें व आपल्याच जवळ राहण्याची आम्हांला आग्रहानें विनंति केली. त्याप्रमाणें आम्ही त्याच्याच राजवाड्यांत राहिलों.

कुबलाखान मोठा हुषार, चतुर व अभ्यासू वृत्तीचा मनुष्य होता. रोज रोज तो आम्हांला युरोपसंबंधीं, तेथील लोकांसंबंधीं, आमच्या धर्मासंबंधीं नाना प्रकारचे प्रश्न विचारी. अशी माहिती मिळवितां मिळवितां एक दिवशीं त्याच्या मनांत काय आलें कुणास ठाऊक ? त्यानें आम्हांला विचारलें,

“ समजा, मीं तुमच्या पोपला जर विनंति केली तर माझ्या लोकांना ज्ञानी करण्यासाठीं तो शंभर धर्मगुरु पाठवील का ? ”

त्याच्या या प्रश्नाचें आम्हांला फार आश्चर्य वाटलें. पण सहवासानें आम्हांला खानाच्या स्वभावाची चांगली ओळख पटली होती; म्हणून आम्ही लगेच म्हणालों, “ न पाठवावयाला काय झालं ? तुम्ही एक पत्र लिहून द्या आमच्या-बरोबर. आम्ही स्वतःच तें पोपला नेऊन दाखवितों व तो देईल तीं. माणसें बरोबर घेऊन लगेच परत येतों.”

“ छान ! ” खान म्हणाला, ताबडतोब त्यानें सोन्याच्या एका पात्रावर पोपला देण्यासाठीं म्हणून एक पत्र लिहिलें. आमच्या पुढील प्रवासाची उत्तम व्यवस्था करून व ‘ पुन्हा परत येऊं ’ असें आश्वासन घेऊन त्यानें आम्हांला प्रेमानें निरोप दिला.

त्याचा तो निरोप व पत्र घेऊन आम्ही साधारणपणें आल्या वाटेनेंच परत निघालों. खानाच्या पात्रामुळें वाटेंत आम्हांला कोठेंहि त्रास झाला नाही. घरीं परतण्याची अनिवार इच्छा असल्यानें आमचीं पावलेंहि भराभर पडत होतीं. त्यामुळें वर्षाच्या आंतच आम्ही परत आमच्या गांवीं आलों. या वेळेपर्यंत १२६९ साल उजाडलें होतें.

५. नवीन वाटचाल

“ आमचें पहिलें काम म्हणजे पोपची भेट घेऊन त्याला खानाचें पत्र देणें व तो पाठवील तीं माणसें घेऊन परत चीनला जाणें ! पण हें काम कांहीं आमच्या हातून झालें नाही. कारण आम्ही पत्र द्यायला म्हणून जो पोपकडे गेलों तो स्वतः पोपच मुळीं जाग्यावर नव्हता. जुना पोप मरण पावला होता व नवीन पोपची

अजून नेमणूकसुद्धां झाली नव्हती. ती कधीं होईल हेंहि कुणाला सांगतां येत नव्हतें. म्हणून मोठ्या निराश अंतःकरणानें आम्ही व्हेनिसला परत आलों.

जवळ जवळ पंधरा वर्षांनीं आम्ही घरीं परत येत होतो. खानाचें काम आपल्या हातून होत नाहीं म्हणून मनांत आम्ही अत्यंत निराश होतो. पण आतां आपलीं माणसें आपल्याला भेटतील, क्षेमकुशल विचारतील, आपल्या धाडसाचें कौतुक करतील व पुन्हा असला अविचार करूं नका म्हणून आग्रहानें सांगतील अशीं आम्हां दोघांची अपेक्षा होती.

पण घरांत आलों, तर काय ? मनांतल्या निराशेपेक्षांहि तेथें शतपट निराशा ! आमचें स्वागत करायला तिथं कोण होतं ! माझी बायको मरून गेली होती. छोटा मार्को चांगलाच तरणाबांड दिसूं लागला होता. त्याला आमची ओळख असणें मुळींच शक्य नव्हतें. त्यामुळें त्याला सर्व गोष्टी पटवून देतां देतां आमचा जीव अगदीं मेटाकुटीला आला.

शेवटीं एकदांची त्याची समजूत पटली. एक दोन वर्षे आम्हीं घरींच वसून काढलीं. पण खानाचें काम झालें नाहीं याची टोंचणी मनाला कांहीं स्वस्थ वसूं देईना. शेवटीं चीनला परत जाऊन खानाला सर्व हकीकत सांगावयाची व त्याची क्षमा मागावयाची असा निश्चय करून इ. स. १२७१ मध्यें आम्हीं पुन्हा एकदां घर सोडलें. मार्कोला मागें ठेवणें शक्यच नव्हतें आणि तोहि बरोबर येण्याचा हट्ट धरून वसला; म्हणून त्यालाहि आम्हीं बरोबर घेतलें.

परत एकदां पोपकडे चौकशी करून तर पाहावें असा विचार करून आम्ही रोमला आलों. आमच्या सुदैवानें नव्या पोपची नेमणूक झाली होती. त्यानें खानाचें पत्र वाचून पाहिलें. खानाची इच्छा वाचून त्याला अत्यंत आनंद वाटला व त्याप्रमाणें कांहीं धर्मगुरु बरोबर देण्याचें त्यानें मान्यहि केलें.

पण आयत्या वेळीं इतक्या दूरच्या व अज्ञात प्रदेशांतून जायला कोणाची छाती होईना. जो तो कांहींना कांहीं तरी सबब काढून येण्याचें टाळूं लागला. आम्हीं नाना प्रकारें त्यांची समजूत घालून पाहिली. आमचे अनुभव सांगितले 'मार्कोसारखा छोटा मुलगा देखील आमच्याबरोबर यायला उत्सुक आहे नि तुम्ही एवढे मोठे असून घाबरतां' असें म्हणून त्यांची निर्भत्सना करून पाहिली. पण त्यांचें आपलें एकच पालुपद चालूं होतें.

शेवटीं आम्ही कंटाळलो. ' ज्यांना यावयाचें असेल त्यांनीं यावें ; नसेल त्यांनीं खुशाल घरीं वसावें. हे आम्ही तिघे मात्र निघालों ' असें एकदां निर्वाणीचे उद्गार काढून आम्ही खरोखरीच रोममधून बाहेर पडलों.

आमच्या त्राग्याचा परिणाम म्हणा, कीं त्यांची त्यांनाच धर्मगुरु म्हणवून घेण्याची लांज वाटू लागली म्हणून म्हणा, पण त्यांच्यापैकीं दोघेचजण तरी कां होईनात पण आमच्याबरोबर येण्यात तयार झाले.

' दोघे तर दोघेच ' असा विचार अरून व त्यांना बरोबर घेऊन आम्ही काळ्या समुद्रावर आलों. येथून पुढला मार्ग सर्वस्वीं अपरिचित व धोक्याचा होता. आम्हांला त्याचें कांहीं वाटत नव्हतें. पण आमचे नवे दोस्त मात्र घाबरूं लागले. त्यांची समजूत काढण्याचा आम्हांला अगदीं वीट आला. आणि इतकें करूनहि ते पुढें येईनातच. शेवटीं त्यांना तिथेंच सोडून आम्ही पुढें निघालो.

पुन्हा एकदां नवख्या पायवाटेनें तीन प्रवाशांचें नशीब वाट चालूं लागलें.

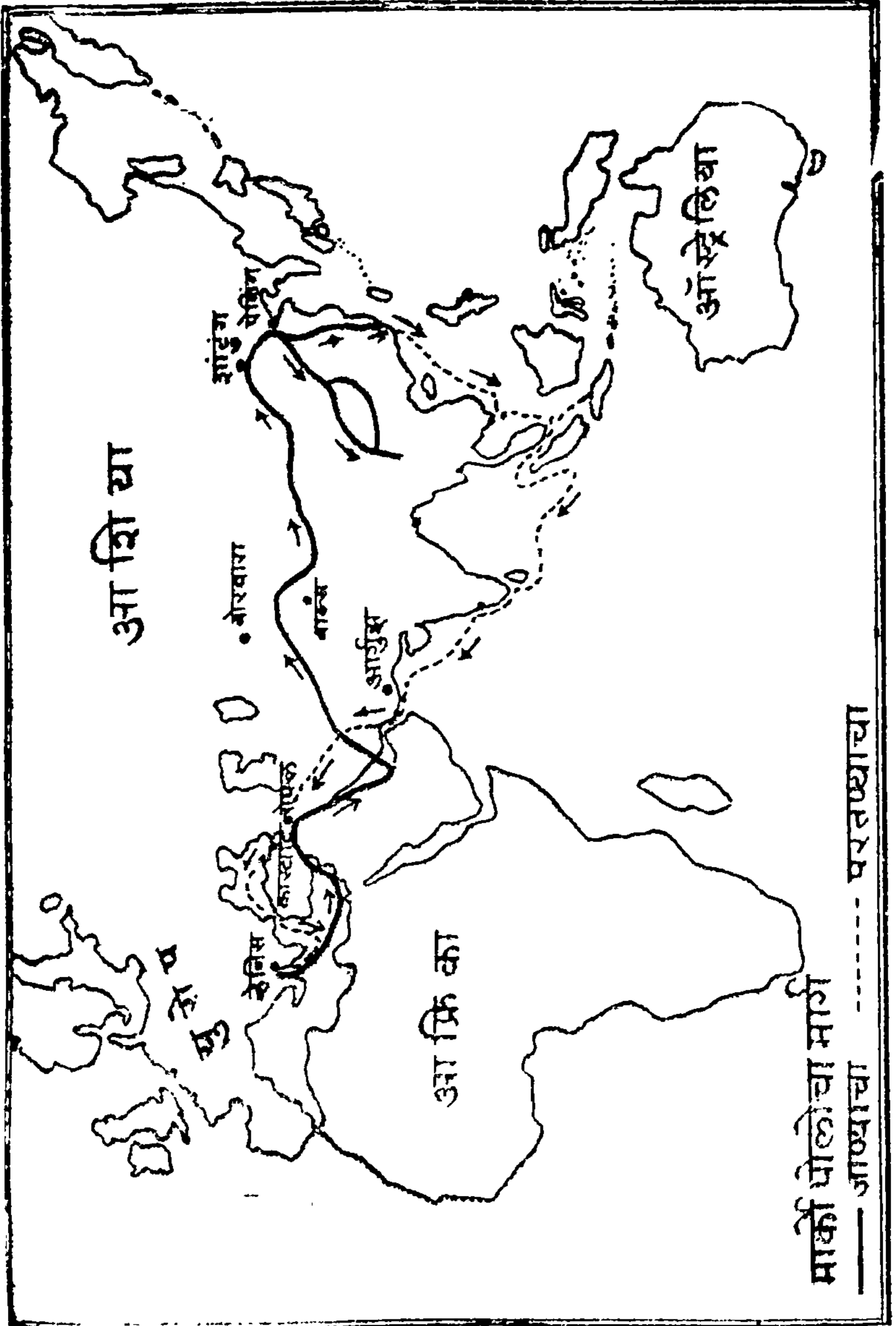
६. भुतांच्याप्रदेशांतून

" सीरियांतून आम्ही पुढें निघालों. " निकोली सांगूं लागला. सांगतां सांगतां त्यानें जवळ पडलेला एक कोळसा घेतला नि आपण कुठून कसें गेलों तें त्यानें जमिनीवर काढून दाखविलें.

त्यानें दाखविलेला हा मार्ग पृष्ठ वीस वर दिला आहे.

" सीरियांतून आम्ही प्रथम इराणमधल्या 'आरमुझ' नांवाच्या बंदरांत आलों. तेथून जलमार्गानें पुढें जावें असा आमचा वेत होता. पण आम्हांला गलबतें कांहीं मिळूं शकलीं नाहींत. तेव्हां आम्ही कांहीं उंट बरोबर घेऊन खुष्कीच्याच मार्गानें पुढें निघालों. कांहीं दिवसांनी आम्हीं अफगाणिस्थानच्या सरहद्दीजवळ ' बाल्ख ' नांवाच्या शहरांत आलों. तेथें काहीं दिवस मुक्काम केला. भरपूर विश्रांति घेतली. उंटांचा जुना तांडा सोडून दिला. नवा तांडा खरेदी केला. व त्यावर भरपूर सामग्री लादून आम्ही पुढें निघालों. "

पामीरचें पठार पायाखालीं घालून आम्ही गोबीच्या वाळवंटांत उतरलों. येथपर्यंतचा प्रवास बरा झाला. थंडीवाच्याचा किंवा उपासमारीचा विशेष कांहीं त्रास झाला नाहीं. पण गोबीच्या वाळवंटांत पाय ठेवल्यापासून मात्र आमच्या हालांना सुरुवात झाली.

मार्के पोलेचा मार्ग — जाण्याचा - - - - परतण्याचा

या वाळवंटाचा अंत कोठें आहे तेंच आम्हांला कळेना. रोज आम्ही पुढें पुढें जात होतो पण पायाखालची वाट कांहीं केल्या संपेना. बरोबरची सामग्री संपू लागली. प्रवासासाठीं घेतलेलीं गाढवें नी उंट देखील मारून खाण्याची पाळी आली. अशा प्रवासांत उंट मात्र फार उपयोगी हं ! सामान, माणसें, धान्य, जें कांहीं तुम्ही त्याच्या पाठीवर लादाल तें सर्व तो विचारा निमुटपणें वाहून नेतो. खायला मागत नाहीं कीं पाण्यासाठीं अडून बसत नाहीं. एकसारखी चाल चालूच असते आणि सगळे उपाय हरले, आतां खायला कांहीं नाहीं असें दिसलें कीं, विचारा मालकाच्याच सुरीला बळी पडतो.

एवढ्या प्रवासांत कुठें चिटपांखरूं दिसेल तर शपथ ! मनुष्याचें तर नांवच सोडा, पण साधा प्राणी नाहीतर एखादा पक्षीसुद्धां कधीं दृष्टीला पडत नसे. रात्र पडली कीं फारच भीति वाटूं लागे. थंडी तर मी म्हणत असे, अन् त्यांतच मधून मधून कुठें तरी भुतं नाचत असल्याचा भास होई. त्यामुळें आम्ही अगदीं घायकुतीला येत असूं. उंटाच्या गळ्यांतलील घटांच्या नादामुळें थोडा फार धीर मिळे आणि त्याच्याच तालावर एक एक पाऊल कसेंबसें पुढें पडे.

७. खानाच्या दरबारीं

असा मुठींत जीव धरून आम्ही चाललों होतो. शेवटीं एकदांचें तें वाळवंट संपलें व आम्ही शांटुंगला आलों. उन्हाळा असल्यामुळें खान येथेंच राहावयास आला असल्याचें आम्हांला समजलें. व्हेनिस सोडल्याला जवळ जवळ साडेतीन वर्षे झालीं होती.

आम्हांला पाहून खानाला अत्यंत आनंद झाला. पण त्याहीपेक्षां मार्कोला पाहून त्याला जास्त आनंद झाला. त्यानें विचारलें, “ हा छोटा छोकरा कोण ? ”

“ माझा मुलगा. ” मी उत्तर दिलें.

“ तुमच्याच बरोबर आला ? ”

“ होय. ”

“ बराच धाडसी आहे बेटा. आणि दिसतोय तर किती छान ? वा रे वा ! ” आम्हांला हा तुमचा पुतण्या फार आवडला बघा. आतां आम्ही त्याला कांहीं झालं तरी मुळींच सोडणार नाहीं. ” खान हंसत हंसत पण निश्चयपूर्वक म्हणाला.

धर्मगुरु कां आले नाहीत याबद्दल आम्हीं जें कांहीं सांगितलं तें सर्व खानानें मार्कोची स्तुति गाण्यांत, ऐकलं न ऐकल्यासारखंच केलं. त्या दिवसापासून मार्को म्हणजे कुबलाखानाच्या गळ्यांतला अगदीं ताईत बनला. मार्कोशिवाय त्याच्या राज्यांतलें एक पानसुद्धां हालेना.

खान त्याला महत्त्वाच्या व दूरदूरच्या कामगिरीवर मुद्दाम पाठवी. कारण खानाचे लोक नुसतेच सांगकामे होते. दिलेल्या कामापलीकडे ते एवढीसुद्धां दुसरी गोष्ट करीत नसत. मार्कोची स्थिति तशी नव्हती. फारच थोड्या अवधींत त्यानें चिनी भाषेवर प्रभुत्व मिळविलें. त्याच्या जोरावर तो पूर्व, पश्चिम, दक्षिण, उत्तर अशा चारहि दिशांना संचार करून आला. दरवेळीं परत आला कीं तो खानाला आपण काय पाहिलें, लोक कसे आहेत, त्यांच्या चालीरीती कोणत्या आहेत, त्यांच्याजवळ प्राणी कोणते आहेत, त्यांच्या भागांत पक्षी कोणते आहेत, अशा एक ना दोन हजार गोष्टी सांगे. कांहीं कांहीं वेळेला तर तो ज्या भागांतून हिंडून आलेला असेल त्या भागांतील कपडे, टोप्या, पिसें, पक्षी, प्राणी इत्यादि निरनिराळ्या गोष्टी खानाला भेट म्हणूनहि देई. त्यामुळें खान त्याच्यावर इतका खूष असे, कीं खुद्द खानाची मुलेंमाणसेंसुद्धां मार्कोचा हेवा करूं लागलीं.

असें होतां होतां वीस वर्षे निघून गेलीं.

आम्हांला आतां परत आपल्या मायदेशाला जावेंसें वाटूं लागलें. मार्कोहि खूप मोठा झाला होता. त्याचें लग्न वगैरे करणें भाग होतें. व्हेनिसमधल्या आप्तइष्टांच्या सारख्या आठवणी येऊं लागल्या व त्यामुळें खानाच्या घरचें पंचपक्वान्नाहि गोड लागेना. 'परत जाऊं का ? म्हणून खानाला विचारायला गेलों कीं रागावून विचारी, " इथं तुम्हांला कांहीं कमी पडतंय का ? " कांहीं कमीजास्त हवें असल्यास मला सांगा. सर्व गोष्टी मी पुरवितों, पण पुन्हा जाण्याचं नांव काढलं तर मात्र याद राखा. जिवंत कांहीं परत पाठविणार नाहीं मी तुम्हांला ! समजलं ? "

मायदेशाची ओढ कोणत्या शब्दांत खानाला सांगावी तेंच आम्हांला समजेना. आतां परत कांहीं आपल्याला आपलें घर दिसणें शक्य नाहीं. याविषयीं आमची दिवसेंदिवस खात्री होत चालली. चीनमध्येच आपण मरणार आणि चीनच्याच

मातींत आपले देह मिसळून जाणार यावद्दल आम्हांला विलकूल शंका राहिली नाही.

इतक्यांत एके दिवशीं इराणकडून एक मनुष्य खानाकडे आला. त्याच्या बोलण्यावरून आपल्याला व्हेनिसला परत जातां येईल अशी अंधुक कल्पना आमच्या डोक्यांत आली. त्या आनंदानें आम्ही वेहोष झालों.

८. संधी मिळाली

तो मनुष्य हात जोडून खानापुढें उभा होता. त्याच्या डोळ्यांतून सारख्या अश्रुधारा चाललेल्या असून सांगावें कीं न सांगावें या विचारानें त्याचे ओठ अर्धवट उघडत मिटत होते. शेवटीं त्यानें आपलें मन घट्ट केलें व तो म्हणाला,

“मी आपल्या नातीचा—इराणच्या अर्धुनखानाच्या बायकोचा—निरोप घेऊन आलों आहे.”

“काय, माझ्या नातीचा निरोप ? ’ खानानें आनंदानें उसळून विचारलें. “ती सुखरूप आहे ना ?”

“नाहीं.” तो इसम दुःखानें म्हणाला, “तिला मरून तीस वर्षे झालीं, पण मरतां मरतां तिनें एक शेवटचीं इच्छा व्यक्त केली होती. तीच सांगण्यासाठीं मी आपल्याकडे आलों आहे.”

“कोणती इच्छा ?” खानानें खालच्या आवाजांत विचारलें.

ती म्हणाली कीं, “माझ्यानंतर माझ्या जागीं माझ्याच जातीची मंगोलियन स्त्री आली पाहिजे. कुबलाखानाला माझी एवढी शेवटची इच्छा सांगा. तो ती नक्की पुरी करील.”

“अलबत् ! कां नाहीं पुरी करणार ? उद्यांच तुमच्याबरोबर दुसरी एक राजकन्या देतो,”

“पण तिला मीं नेऊं कसा ? मी ज्या वाटेनें आलों ती वाट इतकी खराब आहे कीं त्या वाटेनें राजकन्येला घेऊन जाणें कधींहि शक्य नाहीं. गेलोंच तर समुद्रमार्गानेंच गेलें पाहिजे.”

“पण समुद्रमार्ग कुणाला ठाऊक आहे ?” खानानें विचारलें,

“आम्हांला,” आम्ही तिघेहि एकदम उद्गारलों. “आम्ही व्यापारी आहोंत, आम्हांला समुद्रप्रवासाची चांगली माहिती आहे. आम्ही तुमच्या राजकन्येला

सुखरूप नेऊन इराणला पोचवूं. " खानानें कांहीं विचारण्याच्या आंतच आम्हीं स्पष्टीकरण करून टाकलें.

होय नाहीं करतां करतां खानानें शेवटीं नाइलाजानें या गोष्टीला संमति दिली. थोड्याच दिवसांत आमची तयारी पूर्ण झाली. उत्तमपैकीं चौदा गलबतें व त्यांवर प्रत्येकीं अडीचशें खलाशी खानानें आमच्या दिमतीला दिले. निघतांना त्यानें आम्हांला उत्तमोत्तम पोषाख व अत्यंत मौल्यवान् रत्नें भेटीदाखल म्हणून दिलीं. शिवाय प्रवासांत कोणत्याहि प्रकारचा त्रास होऊं नये म्हणून वाटेंतल्या सर्व राजांना ओळखपत्रेंहि लिहून देण्यास तो विसरला नाहीं.

तीं सर्व पत्रें, गलबतें व खलाशी बरोबर घेऊन आम्हीं तिघांनीं व राजकन्या ' कुचलिननें ' १२९२ सालीं चीनचा किनारा सोडला.

९. भारताला भेट

या वेळचा प्रवास मागल्यापेक्षां खूपच सोपा होता. समुद्रावरची मुशाफिरी आमच्या रोमरोमांत संचारली होती. शिवाय वीस वावीस वर्षांनीं पुन्हा घरीं जावयास मिळणार या आनंदानें आमचीं मनं भारून गेलीं होतीं, त्यामुळें फोकिन बंदर सोडल्यासून अवघ्या तीन महिन्यांत आम्ही जावा बेटाला येऊन पोहोचलों. असाच प्रवास चाललां तर वर्षाच्या आंत आपण आपल्या घरीं पोचूं अशी आशा आम्हांला वाटूं लागली.

पण ' माणूस योजतो एक नी घडतें दुसरेंच. ' असें म्हणतात ना तेंच खरें झालें. निकोली सांगत होता व सांगतां सांगतां मागल्याप्रमाणेंच कोळशानें आपला मार्ग काढून दाखवीत होता.

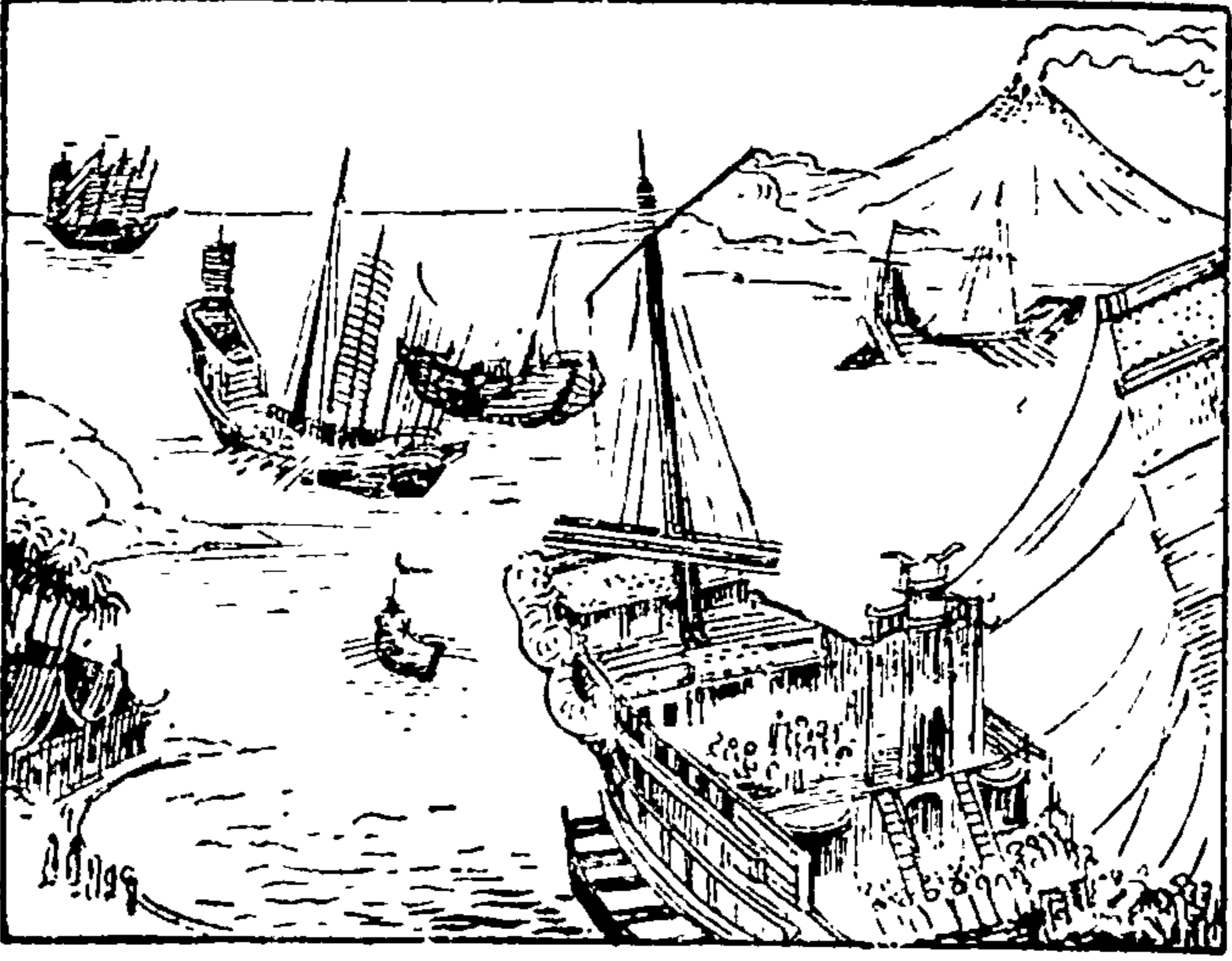
जावा बेटें सोडून आम्ही पुढच्या मार्गाला लागलों पण इतक्यांत सुमात्रा बेटाटाशीं असें कांहीं वादळ झालें म्हणतां कीं तेथेंच आम्हांला पांच महिने अडकून पडावें लागलें.

पांच महिन्यांनंतर हवा निवळली व आम्ही पुढल्या मार्गाला लागलों. वाटेंत आम्हांला सिलोन बेट लागलें. त्याला वळसा घालून आम्ही हिंदच्या दक्षिण भागांत उतरलों.

' कायल ' तें त्या भागांतलें मोठें व श्रीमान् शहर होतें. तेथें मोत्यांचा फार मोठा व्यापार चालत होता. येथील कापसाचें कापड इतकें तलम होतें कीं जणूं

७६४०३ ... अ. (६०) अ. ३. १२५
३५३७ ... दि. ३. ०५. ३५७

कांहीं कोळ्यांचें जाळेंच ! खाण्यापिण्याची येथें अगदीं लयलूट होती. येथली मलवारी पोरे तर इतकीं हुषार कीं, वाराव्या वर्षीच व्यापारी बनून दूर दूरच्या

देशांत जात. तेथील हिंदु लोक मूर्तिपूजक होते. ते शाकाहार करीत. मद्याला चुकूनसुद्धां शिवत नसत. स्वच्छतेचे तर ते इतके भोक्ते होते, कीं एका भांड्यानें ते पाणीसुद्धां पीत नसत. त्यांच्यांत सतीला फार मान असे. लोक अत्यंत प्रामाणिक व शांत स्वभावाचे दिसले. एकंदरींत हा प्रदेश अत्यंत सुखी व संपन्न वाटला.

अशा या सुखी भागांत कांहीं दिवस भटकून आम्हीं पुन्हा आमचा मार्ग धरला. मग मात्र फारशा अडचणी न येतां आम्ही इराणच्या किनाऱ्यावरील 'तोब्रुझ' बंदरांत येऊन दाखल झालों. चीनचा किनारा सोडल्याला तब्बल अडीच वर्षे होऊन गेलीं होती.

तोब्रुझमध्ये फार वेळ न दवडितां आम्ही थेट राजधानीच्या गांवीं गेलों. पण तेथें गेल्यावर आम्हांला समजलें कीं, ज्या 'अर्घुज' राजासाठीं आम्हीं ही नवी नवरी आणली होती तो मरण पावला असून त्याचा भाऊ गादीवर आला आहे.

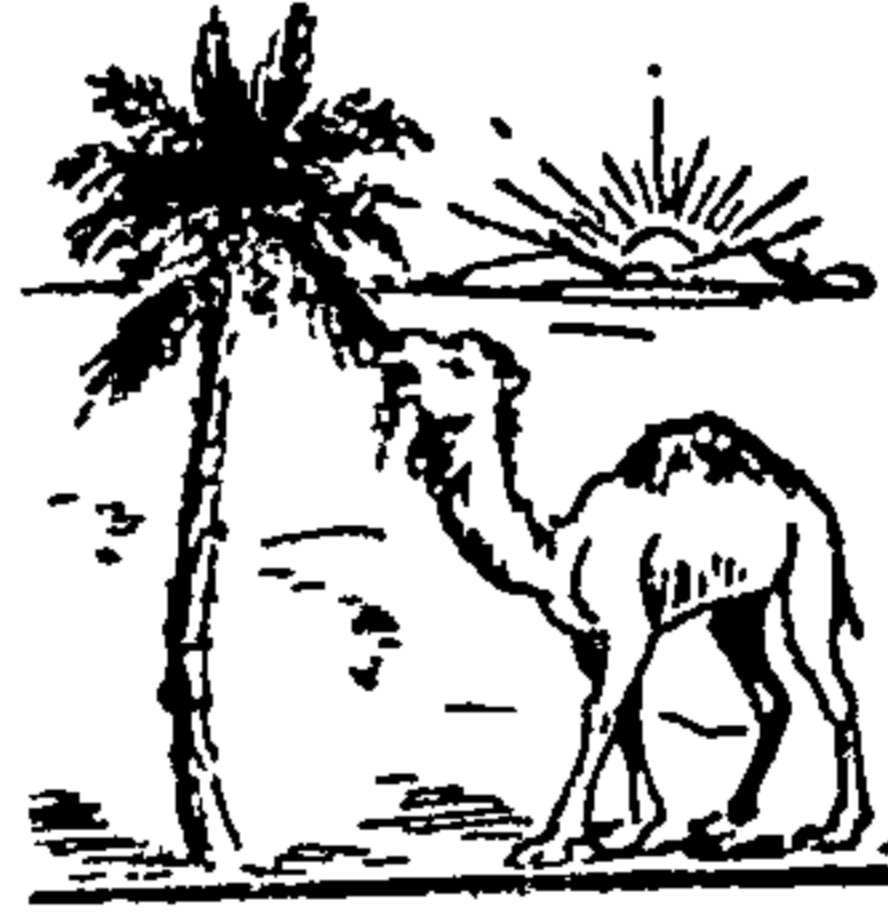
२६ : जगाचे शोधक

पण या नव्या राजानेहि आम्हांला अत्यंत आपुलकीने वागविलें. आम्हीं आणलेली ' कुचलिन ' राजकन्या त्याने आपल्या मुलाला करून घेतली व आमच्या कामगिरीबद्दल आम्हांला शाबासकी व खूप बक्षिसे दिलीं.

नव्या राजाराणीचा निरोप घेऊन लगेच घरीं यावयास निघालों. न जाणों, कुबलाखानाप्रमाणें हेहि लोक आपल्याला ठेवून घ्यावयाचें !

कॉन्स्टँटिनोपलला थोडी विश्रंति घेऊन नंतर आम्ही लगेच व्हेनिसला येऊन पोचलों. पंचवीस वर्षांनीं घर दिसल्यानंतर आम्हांला किती आनंद झाला म्हणून सांगूं ? पण तुम्ही कसले खट् लोक ? आम्हांला धड आंत घेईनात कीं सरळ सभ्य सुद्धां म्हणानात ! चोर काय, लुच्चे काय, भुतं काय, काय जें तोंडाला आलं तें सर्व बोलून घेतलंत, खरं ना ? ”

‘ खरं, पण त्याबद्दल क्षमा करा. सर्वांनीं एकदम म्हटलें, “ खरोखरीच तुम्हीं व्हेनिसचं नांव अजरामर केलंत. ‘ मध्य आशियाचे शोधक ’ म्हणून जग युगानुयुग तुमचीं स्तुतिस्त्रोत्रं गाईल. ”

२. नॅन्सस : उत्तर ध्रुव प्रदेशाचा शोधक

जन्म : इ. स. १८६१]

[मृत्यु : इ. स. १९३०

उत्तर ध्रुव प्रदेशाचा शोध लावणारा हा धाडसी शोधक ! याचें नांव नॅन्सस. तो नॉर्वे नांवाच्या देशाचा रहिवासी होता. ग्रीनलंड बेटाचा बहुतेक सर्व शोध त्यानेच लावला. त्या शोधांत त्याला जे कांहीं अनुभव मिळाले त्याच्या जोरावर उत्तर ध्रुव शोधण्यासाठीं म्हणून तो निघाला. त्याच्या या नव्या प्रवासांत त्याला जे कांहीं बरे वाईट अनुभव आले तेच तो सांगतो आहे.

१. तीन वर्षांनीं घडलेलें मनुष्यदर्शन

“ मला आणि जॉन्सनला या प्रदेशांत येऊन जवळजवळ तीन वर्षे होऊन गेलीं होती. या तीन वर्षांत आजूबाजूला पसरलेला पांढरा शुभ्र हिमसागर आणि त्यांतूनच मध्येच कधीतरी उमटणारा एखाद्या अस्वलाचा क्रूर आवाज यापलीकडे आम्हांला कधींहि कांहीं दिसलें नाहीं कीं कशाचा कधीं आवाज ऐकूं आला नाहीं. त्यामुळेच आज सकाळीं एकाएकीं कुत्र्यांचा आवाज ऐकून आम्हां दोघांना अत्यंत आश्चर्य वाटलें. आमचा आमच्या कानावर विश्वासच बसेना. इतक्यांत जॉन्सन म्हणाला, “ काय रे नॅन्सस, जवळपास कुठं कुत्रीं भुंकल्यासारखीं वाटतात कां रे तुला ? ”

“ हो, वाटतायत खरीं. ” मी म्हणालों.

“ मग, वधूं या का जरा बाहेर जाऊन ? ” जॉन्सननें अधीरतेनें विचारलें.

वास्तविक तंबूबाहेर पडायला आमचं शरीरच काय पण मनसुद्धां तयार नव्हतं. कारण थंडीनें आणि एकलकोंडेपणानें आमचीं मनं आणि शरीरं पार गारठून गेलीं होती. आम्हीं आमच्याकडून शरीराला ऊब आणण्याचा खूप प्रयत्न केला होता. एकावर एक असे खूप जाडसे कपडे, कानाभोंवतीं कातड्याच्या घट्ट टोप्या व पायांत चांगले सरके बूट चढवून आम्ही आमच्या नेहमींच्या झोपावयाच्या पिशव्यांत शिरून झोपलों होतो. एकमेकांना चार धीराच्या गोष्टी सांगून आम्ही दोघेहि एकमेकांचीं मनं उबदार राखण्याचा प्रयत्न करीत होतो. पण बाहेरची तीव्र थंडी जशी आमच्या कपड्यांना दाद देत नव्हती, तशीच मायदेशाला परत जाण्यासंबंधींची निराशाहि आम्हांला धीर धरूं देत नव्हती. त्यामुळेच जॉन्सननें ‘ बाहेर जाऊन वधूं या का ? ’ म्हणून विचारलें तेव्हां मीं झटदिशीं ‘ हो ’ म्हटलें.

लगेच आम्ही आमच्या बंदुका आणि पिशव्या सरसावून तंबूच्या बाहेर पडलों. जरा थोडेसें पुढें गेल्यावर कुत्र्यांच्या भुंकण्याचा आवाज अधिकाधिक स्पष्ट होऊं लागला. नक्कीच जवळपास कुठं तरी एखादा मनुष्य असावा अशी आमची खात्री होऊं लागली. हा मनुष्य कोण असावा अन् तो असल्या या ओसाड प्रदेशांत कशाला आला असावा याची मात्र कांहीं कल्पना करतां येईना. कदाचित् एखादा आपल्यासारखाच कुणीतरी वेडापिसा प्रवासी असेल,

नाहींतर याच प्रदेशांत राहणारा कुणीतरी रानटी मनुष्य असेल अशी कल्पना करून आम्ही तसेच पण थोड्या सावधगिरीने पुढे निघालों.

साधारणपणे शंभर दीडशें पावलें पुढें गेलों असूं किंवा नसूं तोंच कुत्र्याचें भुंकणें अधिक जोरदार होऊं लागलें नी त्याच्या मागून येणारी मानवी आकृति अधिकाधिक स्पष्ट होऊं लागली. आणखी थोडें पुढें जातांच त्या व्यक्तीनें एकदम झेप घेऊन आमच्या पुढ्यातच उडी टाकली, आणि आपली हॅट उंचावून तो आनंदातिशयानें ओरडला, 'हॅलो, कसं काय आहे ?'

'ठीक; तुमचं कसं काय आहे ?' आम्हीहि तितक्याच आनंदानें म्हटलें.

'तुम्ही नॅन्सस का हो ? त्या व्यक्तीनें विचारलें.

'हो. पण तुम्ही कोण ?'

'माझं नांव फ्रेडरिक जॅक्सन ! फ्रँझ जोसेफ नांवाच्या वेटांचा शोध घेण्यासाठीं मी दोन वर्षांपासून याच प्रदेशांत हिंडतो आहे. पण तुम्ही इकडे कसे ?'

'आम्हीहि उत्तर ध्रुवाचा शोध घेण्यासाठीं इकडे आलों आहोंत. नेमका उत्तर ध्रुव आम्हांला कांहीं सांपडलेला नाही; पण आम्ही त्याच्या बरेचसे जवळ आलों आहोंत, अशी आमची कल्पना आहे.'

'खरंच तुम्ही उत्तर ध्रुव शोधावयास निघालां आहांत ?' जॅक्सननें आश्चर्यानें विचारलें, 'तुम्हांला इकडे येऊन किती दिवस झाले ?'

'दिवस कसले, चांगलीं तीन साडेतीन वर्षे होऊन गेलीं.'

'काय तीन वर्षे ? अन् मग इतके दिवस तुम्हीं काढलेत कसे ?'

'चला आमच्या तंबूंत. तेथें प्रथम थोडा चहा घेऊं नी मगच सर्व हकीकत सांगतो.' आम्ही म्हणालों.

जॅक्सननें त्याला रुकार दिला. मग आम्ही तिघेहि परत आमच्या तंबूंत आलों. चहा वगैरे घेऊन थोडी हुषारी आल्यावर मीं आमचें प्रवासवर्णन सांगायला सुरुवात केली.

२. 'चाललों आतां आम्ही पुढें, पुढें, पुढें'

'जवळजवळ बारा वर्षे झालीं असतील त्या गोष्टीला ! एके दिवशीं मला कोणीतरी येऊन बातमी सांगितली कीं, 'जीनेट' गलबताचे कांहीं अवशेष ग्रीनलंडच्या नैर्ऋत्य किनाऱ्याला लागले आहेत. प्रथम या बातमीवर माझा

विश्वासच वसेना. इ. स. १८८१ साली 'जीनेट' नांवाच्या जहाजांत वसून एक अमेरिकन प्रवासी उत्तर ध्रुवाच्या शोधार्थ गेल्याचें मला आठवत होतें. पण सैबेरियाच्याच उत्तर टोंकाजवळ त्याचें गलबत फुटून बुडाल्याचें मीं ऐकलें होतें. तीन वर्षांनंतर त्याच गलबताचे तुकडे अगदीं बरोबर विरुद्ध दिशेला वाहत येऊन ग्रीनलंडच्या किनाऱ्याला लागणें कदापिहि शक्य नव्हतें. कारण ज्या भागांत हें जहाज फुटलें होतें तो भाग इतका गोठलेला असतो कीं, त्यांतून कांहींहि पुढें वाहत येणें शक्यच नाहीं, अशी माझीच काय, पण इतर सर्वच शोधकांची खात्री होती. म्हणून जेव्हां 'जीनेट' संबंधींची वरील बातमी आम्हांला समजली तेव्हां ती खरी का खोटी हें समक्ष पाहण्यासाठीं आम्ही स्वतःच ग्रीनलंडला गेलों.

बातमीदारानें दिलेली बातमी अक्षरशः खरी होती. ग्रीनलंडच्या किनाऱ्याला लागलेले अवशेष जीनेटचेच होते, यावद्दल काडीमात्र शंका नव्हती. पण हे अवशेष येथें कसे आले ? समुद्रांत एखादा प्रवाह वगैरे आहे का ? असलाच तर आपल्याला नाहीं का त्याचा उपयोग करून घेतां येणार ? असलेच एक नाहीं हजार प्रश्न माझ्या डोक्यांत घोळूं लागले. शेवटीं या प्रवाहाचा पडताळा घेऊन उत्तर ध्रुव गांठावयाचाच असा आम्ही निश्चय केला व त्याप्रमाणें उद्योगाला लगेच सुरुवात सुद्धां केली.

मागे मीं ग्रीनलंडचा पूर्वपश्चिम प्रवास यशस्वी करून दाखविलेला असल्यामुळें माझ्या नाँवेंजियन बांधवांचा माझ्यावर पूर्ण विश्वास होता. त्यामुळें आम्ही आमचा नवा बेत त्यांना सांगतांच त्यांनीं मोठ्या आनंदानें आम्हांला भरपूर मदत केली. त्या मदतीतून आम्हीं एक छोटेसेंच पण भक्कम गलबत बांधलें. ध्रुव प्रदेशांत शिरल्यावर बर्फाच्या तडाख्यांत सांपडून जहाजाचा चेंदामेंदा होऊं नये म्हणून आम्हीं शक्य तितकी काळजी घेऊन हें गलबत तयार केलें होतें. गलबताचें नांव ठेवलें 'फ्राम' ! आमच्या भाषेंत त्याचा अर्थ होतो 'पुढें',

आम्ही एकसारखे पुढें पुढेच जाणार होतो. काय वाटेल तें झालें तरी माघार म्हणून घ्यावयाची नाहीं, असा आमचा निर्धार ठरला होता म्हणून 'फ्राम' हें नांव आम्हांला फार आवडलें, या निर्धाराला शोभतील अशीं वारा धाडशीं माणसें मीं निवडून घेतलीं. ध्रुव प्रदेशांत शिरणें म्हणजे यमाच्या जवड्यांत शिरणें ही गोष्ट आम्हां सर्वांनाच माहीत असल्यामुळें आम्हीं आमच्या प्रिय-जनांचा शेवटचा निरोप घेतला, गलबतांवर कमींत कमी पांच वर्षे तरी

पुरेल इतकी साधनसामग्री भरली; आणि इ. स. १८९३ च्या जुलै महिन्यांत आम्हीं आमचें ' फ्राम ' जहाज आर्क्टिक महासागरांत लोटलें.

३. ' काय शिकार आहे ! '

पूर्वेकडची दिशा धरून आम्ही युरोपच्या व सैबेरियाच्या उत्तर किनाऱ्यावरून पुढें निघालों. उन्हाळा संपून पुनः वर्ष गोठावयाला सुरुवात झाल्यामुळें किनाऱ्यानजीकच काय ती पाण्याची लहानशी पट्टी रिकामी होती. त्यांतून जहाज हांकारणें मोठें कठीण होतें. जरा का थोडें इकडे तिकडे झालें कीं आमचें गलबत बर्फांत गुरफटण्याची नाहीतर किनाऱ्यावरील खडकांवर आपटण्याची फार भीति होती.

पण यांपैकीं कांहींहि प्रकार न घडतां आम्ही सर्वजण सुखरूपपणें ' केप-चेल्सुस्किन ' नांवाच्या द्वीपकल्पावर येऊन पोचलों. आशिया खंडाचें हें सर्वांत उत्तरेकडचें टोंक ! येथें आल्यावर आम्हीं जरा चौकशी करून उत्तमपैकीं चौतीस सैबेरियन कुत्रे खरेदी केले. न जाणों एखादे वेळीं ' फ्राम ' बर्फांतच रतून पडलें तर निदान कुत्र्यांच्या गाड्या करून तरी पुढें जातां यावें.

केप चेल्सुस्किनला वळसा घालून आम्ही आणखी थोडे उत्तरेकडे सरकलों. इतक्यांत एके दिवशीं माझा एक नोकर घावऱ्या घावऱ्या माझ्या खोलींत शिरला व मला जोरजोरानें हलवून उठवूं लागला.

' काय रे ? ' झोपेंतच असल्यामुळें मीं जरा त्रासून विचारलें.

' तें पाहा आपल्या गलबताकडे काय येतें आहे ते. ' नोकरानें समोर बोट दाखवून उत्तर दिलें.

मी खडबडून जागा झालों. नोकरानें दाखविलेल्या दिशेकडे नीट न्याहाळून पाहिलें, तों खरोखरीच गलबताच्या रोखानें कांहींतरी अजस्र असें वाहत वाहत पुढें येत होतें. तें काय असावें याचा विचार करण्याच्या आंतच त्यानें आमच्या गलबताला जवळजवळ गराडाच घातला. मीं गलबताच्या टोंकाला जाऊन खालीं वांकून पाहिलें, " अरे बापरे, हे तर वॉलरस ! आतां कांहीं आपली धडगत नाही. " मी किंचाळून ओरडलों.

माझ्या ओरडण्यानें बोटीवरचे इतर लोकहि धावून वर आले. वॉलरस माशांचा तो तांडा पाहून त्यांचीहि माझ्यासारखीच स्थिति झाली. पण ती

३२ : जगाचे शोधक

क्षणभरच ! लगेच आम्हीं आमच्या बंदुका उसकल्या व त्यांच्यावर नेम धरून ठों ठों असे वार काढले.

पण व्यर्थ ! त्या प्राण्यांनीं आमच्या आवाजाला मुळींसुद्धां दाद दिली नाहीं. गलबताच्या रोखानें त्यांची चढाई तशींच पुढें चालूं होती त्यांचीं तीं अवाढव्य शरीरें, वाटोळीं डोकीं, सोंडेसारखे जबडे, आणि त्यांतून डोंकावणारे ते क्रूर सुळे पाहून कांहींतरी भयंकर होणार अशीच आम्हां सर्वांची खात्री झाली.

इतक्यांत ' काय शिकार आहे ! ' इतक्या प्राण्यांचें मांस आतां किती तरी दिवस आपल्याला पुरेल नाहीं ? ' असें म्हणत आमच्याचपैकीं एकानें आपल्या जवळचा भाला इतक्या जोरानें माशांच्या रोखानें भिरकावला, कीं त्यामुळें एक वॉलरस तर जागच्या जागींच ठार झाला अन् बाकीच्यांचीहि थोडीफार पांगापांग झाली.

त्याचा मीं पुरेपूर फायदा घेतला. त्यांची पुन्हा जमवाजमव होण्याच्या आंतच आम्हीं आणखी दोन वॉलरस उडविले व त्यांना बोटींत घालून इतक्या झपाट्यानें आम्हीं आमचें गलबत हांकारलें कीं, क्षणार्धांत आम्ही त्यांच्या दृष्टीपुढून पार लांब निघून गेलों.

४. जिवावरचें संकट

१८९३ चा सप्टेंबर महिना उजाडला.

आमच्या ' फ्राम ' भोंवतीं बर्फ जमा व्हावयास सुरुवात झाली. आम्हांला याची कल्पना होतीच. आतां येथून पुढें एक रेसभरसुद्धां आपल्याला प्रगति करतां येणार नाहीं हें आम्हीं ओळखिलें व पुढें येणाऱ्या दीर्घ हिवाळ्याला व अंधःकाराला तोंड देण्याच्या तयारीला आम्ही लागलों. आम्हीं आमच्यावरोबर खूप कांतडी व लोंकरी कपडे घेतलेलेच होते. उजेडासाठीं एक छोटासा डायनॅमोहि आणला होता. तो सुरू करून आम्हीं दिवे लावले व ऊवहि निर्माण केली.

पंधरा दिवस असेच गेले. पण एक दिवशीं दुपारीं आम्ही अशाच गप्पागोष्टी करीत बसलों असतांना एकाएकीं कानठळ्या बसविणारा आवाज उठून आमचें गलबत चांगलेंच हादरलें. काय झालें तें पाहण्यासाठीं आम्ही सर्वचजण डेककडे धांवलों. पाहतों तों सर्व बाजूनीं बर्फाचा मारा सुरू झाला होता. बर्फाच्या मोठमोठ्या भिंती आणि ढीग आमच्या गलबताभोंवतीं इतक्या जोरानें जमा होत होते, कीं त्यांच्या कचाट्यांत सांपडून आतां आपल्या गलबताचा पक्का चक्काचूर होतो कीं काय असेंच आम्हांला वाटूं लागलें. पण ' फ्राम ' फार चांगलें जहाज होतें. एखाद्या धीरगंभीर पुरुषाप्रमाणें तें आपल्याच जागीं इतक्या ताठरपणें उभें होतें कीं, इतका मारा होऊन देखील त्याची एक फळी का एक स्कूसुद्धां खिळखिळा झाला नाहीं.

पुढें जाणें शक्यच नव्हतें. तेव्हां एवढे सहा महिने काय करायचें तेंच आम्हांला समजेना. म्हणून आम्ही मधूनमधून आजूबाजूच्या बर्फाच्छादित प्रदेशांत भटकावयास जाण्यास सुरुवात केली. या प्रदेशांत पांढरी शुभ्र अस्वलें असतात असें आम्हीं वाचलें होतें. जमलें तर त्यांची शिकार करावी असाहि एक हेतु मनांत होताच.

एकदां आमच्यांतले दोघेजण असेच सहज म्हणून भटकावयास बाहेर पडले. थोडे दूर जातात न जातात तोंच त्यांना एक प्रचंड अस्वल दिसलें. दोघांच्याहि जवळ बंदुका वगैरे कांहींच नव्हतें. त्यामुळें अस्वलाचा रोख पाहून ते तसेच पळत पळत गलबताकडे धांवले. पण अंधारांत त्यांच्यापैकीं पीटरला ठेंच लागून तो खालीं पडला. त्यावरोबर त्या क्रूर प्राण्यानें त्याच्यावर झेप घालून त्याच्या

३४ : जगाचे शोधक

पायाचा असा कांहीं लचका धरला कीं, पीटरला वाटलें ' आतां आपण खासचें मेलों, पण तितक्यांत त्याला कोठून धीर आला कोणास ठाऊक ? त्यानें आपल्या हातांतला कंदील इतक्या कांहीं जोरानें त्या अस्वलाच्या टाळक्यांत मारला कीं, दिव्याचे तुकडे तुकडे होऊन सर्वत्र कांचांचा सडा पसरला. त्या जाळाला पाहून अस्वल घाबरलें व मटकन् खालीच बसलें. दिव्याचा फुटण्याचा आवाज ऐकून गलबतावरचीं कुत्रीं भुंकूं लागलीं. त्यासरशीं तें अस्वल घाबरलें व उलट दिशेला तोंड करून पळत सुटलें.

पीटर गलबतावर आला. त्याच्यावरचें संकट टळल्याबद्दल आम्हीं सर्वांनी एकत्र जमून परमेश्वराचे आभार मानले. त्याला झालेल्या जखमा वऱ्या व्हायला पुढें खूप दिवस लागले. पण तो वांचला हेंच आमचें नशीब !

असल्याच कमीअधिक प्रकारांत तो हिवाळा संपला.

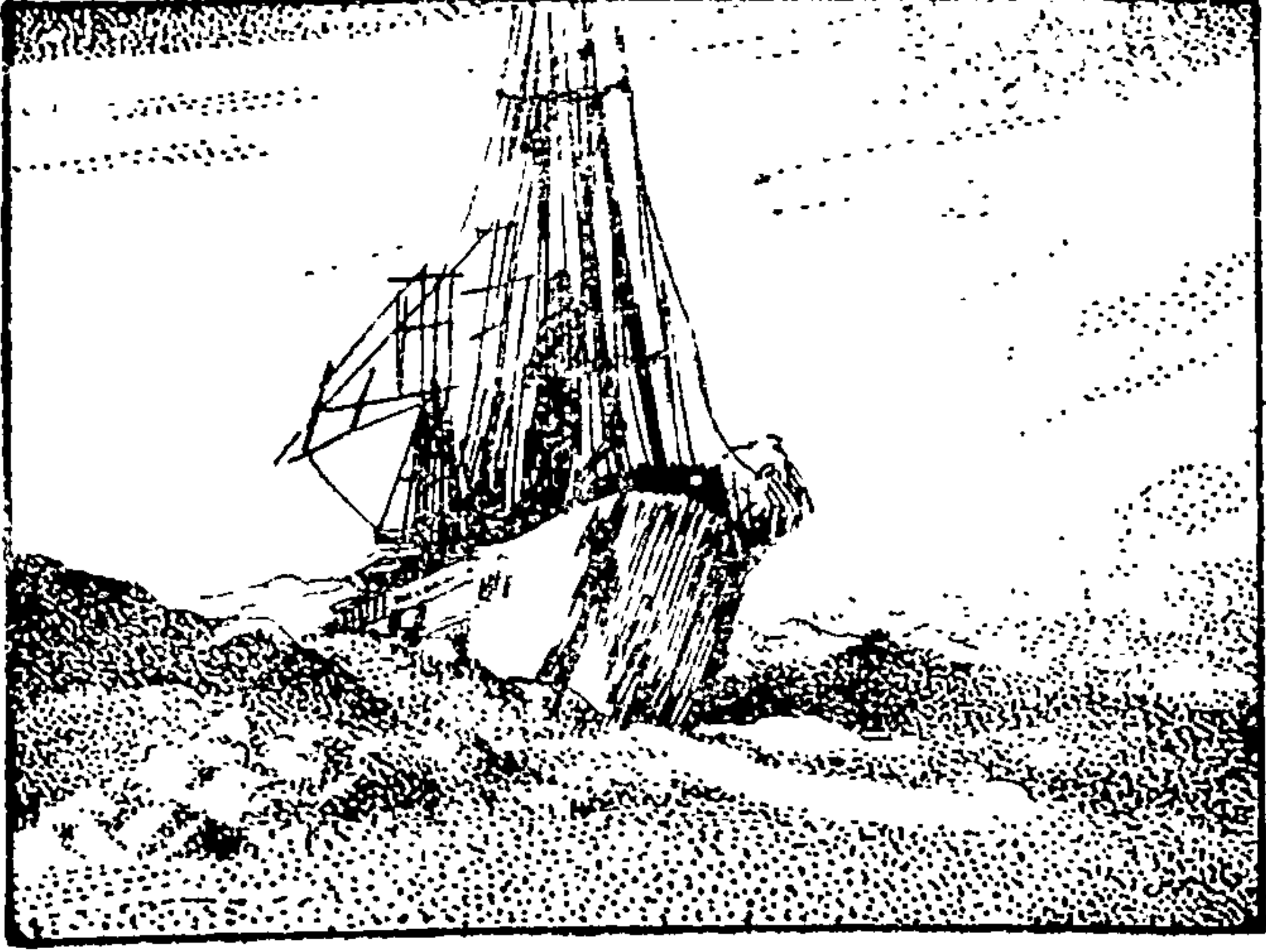
५. ' फ्राम 'चा मृत्यु टळला

१८९४ चा उन्हाळा आला नी तसाच गेला. ' फ्राम ' फारसें पुढें सरकलें नाहीं. पुन्हा हिवाळा सुरू झाला. या वेळचा हिवाळा मात्र जरा जास्तच कडक होता. आजूबाजूला बर्फाचे ढीगच्या ढीग जमा होऊं लागले व कुठल्या तरी अज्ञात प्रवाहावरोवर फ्रामच्या दिशेनें पुढें पुढें येऊं लागले. त्या वेळीं आपलें गलबत कांहीं टिकत नाहीं असें आम्हांला वाटूं लागलें. त्या दृष्टीनें आम्ही पुढल्या तयारीला लागलों.

जहाजावर भरलेली सर्व सामग्री आम्हीं खाली काढली व तेथून वऱ्याच दूरवर तंबू ठोकून त्यांत ती भरून ठेवली. त्या वेळचा हिवाळा असाच उघड्यावर काढावा लागणार याबद्दल कोणाला कसल्याहि प्रकारची शंका उरली नव्हती. म्हणून जो तो पुढील तरतूद करण्यांत गर्क होऊन गेला होता.

' फ्राम ' पासून आम्ही दूर असलों तरी आमच्या आवडत्या गलबतावर आमचें सारखें लक्ष होतेंच. या हिवाळ्यांत त्याचें काय होतें या विचारानें आम्ही नेहमीं वेचून होत असूं. असेंच एक दिवस आम्ही सचित नजरेनें त्याच्याकडे पाहात असतांना बाजूला जमा होत असलेले ते बर्फाचे ढीग फार जोरानें फ्रामच्याभोंवतीं गोळा होऊं लागले. त्यांच्या हालचालीमुळे जो आवाज

उठत होता तो इतका भेसूर होता कीं, एखाद्या बालकाला गिळंकृत करण्या-
साठीं राक्षसांनीं जसे दांत ओठ करकरावेत तसेच आम्हांला वाटत होतें.

म्हणतां म्हणतां ते ढीग दोन्ही बाजूंनीं फ्रामच्याभोंवतीं जमले. त्यांनीं आपल्या
क्रूर मिठींत त्या छोट्या गलवताला करकचून आवळलें. फ्रामची त्रेधा उडाली.
जीव बचावणाऱ्या बालकांप्रमाणें तें धडपडूं लागलें. त्याची ती केविलवाणी
स्थिति आम्हांला आमच्या उघड्या डोळ्यांनीं पाहावेना. मुलाचा मृत्यु स्पष्ट
दिसत असला तरी आई जशी शेवटपर्यंत त्याच्यासाठीं जीव टाकीत असते
तशी आमची अवस्था झाली. फ्रामचा शेवट स्पष्ट दिसत असून सुद्धां आम्ही
कांहींजण आमच्या जवळच्या फावड्यांनीं तो बर्फ दूर लोटण्याचा प्रयत्न करीत
होतो. पण आमचा हा प्रयत्न म्हणजे टिटवीनें सागर आटविण्यासारखा प्रकार
होता. बर्फ इतकें बेसुमार होतें कीं, आमच्या प्रयत्नानें त्यांतील एक-सहस्रत्रांश
बर्फदेखील कमी झालें नाहीं. तें सारखें वाढतच होतें.

चार दोन तास याप्रमाणेंच गेले, नी मग एकाएकीं बर्फ जमा होण्याचें
थांबलें. आमच्या लाडक्या 'फ्राम' भोंवतीं पडलेले यमाचे पाश हळूहळू सैल

होऊं लागले. इतका जिवावरचा प्रसंग येऊनसुद्धां आमचें ' फ्राम ' जिवंत राहिले होते. आणखी थोडेसें बर्फ दूर करून आम्ही खाली उतरलों.

' फ्राम ' च्या जिवावरचें संकट टळलें ही गोष्ट खरी ! पण आतां यापुढें फ्रामला घेऊन ध्रुव गांठणें कांहीं शक्य नाहीं याबद्दल आमची खात्री झाली त्यामुळें आतां पायींच पुढें जावयाचें असें आम्हीं ठरविलें.

पुढचा सर्व प्रवास अगदीं अनिश्चित स्वरूपाचा होता. कोठें काय आहे वाटेंत किती दिवस थांबावें लागेल, कधीं कशाची गरज पडेल याविषयीं आम्हांला कांहींच कल्पना नव्हती. पण पुढें जावयाचें, मार्गें वळावयाचें नाहीं असें आम्हीं आमच्या मनाशीं पक्कें ठरविलेलें असल्यामुळें आम्हीं या अज्ञात प्रवासात निघावयाचेंच असा निर्धार केला.

पण सर्व लोकांना बरोबर नेणें फार धोक्याचें व त्रासाचें होतें. कारण एकतर सर्वच गोष्टीं अनिश्चित स्वरूपांत होत्या आणि दुसरें म्हणजे आमच्याजवळची सामग्रीहि संपुष्टांत येऊं लागली होती. तेव्हां सर्वांनींच एकदम पुढें जाण्याऐवजी मीं व जॉन्सननें पुढें निघावें, बाकीच्यांनीं कांहीं काळ येथेंच मुक्काम करावा व नंतर आमच्याकडून काय वातमी मिळेल त्या वेतानें पुढें यावें असें ठरलें.

त्याप्रमाणें मी व जॉन्सन पुढच्या तयारीला लागलों. आतां येथून पुढला सर्व प्रवास बर्फावरचा ! म्हणून बिनचाकाच्या गाड्या, त्या ओढण्यासाठीं अठ्ठावीस चांगलेसे कुत्रे व मध्यें जरूर पडलीच तर उपयोगी पडाव्यात म्हणून दोन हलक्याशा होड्या बरोबर घेऊन आम्ही बाहेर पडलों. पण कांहीं किरकोळ कारणांमुळें एक दोनदां आम्हांला परत तळावर यावें लागलेंच. शेवटीं १४ मार्च १८९५ रोजीं आम्हीं आमच्या मित्रांचा शेवटचा निरोप घेतला आणि कायमचेंच ' आगेकूच ' केलें.

६. निसर्गाकडून मिळालेला पराभव

पुढलें कांहीं अंतर आम्हीं फार झपाट्यानें तोडलें. पण त्यानंतर मात्र आमची प्रगति एकदम थंडावली. कारण या पुढल्या प्रदेशांत बर्फाचे डोंगर असे अस्ताव्यस्त पसरले होते कीं ते ओलांडून पलीकडे जाणें महाकर्म कठीण वाटूं लागलें. त्यांतूनच मधूनमधून आम्ही उभ्या असलेल्या बर्फाला एकाएकीं भेगा पडत व त्या रुंदावत जाऊन आमची मोठी पंचाईत होई.

एकदां मी व जॉन्सन असेंच पुढें निघालों होतों. इतक्यांत आमच्या पायाखालचें बर्फ घसरूं लागलें व त्याच्या गतीबरोबर आम्हीहि थोडेसें पुढें सरकलों. नंतर तें बर्फ घसरावयाचें थांबलें व एकदम तडकलें. त्यासरशीं त्याला एक मोठी भेग पडून जॉन्सन त्यांत पडला. बाहेर पडण्यासाठीं तो जसजसा धडपडू लागला तसतसा अधिकच तो खोलांत जाऊं लागला. त्याला वांचवावयाला काय करावें हेंच मला सुचेना. माझ्याजवळ छोट्या होड्या होत्या. त्या आंत सोडून जॉन्सनकडे ढकलाव्यात असा मीं विचार केला. पण होड्या पाण्यांत सोडनांच कशाला तरी त्या अडकल्या आणि त्यांना लावलेलें कॅनव्हस पार फाटून गेलें. जॉन्सन तर अगदीं थकून गेला होता. तरीपण कांठ गांठण्यासाठीं त्याची धडपड चालूच होती. शेवटीं त्याच्या नशिवानें त्याला कांठ लागला व तो वर आला.

पण वर येऊन काय उपयोग ? त्याचे सर्व कपडे भिजून चिब झाले होते. थंडीनें तो कांपत होता व श्रमानें पार दमून गेला होता. त्यांतच रात्र वाढूं लागली. त्याच्या व माझ्यामधली भेग इतकी रुंदावली होती कीं, उडी मारून किंवा दोर लावून पलीकडे जाणेंहि शक्य नव्हतें. कपडे, खाण्याचे जिन्नस व झोंपण्यासाठीं घेतलेले तंबू माझ्याकडेच होते. त्यामुळें जीव बचावूनसुद्धां जॉन्सनवर मरण्याची पाळी आली. त्याला मदत पोंचविण्यासाठीं मीं खूप प्रयत्न करून पाहिला, पण व्यर्थ ! शेवटीं काय होईल तें होवो, मरावयाचेंच असेल तर दोघेहि एकदमच मरूं या असा विचार करून मी पळत सुटलों. भेगेच्या वरच्या टोंकाला ती थोडी अरुंद होती. पुढला मागला कांहींहि विचार न करतां मीं या कांठावरून त्या कांठावर उडी मारली. सुदैवानें माझी उडी बरोबर पडली. मी पलीकडच्या कांठावर पडलों. तसाच धांवत पळत जॉन्सन-जवळ गेलों. तो जवळजवळ बेशुद्धच होता. प्रथम त्याला थोडी ब्रॅंडी पाजली; नंतर त्याचे भिजलेले कपडे फाडून काढले व नवे उबदार कपडे त्याच्या अंगांत घातले. थोडीशी ऊव मिळतांच तो शुद्धीवर आला. तो चांगला उठून उभा राहिल्यावर मीं जवळच तंबू उभारला व त्यांत त्याला आणून निजविलें. ती सारी रात्र मला झोप कांहीं लागली नाही. परमेश्वराचे आभार मानीत मानीत मीं ती सबंध रात्र अंथरुणावरच बसून काढली.

पुढल्या प्रवासांत असले प्रकार वारंवार घडूं लागले. अद्याप उत्तर धरुव गांठावयाला अडीचशें मैलांचें अंतर तोडणें भाग होतें. पण असले प्रकार होऊं

लागले तर हें अंतर तोडणें कधींहि शक्य होणार नाहीं असेंच आम्हांला वाटूं लागलें. या अडचणींना तोंड देण्याची तयारी केल्याशिवाय पुढें पाऊल टाकणें शहाणपणाचें नाहीं ही गोष्ट आम्हांला पटली. परत जाऊन आवश्यक ती जुळवाजुळव करावी व मग पुन्हा पुढें जावें असें ठरवून आम्ही येथूनच मार्गें वळलों. ' फ्रांझ जोसेफ ' नांवाच्या वेटांचा एक मोठा समूह जवळपास कोठेंतरी असावा असें आम्हांला वाटत होतें. म्हणून प्रथम त्याच वेटावर जाण्याचें आम्हीं ठरविलें.

धरुव कांहीं गांठतां आला नाहीं, यावद्दल आम्हांला अत्यंत हळहळ व निराशा वाटत होती. पण दुःखांत सुख एवढेंच होतें कीं, आम्ही ज्या ठिकाणापर्यंत आलों होतो त्या ठिकाणापर्यंत अद्यापपावेतो एकहि मनुष्य पांचलेला नव्हता.

७. परतीचा प्रवास

परतीचा प्रवास तर जाण्याच्या प्रवासाहूनहि अधिक तापदायक वाटूं लागला. कारण वर्फाला पडणाऱ्या भेगांचें प्रमाण दिवसेंदिवस जास्तच वाढूं लागलें. त्या भेगा तरून जाणें फार कठीण होतें. कारण आमच्या होड्या वऱ्याच ठिकाणीं फाटल्या होत्या. जवळच्या कपड्यांच्या तुकड्यांनीं जरी आम्हीं त्या दुरुस्त केल्या असल्या तरी त्या कधीं धोका देतील तें सांगतां येत नव्हतें. कुत्र्यांच्या गाड्याहि वऱ्याच वेळां निरुपयोगी ठरत. त्यांनीं आम्हांला ओढून नेण्याऐवजीं आम्हींच त्यांना ओढून न्यावें लागे. शिवाय त्या ओढण्यासाठीं घेतलेल्या अठ्ठावीस कुत्र्यांपैकीं आतां फक्त तीनच कुत्रे शिल्लक राहिले होते. हीं कुत्रीं मोठीं द्वाड होतीं. तीं कधींहि एकत्र नीट चालत नसत. वरें, त्यांना मोकळें सोडावें तर तीं एकमेकांवर अशीं कांहीं तुटून पडत, कीं एक दोन कुत्रीं मेल्याशिवाय त्यांचें भांडण सुटत नसे. त्यांच्या या भांडणांतच दहावीस कुत्रीं मेलीं होतीं, व कांहीं इतरांना जगविण्यासाठीं आम्हीं मारलीं होतीं.

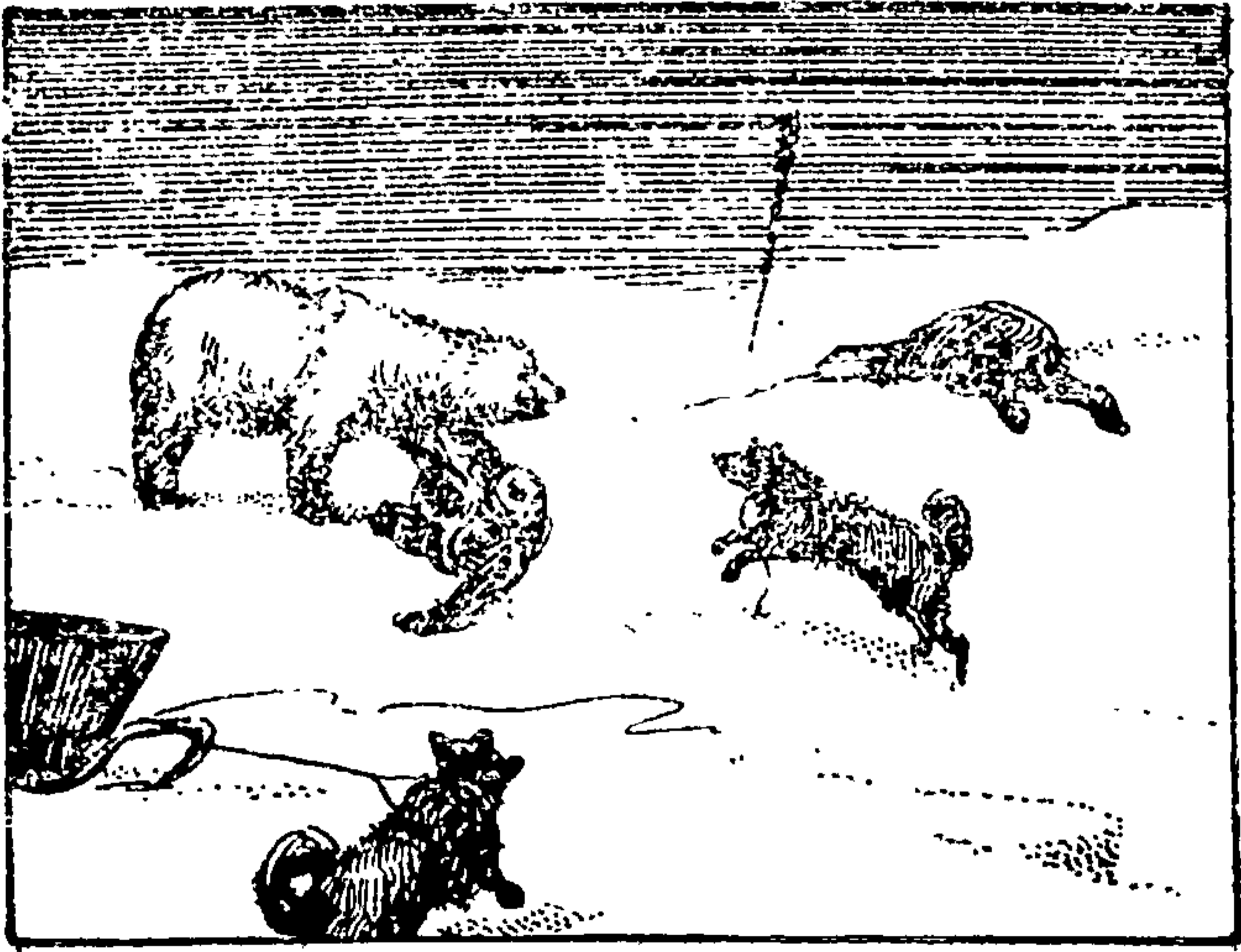
आमच्याजवळचें अन्नहि आतां अगदीं संपुष्टांत आलें होतें. अधूनमधून कधीं तरी एखादी शिकार मिळे आणि मग तीच कित्येक दिवस आम्ही पुरवून पुरवून खात असूं. एकदां आम्हांला असाच एक मोठा सील मासा मिळाला. एक दिवस मी या माशाचें मांस भाजीत बसलों असतांना काय झालें कुणास

ठाऊक, पण एकाएकीं आमचा दिवा भडकला. तो विझविण्यासाठीं आम्हीं जवळचा थोडासा बर्फ उकरून त्यावर मारला. पण त्यासरशीं दिवा विझण्या-ऐवजीं फुटलाच. सगळ्या तंबूभर धूर भरून गुदमरून जाण्याची पाळी आली. कसें वसें आम्हीं तंबूचें दार उघडलें नि बाहेर पडलों. दिवा विझलेला असल्यामुळें तंबू तेवढा पेटला नाहीं हेंच आमचें नशीब ! हो, नाहीं तर उघड्यावर राहून कुडकुडून मरावें लागलें असतें.

दर मजल करीत करीत आम्ही परत निघालों. वाटेंत पुन्हा एक मोठी घळ लागली. ती तरून जाण्याची मी तयारी करीत होतों, इतक्यांत मागून एकाएकीं ओरडण्याचा आवाज ऐकूं आला. मागें वळून पाहातों तों काय ?

“ वाप रे ! ” जॉन्सन जमिनीवर पालथा पडला असून एक भलें मोठें अस्वल त्याच्या छाताडावर उभें होतें.

जॉन्सननें सर्व शक्ति एकवटून त्या अस्वलाचें तोंड धरून ठेवलें होतें. पण

तें अस्वल फारच दांडगें होतें. जॉन्सनच्या प्रयत्नाला दाद न देतां तें त्याचा लचका तोडण्याच्या बेतांत होतें. माझ्याजवळ बंदूक होती, पण ती होडीला

वांधून ठेवलेली होती. ती सोडून नेम धरीपर्यंत अस्वल कांहीं थांवणें शक्य नव्हतें. त्यानें जॉन्सनच्या नरडीचा घोट घेतलाच असतां. पुन्हा एकदां प्रियतम मित्राचा मृत्यु उघड्या डोळ्यांनीं पाहण्याचा दुर्दैवी प्रसंग माझ्यावर कोसळला. पण नशिवाला दोष देण्याला वेळ कुठें होता ? एक एक क्षण मोलाचाच जात होता. मी बंदूक उसकण्यास गेलों, पण तेवढ्यांत कुत्र्यांनीं भुंकून भुंकून असा कांहीं कहर उडवून दिला, कीं तें अस्वल घावरलें व तोंडची शिकार टाकून पळून गेलें.

पुन्हा आम्ही पुढें निघालों. थोड्या दिवसांनीं आम्हांला जमीन दिसली. तिसरा हिवाळा सुरू झाल्यामुळें पुढें न जातां याच वेटावर हा हिवाळा काढावयाचा असा निश्चय करून आम्ही त्या उद्योगाला लागलों. किनाऱ्या किनाऱ्यानें जाऊन आम्हीं कांहीं दगड व लांकडे गोळा करून आणलीं व त्यांची एक लहानशी झोपडी उभी करून त्यांत आमचा संसार थाटला. येतांना मारलेल्या अस्वलांचें किंवा सील माशांचें मांस एवढेंच काय तें अन्न आमच्याजवळ शिल्लक होतें. तें थोडें थोडें खाऊन व इतर वेळीं उगीचच एकमेकांना धीराच्या गोष्टी सांगून आम्हीं हिवाळ्याचे ते कंटाळवाणे दिवस कसेबसे घालविले.

१८९६ च्या वसंत ऋतूंत आम्हीं आमचा मुक्काम हलविला. पुन्हा गाड्यांत बसून आम्ही पुढें निघालों. या भागांतला बर्फ मोठा घातकी होता. वरून तो चांगला घट्ट व पांढराशुभ्र दिसे, पण त्यावर पाय ठेवावयाला जावें कीं नेमका पाय आंत रतून बसे. एकदां मीच स्वतः अशा बर्फाला फसलों व एका खड्यांत पडलों. खड्डा खूप खोल असल्यामुळें मला बाहेरहि पडतां येईना. जवळजवळ छातीपर्यंत मी आंत गाडला गेलों. शेवटीं जेव्हां जॉन्सन जवळ आला तेव्हां त्यानें दोरी टाकून मला वर ओढून काढलें.

बऱ्याच दिवसांनीं हा बर्फाच्छादित प्रदेश संपवून आम्ही मोकळ्या समुद्रांत आलों. या समुद्रांत आम्हांला आमच्या होड्या चालवावयास मिळाल्यामुळें आम्ही अगदीं खुषींत होतो. एके दिवशीं आम्हीं आमच्या होड्या किनाऱ्यावरील बर्फाला अडवून ठेविल्या व जवळचा प्रदेश पाहण्यासाठीं म्हणून सहज जरा दूर गेलों. परत येऊन पाहतों तों होड्या जाग्यावर नव्हत्या. बर्फ सुटल्यामुळें त्या

दूरवर वाहत गेल्या होत्या. होड्या जाऊन चालण्यासारखे नव्हते. कारण होड्यां-
शिवाय मग पुढला प्रवास कसा करणार ? या भीतीमुळे मागला पुढला विचार न
करतां मीं सरळ समुद्रांत उडी घेतली व होड्यांच्या रोखानें पोहत निघालों. पण
पाणी फार थंड असल्यामुळे व माझ्या जंगावर जाडजाड कपडे असल्यामुळे मला
भराभर अंतर काटतां येईना. शेवटीं कसाबसा धडपडत मी होडीपाशीं येऊन
पोंचलों व आंत पाय टाकून मीं ती थांबविली. नंतर जॉन्सनच्या मदतीनें मी
किनाऱ्यावर आलों.

या किनाऱ्यावरून पुढें जात असतांना आम्हांला ' फ्रान्स जोसेफ ' चीं मुख्य बेटें
लागलीं. याच बेटांवर आम्हीं पुनः आमचा तळ ठोकला. आज सकाळीं कुत्र्यांच्या
भुंकण्यामुळे आम्ही जागें झालों व बाहेर येऊन पाहतों तों तुम्ही भेटलांत. इतक्या
वर्षांनीं पुनः एक माणूस भेटला म्हणून किती आनंद झाला म्हणून सांगूं ? आतां
तुम्ही इथंच कांहीं दिवस राहा म्हणजे मग आपण तिघेजण मिळूनच पुढें जाऊं.
कसं काय ? हें तुला पटतं का जॅक्सन ? नॅन्सननें आपलें प्रवासवर्णन पुरें करतां
करतां पाहुण्याला विचारलें.

“ जरूर ! ” जॅक्सन आनंदून म्हणाला, “ तुमच्यासारख्या धाडसी प्रवाशा-
वरोवर जगाच्या पाठीवर कोठेंहि जाण्यास माझी एका पायावर तयारी
आहे. ”

“ ठीक ; आतां पुनः एकदां थोडा चहा घेऊं, नी मगच आपला पुढला कार्य-
क्रम ठरवूं. ” नॅन्सन म्हणाला.

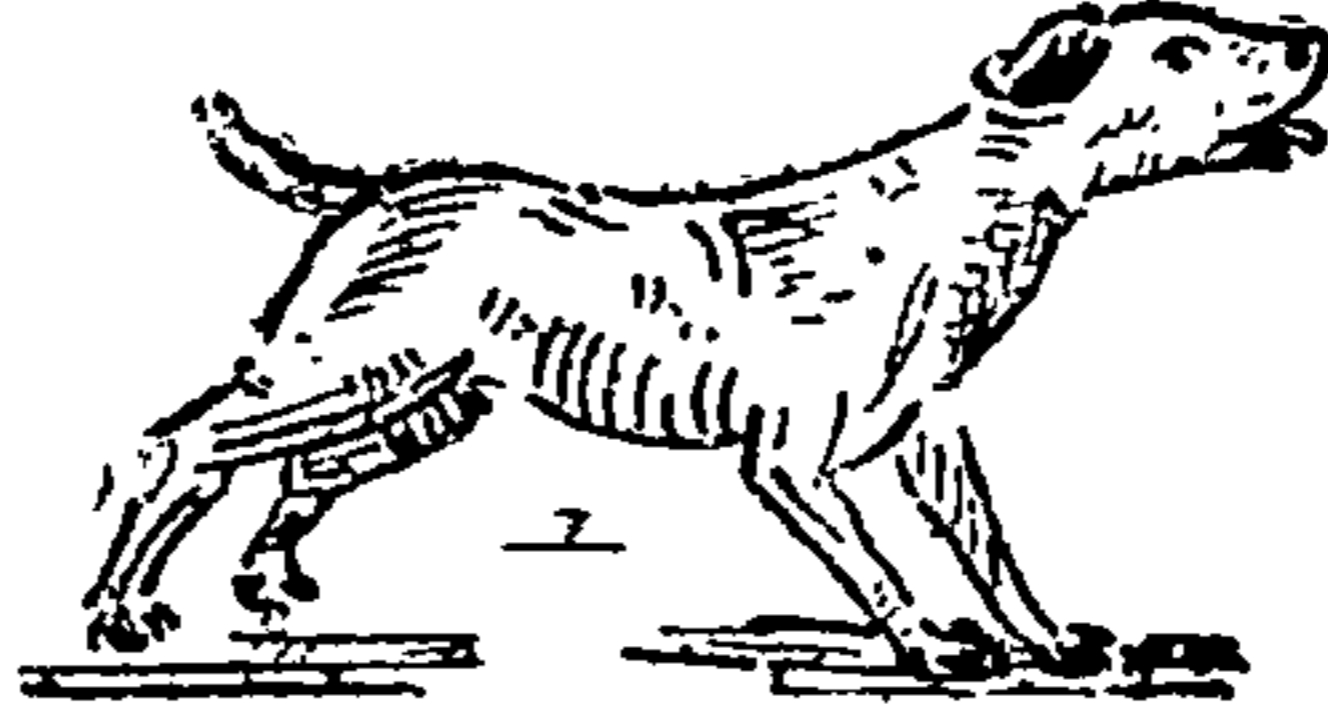
चहा झाल्यावर त्यांचा पुढला कार्यक्रम ठरला व त्याप्रमाणें ते तिघेहि परत
निघाले.

ज्या जहाजांतून ते परत आले तें जहाज होतें जॅक्सनचें अन् त्याचें नांव होतें.
' विंडवर्ड ' ! या जहाजांत बसून ते तिघेहि कांहीं आठवड्यांनंतर ९ सप्टेंबर
१८९६ रोजीं नॉर्वेला परत येऊन पोहोंचले. योगायोग असा कीं, ज्या दिवशीं
ही मंडळी नॉर्वेला परत आली त्याच दिवशीं त्यांचें ' फ्राम ' जहाजहि परत
नॉर्वेच्या किनाऱ्याला सुखरूप लागल्याची तार त्यांना मिळाली. त्यावर असलेले
इतरहि लोक सुखरूप होते. नॅन्सन व जॉन्सन यांनीं तें जहाज सोडून पायीं

४२ : जगाचे शोधक

प्रवासाला सुरुवात केल्यानंतर तें जहाजहि आणखी उत्तरेस सरकलें व मग एका प्रवाहांत सांपडून नॉर्वेला परत आलें होतें.

नॅन्सनला उत्तर ध्रुवाचा शोध कांहीं लागला नाही. पण त्यानें मिळविलेली माहिती व अनुभव इतक्या मोलाचे होते कीं, त्याच आधारावर इ.स. १९०९ सालीं पॅरी नांवाच्या एका अमेरिकन इसमानें खुद्द ध्रुवावर जाऊन तेथें आपल्या देशाचें निशाण फडकविलें.

३. वास्को-ड-गामा : हिंदच्या जलमार्गाचा शोधक

जन्म : इ. स. १४६९]

[मृत्यु : इ. स. १५२४

काँस्टँटिनोपलच्या पाडावामुळे पूर्वेकडे जाण्याचा मार्ग खुंटल्यामुळे ज्याने मोठ्या कौशल्याने व धाडसीपणाने हिंदकडे जाणारा जलमार्ग शोधून काढला, तो हा वास्को-ड-गामा ! तो पोर्तुगालच्या राजाच्या पदरीं सरदार होता. राजाच्या प्रोत्साहनामुळे त्याने हे धाडस अंगावर घेतले. ते त्याने कसे पुरे केले ते पुढील प्रकरणांत वाचा.

१. आशेचें टोंक

फार फार वर्षांपूर्वीची ही गोष्ट आहे. त्या वेळीं पोर्तुगाल देशांत हेन्री नांवाचा राजा राज्य करीत होता. हा राजा मोठा छांदिष्ट होता. लढाया कराव्यात, राज्य वाढवावें, लूटमार करून आपला खजिना भरावा किंवा प्रजेच्या कल्याणासाठीं झटून मोठा नांवलौकिक मिळवावा, अशा ' सामान्यतः राजांनीं करावयाच्या गोष्टींपैकीं एकाहि गोष्टींची त्याला आवड नव्हती. ' किंवाहना या सर्व गोष्टींकडे दुर्लक्ष करून मिळेल तेवढा वेळ त्याला आपल्या एका निराळ्याच गोष्टीसाठीं हवा असे. म्हणून त्यानें आपल्या राज्याची सर्व जबाबदारी आपल्या प्रधानावर टाकली आणि निवांतपणीं तो समुद्रकांठीं येऊन राहिला.

येथें त्याचा वेळ मोठा मजेंत जाई. राज्याची कोणतीच जबाबदारी अंगावर नसल्यापुळें कधींहि उठावें आणि समुद्रावर जाऊन वसावें; आणि मग दूरवर क्षितिजाकडून येणारीं गलबतें, आकाशांतून येरझारा घालणारे पक्षी, समुद्रावर उठणारे लहानमोठें तरंग किंवा सकाळ संध्याकाळ सुटणारे वारे यांच्या सहवासांत दिवसच्या दिवस घालवावेत असा त्याचा क्रम चालू असे.

तो ज्या ठिकाणीं बसत असे त्याच्यापासून थोड्याच अंतरावर परदेशांतून आलेल्या गलबतांवरचा माल उतरवून घेण्याचें काम चालत असे. हेन्री त्याकडे फार बारकाईनें लक्ष देई. त्यांत कोणकोणत्या वस्तु आहेत, तें तो नीट लक्षांत ठेवी अन् मग त्याच्या मनांत येई—

‘ हे स्पॅनिश लोक मोठे भाग्यवान् आहेत खरे ! रोजच्या रोज ते शेंकडों गलबतें घेऊन अमेरिकेला जातात, आणि पेट्या भरभरून सोनें, रुपें घेऊन येतात. त्यांच्यांतल्याच कांहीं धाडसी लोकांनीं त्यांना हा मार्ग दाखविला. नाहीतर पांचदहा वर्षांपूर्वीं हे लोकसुद्धां आपल्यासारखे दरिद्री होते. स्पॅनिश लोकांना जसे कांहीं धाडसी प्रवासी भेटले तसें आम्हां पोर्तुगीझ लोकांना नाहीं का कुणी भेटणार ?

‘ खरंच, आमच्यापैकीं कुणी जर असलें धाडस करायला तयार होईल तर काय बहार होईल ? मी त्यांना सर्वतोपरी मदत करीन. या ठिकाणीं येऊन राहिल्यापासून मला किती तरी नव्या नव्या गोष्टी समजल्या आहेत. समुद्रावरचे

वारे, पाण्यांतील गुप्त प्रवाह, हवेची दिशा, एक ना दोन हजारों बारीकबारीक गोष्टींची नोंद मजजवळ आहे. ती सर्व मी त्याला सांगेन. त्याच्या आधारावर तो सुद्धां स्पॅनिश खलाशांप्रमाणें एखादा देश शोधून काढील.

हेन्रीच्या मनांत असले विचार अनेकदां येत. मार्को पोलोनें केलेलें भारताचें वर्णन वाचल्यापासून तर पोर्तुगीझ लोकांनींच या देशाकडे जाणारा एखादा जलमार्ग शोधून काढावा असें त्याच्या मनांत वारंवार येऊं लागलें. त्यासाठीं त्यानें कांहीं खलाशांना आपल्याजवळ ठेवून घेतलें. स्वतः तयार केलेले सर्व नकाशे त्यांना दाखविले. होकायंत्राचा उपयोग कसा करावा तें समजावून दिलें. स्वतःच्या जवळ असलेली सर्व माहिती त्यांच्या हातीं दिली व आफ्रिका खंडाच्या पश्चिम किनाऱ्यानें पुढें जाऊन असा एखादा मार्ग सांपडतो का तें पाहून येण्यास त्यांना सांगितलें.

दरवर्षी तो याप्रमाणें कोणाला ना कोणाला तरी अशा सफरीवर पाठवी व त्यानें मिळवून आणलेल्या माहितीची अत्यंत काळजीपूर्वक नोंद करून ठेवी. त्या माहितीचा उपयोग पुढल्याला होई. अशा तऱ्हेनें आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील अनेक बेटें, नद्या व प्रदेश पोर्तुगीझ लोकांनीं शोधून काढला. कांहीं वेळेला तर थोडेंफार आंत जाऊन सुद्धां त्यांनीं तेथें आपल्या वसाहती स्थापन केल्या. पण या सर्वांचें म्हणणें असें कीं, " या किनाऱ्याला कुठं अंतर्च नाही ! कितीहि दक्षिणेकडे जा, किनारा आपला कायमच आहे. तेव्हां तो संपवून त्याला वळसा घालणें कधींहि शक्य नाही."

पण हेन्रीला ही गोष्ट पटत नसे. तो म्हणे, " असें कसें होईल ? किनारा कुठं ना कुठं तरी संपलाच पाहिजे. तुम्ही आणखी थोडें पुढें जा. भारताकडे जाण्याचा मार्ग तुम्हांला नक्की सांपडेल."

हेन्रीच्या शब्दाखातर लोक दरवर्षीं आणखी थोडें पुढें जात. असें होतां होतां शेवटीं १४८८ मध्ये ' वार्थलोम्यू डियाझ ' नांवाच्या एका खलाशानें या किनाऱ्याचा शेवट गांठला. येथें वळसा घेऊन पुढें जावें असा त्याचा बेत होता. पण प्रचंड वादळें आणि उलटे सुलटे प्रवाह यांनीं तो इतका जिकिरीला आला, कीं पुढें जाण्याचा बेत रद्द करून तो मार्गेंच वळला. या टोंकाला त्यानें नांव दिलें ' वादळी द्वीपटोंक. '

पण पोर्तुगालच्या राजाला जेव्हां हे नांव कळलें तेव्हां तो बार्थलोम्यूवर फार रागावला. तो म्हणाला, " या टोंकाला तूं जर ' वादळी टोंक ' म्हणूं लागलास तर व्हावयाचें कसें ? तुझ्या या नांवामुळेच लोक घाबरतील अन् मग कुणीच कधीं पुढें जाण्याचें धाडस करणार नाहीं. तें कांहीं नाहीं. या टोंकाला कुणींहि ' वादळी टोंक ' म्हणतां उपयोगी नाहीं. त्याला आपण म्हणूं या ' आशेचें टोंक ! ' कारण येथून पुढें हिंदुस्थानला जाण्याची आशा उत्पन्न झाली आहे. खरं कीं नाहीं ? "

२. शुभास्ते पंथानः

इ. स. १४५३ मध्ये तुर्की मुसलमानांनीं कॉन्स्टँटिनोपल शहर जिंकून घेतल्यामुळे युरोपियन व्यापाऱ्यांची मोठी पंचाईत झाली. कारण त्यामुळे त्यांचा पूर्वेकडे जाण्याचा मार्गच बंद पडला. पूर्वी हे लोक इटलीतील व्हेनिस किंवा जिनिव्हा बंदरांतून निघून या कॉन्स्टँटिनोपलला येत व तेथून खुष्कीच्या मार्गानें पूर्वेकडे जात. कॉन्स्टँटिनोपलच्या पाडावामुळे पूर्वेकडे जाण्याचा दुसरा एखादा मार्ग सांपडतो का हें पाहण्यासाठीं त्यांची धडपड सुरू झाली. या धडपडींतूनच इ. स. १४९२ सालीं कोलंबसाला अमेरिका खंडाचा शोध लागला.

वास्तविक कोलंबस कांहीं अमेरिकेचा शोध लावावयास गेला नव्हता. त्याला हिंदुस्थानकडे जाण्याचाच मार्ग शोधून काढावयाचा होता. ' पृथ्वी वाटोळी आहे तेव्हां एकच दिशा धरून जर आपण पुढें गेलों तर कधीं ना कधीं तरी आपण हिंदुस्थानला पोहचूं ' अशी त्याची खात्री होती. म्हणून त्याला प्रथम जमीन दिसतांच त्यानें तिला नांव दिलें ' इंडीज ' ! पण पुढें त्याला आपली चूक कळून आली व म्हणून त्यानें तें नांव बदलून ' वेस्ट इंडीज ' केलें.

वेस्ट इंडीजचा शोध लागल्यामुळे स्पॅनिश लोकांचा अतोनात फायदा झाला. कारण या प्रदेशांत सोने-रुपें मुबलक होतें. स्पॅनिश खलाशी दरवर्षीं या प्रदेशांत जात व गलबतें भरभरून सोने-रुपें घेऊन येत. त्यामुळे त्यांच्या शेजारीं राहणाऱ्या पोर्तुगीझ लोकांच्या तोंडाला पाणी सुटूं लागलें. ' आपणहि असा कांहीं तरी प्रदेश शोधून काढावा ' असें त्यांना वाटूं लागलें व हेन्रीसारख्या राजांच्या प्रोत्साहनामुळे ते या उद्योगाला लागले. त्यांत त्यांना थोडेंफार यश पण आलें.

वर वर्णन केल्याप्रमाणें त्यानें आफिकेचें दक्षिण टोंक तर गांठलें. पण येथून पुढें जाण्यास मात्र कुणी तयार होईना.

पण दहा वर्षांनीं, १४९७ सालीं, जुलै महिन्यांतील एक दिवस मात्र या दृष्टीनें क्रांतिकारक ठरला.

त्या दिवशीं लिस्बन शहरांतले लोक फार लवकर उठले आणि किनाऱ्याकडे धांवत पळत सुटले. दुतर्फा घरादारांवर निशाणें फडकत होतीं, रस्त्यांतून स्त्री-पुरुषांची गर्दी फार जमली होती. वायकामुलांचा आरडाओरडा नी गोंधळ चालू होता आणि अशा या गोंधळांतूनच एक लहानशी मिरवणूक किनाऱ्याच्या रोखानें निघाली होती. मिरवणुकीच्या अग्रभागीं एका पांढऱ्या शुभ्र घोड्यावर एक स्वार विराजमान झाला होता. त्याच्या हातांत भलेंमोठें रेशमी निशाण होतें. त्याच्यामागून तसल्याच एका छानशा घोड्यावर बसून दुसरा एक मनुष्य चालला होता. त्याचा पोशाख फार भारी किंमतीचा दिसत होता. त्यानें खूप दाढी वाढविलेली होती व त्याचा चेहराहि मोठा भरदार होता. त्याला पाहून लोक ओरडत होते :

“ वास्को, तुझा विजय असो, परमेश्वर तुला भारताचा मार्ग दाखवो. ” लोकांनीं दिलेला हा मान मोठ्या आनंदानें पण अत्यंत नम्रतेनें स्वीकारीत वास्को व त्याचे अनुयायी पुढें पुढें चालले होते. शेवटीं ही मिरवणूक किनाऱ्यावर येऊन पोंचली. तेथें त्यांच्यासाठीं चार जहाजे तयारच होतीं. त्यांत बसून ते सर्वजण जवळच्याच एका देवळांत गेले.

हें देऊळ बेथलेम नांवाच्या देवतेचें होतें. ही देवता जलदेवता म्हणून प्रसिद्ध होती. तिच्या आशीर्वादानें जलप्रवास सुखाचा व यशस्वी होतो, अशी समजूत असल्यामुळें प्रत्येक प्रवासी तिचें दर्शन घेतल्याशिवाय पुढें जात नसे. त्या शिरस्त्यानुसार वास्को व त्याच्याबरोबरचे सर्व लोक प्रथम या देवळांत आले होते.

देवळाच्या पुजाऱ्यानें त्यांचीं नांवे टिपून घेतलीं. त्यांच्या राहण्याचीं ठिकाणें वायकामुलें, पैसे देण्याची वेळ आली तर कुणाच्याजवळ द्यावयाचे त्यांचीं नांवे इ. सर्व बारीकसारीक माहिती विचारून घेतल्यानंतर त्यानें त्या सर्वांना देवीचा प्रसाद दिला व ‘ तुमचा प्रवास सुखाचा होवो ’ असा आशीर्वाद देऊन त्यांस प्रवासास निघण्याची परवानगी दिली.

पण वारा अगदीच पडलेला असल्यामुळे वास्कोला ताबडतोव निघतां येईना. तीन दिवसांनंतर अनुकूल वारा वाहू लागला; शिडे भरलीं व गलबते हळूहळू पाणी कापीत पुढें निघालीं. तें पाहून वास्कोला आनंद झाला. पुन्हा एकदां देवीची प्रार्थना करून तो देवळांतून बाहेर पडला. त्याच्या मागोमाग त्याचे लोक व सर्वांमागून पुजारीहि बाहेर पडला. किनाऱ्यावर निरोप देण्यासाठीं खूप लोक जमले होते. वास्कोला पाहून त्यांनीं पुन्हा एकदा त्याचा जयघोष केला. उजवा हात हवेंत फडकावीत वास्कोनें त्यांना उलट अभिवादन केलें व गलबतांत पाय ठेवला. पुजाऱ्यानें पुन्हा एकदां प्रार्थना म्हटली, वाटेत कोणी दगावल्यास त्याच्या आत्म्याला सद्गति लाभावी म्हणून अगोदरच परमेश्वराची करुणा भाकली व त्यांना निरोप दिला.

वास्कोनें गलबते हांकारण्याचा इपारा दिला. पोर्तुगालचें निशाण वास्कोच्या 'गॅब्रियल' वर मोठ्या डौलानें फडकूं लागलें. इतरहि तिन्ही गलबतांवर निशाणें चढलीं. लोकांनीं त्यांचा पुन्हा एकदां जयघोष केला. खलाशांच्या बायकामुलांची रडारड सुरू झाली. पण त्याकडे लक्ष न देतां गलबते पुढें निघालीं. हां हां म्हणतां किनारा दिसेनासा झाला व गलबते भर समुद्रांत घुसलीं.

३. विश्वास व घात

गलबतावरील आपल्या छोट्याशा खोलींत वास्को-ड-गामा आपल्या भवितव्याचा विचार करीत बसला होता. त्याच्या आंवतीं भोंवतीं पुस्तकें, नकाशे, चित्रें, होकायंत्रें वगैरे अनेकविध वस्तु अस्ताव्यस्त पडल्या होत्या. मध्येच तो टॉल्मीनें लिहिलेला भूगोल उघडून पाही. लहर लागली कीं मार्को पोलोचें प्रवासवृत्त वाची किंवा वेळ जात नसला कीं होकायंत्र किंवा सूर्यछाया-दर्शक घेऊन कांहींतरी आडाखे बसवीत बसे.

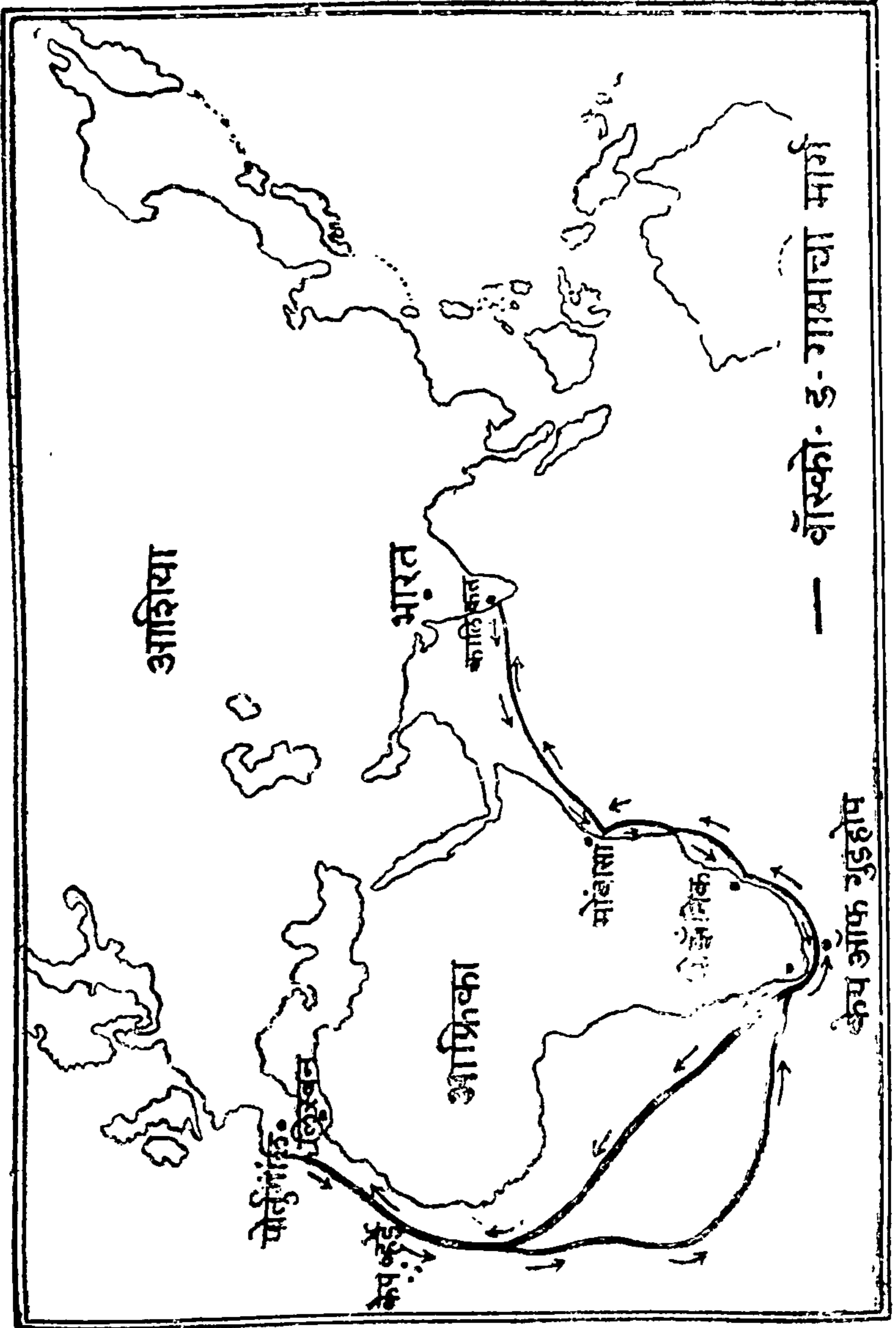
होतां होतां गलबतांनीं आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील 'केप बर्डे' वेट गांठलें. बार्थेलोम्यू वरोवर होतांच. तो जमिनीवर उतरला. बार्थेलोम्यूचा वास्कोला फार उपयोग होत होता. कारण त्याला 'आशेच्या टोंका' पर्यंतच्या सर्व किनाऱ्याची चांगली माहिती होती. साहजिकच तो उतरून गेल्यामुळे वास्कोची थोडी पंचाईत झाली. पुढल्या वाऱ्यांची त्याला फारशी कल्पना येईना. त्यामुळे त्या वाऱ्यावरोबर वास्कोची गलबते किनारा सोडून पार

दूरवर समुद्रांत भरकटत गेलीं. कित्येक दिवस ते असेच भर समुद्रांत जात होते. वर निळेंभोर आकाश आणि खालीं अथांग सागर यापलीकडे त्यांना कित्येक दिवसांत दुसऱ्या कशाचेंहि दर्शन घडलें नाहीं. त्यामुळें इतर खलाशीच काय पण खुद्द वास्को सुद्धां काळजींत पडला.

पण थोड्याच दिवसांनीं वाऱ्याची दिशा पुन्हा बदलली. भर समुद्रांत गेलेलीं गलबतें पुन्हा किनाऱ्याकडे येऊं लागलीं. चार दोन दिवसांत गलबतांनीं ' आशेचें टोंक-केप् ऑफ् गुड होप् ' गांठलें गलबतांवरचें गोडें पाणी अगदींच संपुष्टांत आलें होतें. म्हणून वास्कोनें कांहीं लोकांना खालीं उतरवून कोठें पाणी मिळतें का तें पाहून येण्यास सांगितलें. त्याप्रमाणें कांहीं खलाशी खालीं उतरले. ते थोडेसे पुढें जातात न जातात तोंच त्यांना एक विचित्र मनुष्य दिसला. त्याच्या सर्वांगावर लोंकरीसारखे दाट केस होते. कंबरेला गुंडाळलेल्या लहानशा फडक्याव्यतिरिक्त त्याच्या अंगावर दुसरें कांहींहि वस्त्र नव्हतें. मात्र त्याच्या नाकांत, कानांत, गळ्यांत निरनिराळ्या प्रकारचे दागिने खूप होते. पण ते सोन्यारुप्याचे नसून साधेच होते.

तो मनुष्य मध गोळा करण्याच्या कामांत गुंग झाला होता. त्यामुळें वास्कोचे लोक त्याच्या अगदीं जवळ येऊन पोचेंपर्यंत त्याचे त्यांच्याकडे लक्षच गेलें नाहीं. वास्कोच्या लोकांनीं त्याच्यावर झडप घालतांच तो घाबरला व आरडाओरडा करूं लागला. अर्थात् तो काय म्हणतो आहे हें वास्कोच्या लोकांना समजणें शक्यच नव्हतें; आणि समजा, समजलें असलें तरी त्यांनीं त्याच्याकडे लक्ष दिलें नसतें. त्यांनीं त्याला बळेंबळेंच ओढून आपल्या होडींत कोंबलें व वास्कोपुढें आणून उभें केलें.

वास्कोनें त्याला अत्यंत प्रेमानें वागविलें. आपल्या हाताखालच्या लोकांना ' या पाहुण्याला भरपूर खायला व प्यायला द्या. ' असा त्यानें हुकूम सोडला. त्याप्रमाणें वास्कोच्या लोकांनीं त्याला आपल्या खोलींत नेऊन यथास्थित खाऊं-पिऊं घातलें. त्यामुळें त्याची भीति चेपली व तो खुणांच्या साहाय्यानें थोडेफार बोलूं लागला. वास्कोला त्याच्याकडून ग्रेड्या पाण्यांचीं ठिकाणें व पुढल्या किनाऱ्याची माहिती हवी होती. ती त्यानें देतांच वास्कोनें त्याला एक सुंदरसा झगा, लहानशी टोपी व कांहीं घंटा बक्षीस देऊन निरोप दिला.

— वॉस्को ड-गामाचा मार्ग

७६४०३. ४ (००१.१३.२०२)
वास्को-ड-गामा : ५१
३५३७..... (३०/३/२०१९)

तो पाहुणा गलबतावरून खालीं उतरून पुन्हा आपल्या पुन्हा घराकडे निघाला. त्याच्याबरोबर वास्कोचेहि कांहीं नोकर होतेच.

पाहुण्याला पाहून त्याच्या आप्तमित्रांना मोठें आश्चर्य वाटलें. ज्या हॉटेंटॉट लोकांनीं आजपर्यंत जन्मांत कधीं साधा कपडा पाहिला नव्हता, त्या लोकांना आपल्याच एका भाईवंदाच्या अंगावर असलेला रेशमी झगा व डोक्यावरची टोपी पाहून मोठें नवल वाटलें. पण त्या माणसानें सर्व हकीकत समजावून सांगतांच त्याच्याभोंवतीं जमलेल्या लोकांना फार आनंद झाला. त्यांनीं वास्कोच्या लोकांचें चांगलें आगतस्वागत केलें व ते परत जातांना त्यांना पोंचवावयाला ते सर्व लोक अगदीं किनाऱ्यापर्यंत आले.

आपले लोक परत येत असलेले पाहून वास्कोला फार समाधान वाटलें. त्यांना वर घेण्यासाठीं व आलेल्या पाहुण्यांना भेटण्यासाठीं तो आपल्या 'ग्रेन्नियल'वरून खालीं उतरला. थोडेंसें पुढें जाऊन त्यानें जमलेल्या लोकांना आपल्या पद्धतीनें नमस्कार केला.

पण तो नमस्कार हॉटेंटॉट लोकांनीं मुळींच स्वीकारला नाहीं. उलट ते वास्कोवरच उलटले आपल्या जवळच्या धनुष्यबाणांनीं व दगडांनीं त्यांनीं वास्कोवर व त्याच्या लोकांवर जोराचा मारा सुरू केला. वास्कोला असल्या स्वागताची कांहींच कल्पना नव्हती. तो थोडा वेसावधच होता. बरोबर त्यानें हत्यारेंहि आणलीं नव्हतीं. त्यामुळें हॉटेंटॉट लोकांना विरोध करणें शक्यच नव्हतें. घाईघाईनें तो व त्याचे लोक गलबतावर चढले व लोकांचा मारा चालूं असतानांच त्यांनीं आपलीं गलबतें हांकारलीं.

४. आशा-निराशेचा खेळ

थोड्याच दिवसांत ते सर्वजण आशेच्या टोंकाला (केप् ऑफ गुड होप्ला) येऊन पोहोंचले. त्याला वळसा घालून पुढें जाण्याचा वास्कोचा विचार होता. पण येथें प्रवाह इतका अवखळ होता आणि वारा असा प्रतिकूल होता कीं, त्याला एक मैलभर सुद्धां पुढें जातां येईना. कांहीं काळानें परिस्थिति थोडी निवळली व गलबतें हलूं लागलीं. पण इतक्यांत असा कांहीं तुफानी वारा सुटला कीं, त्याच्या तडाख्यांत आतां आपण टिकत नाहीं असेंच सर्वांना वाटूं लागलें. आपण परत फिरूं या; 'पुढें जाणें नको' असेंच सर्व अनुयायी

५२ : जगाचे शोधक

वास्कोला विनवूं लागले. पण वास्कोनें त्या विनवणीकडे विलकूल लक्ष दिले नाहीं. त्याचा निश्चय अढळ होता. वादळ कमी झालें कीं पुढेंच जावयाचें असा त्यानें हुकूम दिला.

पण वास्कोचे लोक हा हुकूम मुळींच मानीनात. त्यांनीं वंड करण्याचा धाक घातला. वास्कोनें त्या धाकाला विलकूल भीक घातलीं नाहीं. त्यानें कांहीं वंडखोरांना गिरफदार केलें व त्यांना आंतल्या खोलींत कोडून टाकलें. त्यामुळें इतर लोक थोडेसे मऊ आले. जरा वेळानें वादळ शमलें व होड्या पुन्हा किनाऱ्याला लागल्या.

वास्कोनें येथें कांहीं दिवस मुक्काम केला. कारण वादळामुळें त्याच्या गलबतांची वरीच नासाडी झाली होती. या मुक्कामांत त्यानें गलबतांना चिकटलेल्या वनस्पति, शंख, प्राणी खरवडून काढले. फुटलेल्या फळ्या बदलल्या, पडलेल्या भेगा बुजविल्या व सर्व ठाकठीक करून तो पुढें निघाला.

उत्तरेकडची दिशा धरून, पण किनाऱ्याकिनाऱ्यानेंच तो पुढें जात होता. वाटेंत त्याला ज्या नद्या लागल्या, बेटें दिसलीं किंवा उपसागर ओलांडावे लागले त्या सर्वांना त्यानें आपलीं पोर्तुगीझ नांवें दिलीं. कधीं कधीं तो किनाऱ्यावरहि उतरे व तेथें आपण येऊन गेल्याची खूण म्हणून एखादा क्रॉस उभारी. (पृष्ठ ५३ पहा.)

या किनाऱ्यानें उत्तरेकडे जात असतांनाच डिसेंबरच्या चौवीस तारखेस तो एका प्रदेशांत उतरला. त्या प्रदेशाला त्यानें ' नाताळ ' हें नांव दिलें. नाताळ या शब्दाचा अर्थ आहे ' जन्मदिवस ! ' ख्रिस्ताच्या जन्मदिवशीं हा प्रदेश दिसला म्हणून त्यानें त्याला हें नांव दिलें.

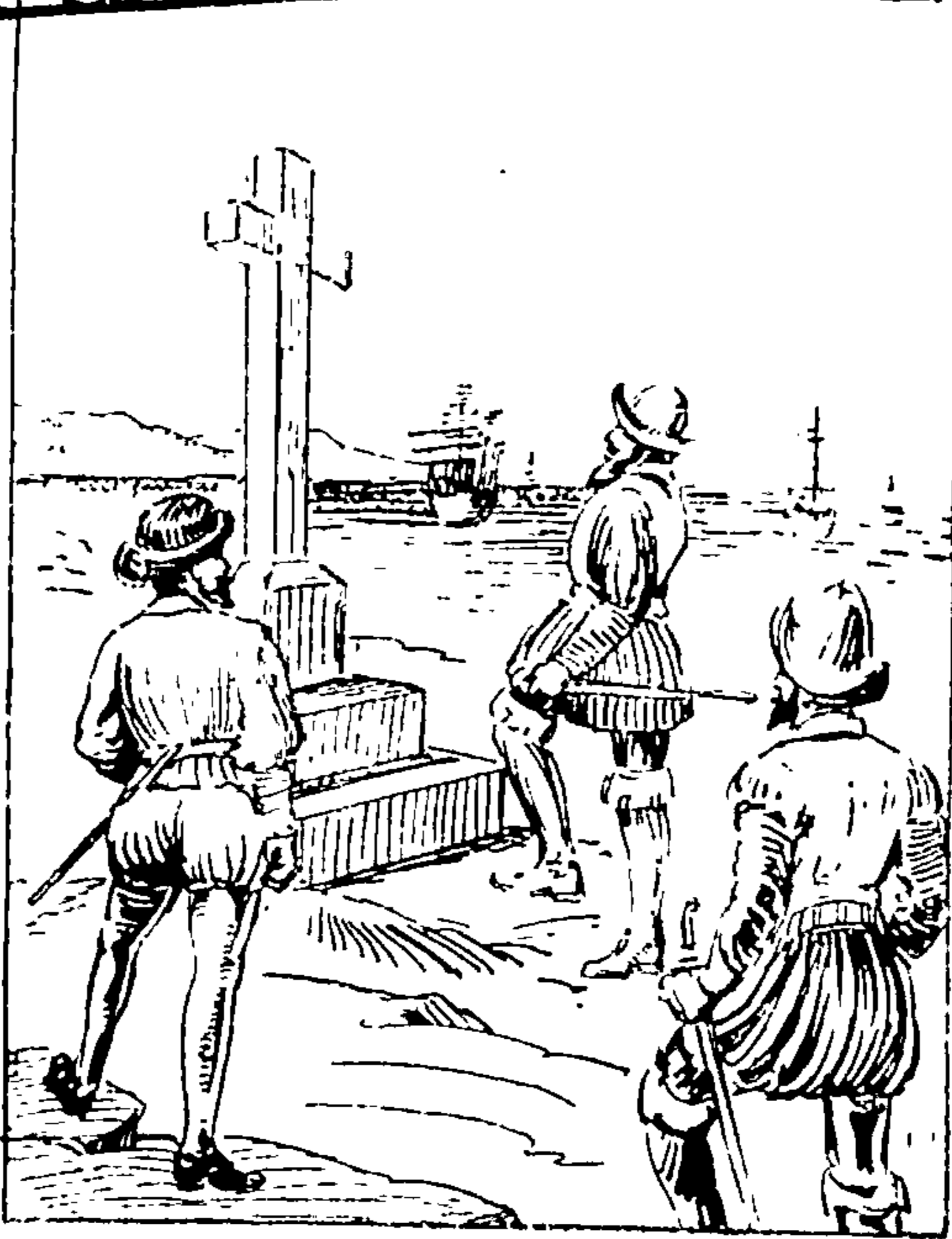
नाताळ सोडून आणखी थोडें उत्तरेकडे गेल्यानंतर प्रदेश निराळा दिसूं लागला. येथील लोक काळे व उघडेनागडे होते. त्यांच्यापैकीं कांहीं जणांच्या अंगावर तांब्याचे अलंकार होते. कांहींनीं आपल्या दोन्ही ओठांतून एक नथ घातलेली होती. बहुधां हे लोक निग्रो असावेत. कांहीं कांहीं वेळां ते वास्कोला भेटावयाला येत. येतांना भेट म्हणून गाई, बैल, मेंढ्या आणीत. आनंदादाखल आपल्या जवळच्या पाव्यांतून कसले तरी आवाज काढीत. वास्कोची भेट झाली की नाच करीत. वास्कोहि त्यांच्या प्रेमाची परतभेट लगेच करी. तो त्यांना रेशमी कपडे, कांचेच्या बांगड्या, घंटा वगैरे वस्तु देऊन त्यांच्याबरोबर नाच करी.

म. प्र. सं. दामे, वाचनालय शाख.

श. क्र. २७४७ नों. दि

वास्को-ड-गामा : ५३

दि.

कांहीं कांहीं वेळां वास्कोचे लोक या निग्रो लोकांबरोबर त्यांच्या वस्तीवर देखील जात. निग्रो लोकांचीं घरे साध्या काड्या, गवतांचीं व बुटकीं असत. ज्वारी-बाजरीची पेज हेंच त्यांचें खाणें ! आलेल्या पाहुण्यांना सुद्धां ते लोक हेंच खाणें मोठ्या अभिमानानें खाऊं घालीत. त्यांचीं हत्यारें साधींच धनुष्य-बाणासारखीं असत. त्यांच्या टोंकांना ते हस्तिदंतीं, तांब्याचीं किंवा जस्ताचीं अणकुचीदार टोंके वसवीत. तांवे व जस्त या भागांत विपुल होते. आलेल्या पाहुण्यांना ते भेटीदाखल याच वस्तु देत. एकंदरींत हे लोक बरे होते.

पण आणखी थोडें उत्तरेला गेल्यानंतर मोझॅंबिकच्या प्रदेशांत भेटलेले मूर लोक मात्र वाईट होते. प्रथम प्रथम ते वास्कोशीं चांगले वागले. पण तो हिंदुस्थानाकडे जाण्याच्या उद्देशानें इकडे आला आहे, हें समजतांच ते त्याच्यावर उलटले. कारण हे मूर लोक चांगले व्यापारी असून हिंदुस्थानचा सर्व व्यापार

त्यांच्या हातीं होता. 'वास्कोला पुढें जाण्यास मदत केली तर, तो आपला व्यापार हस्तगत करील' अशी त्यांना मोठी भीति वाटत होती.

वास्कोनें थोडा फार प्रयत्न करून दोन मूर लोक आपल्याबरोबर घेतले. पण आयत्या वेळीं त्यांपैकीं एक जण पळून गेला. त्याला धरून आणण्यासाठीं वास्कोनें आपले कांहीं लोक किनाऱ्यावर पाठविले. पण त्यांची व मूर लोकांची लढाईच जुंपली. शेवटीं बोटीवरून गोळीबार करून वास्कोनें त्या लोकांना पिटाळलें व पुढला रस्ता सुधारला.

५. सोनेरी कळसांचा देश दिसला

मोंबासाच्या लोकांनींही असाच विश्वासघात केला. त्यांनीं प्रथम वास्कोचे चांगलें स्वागत करून त्याला भेटीदाखल लवंगा, दालचिनी, ऊंस, संत्रां, मोसंबीं, मेंढ्या वगैरे निरनिराळ्या वस्तु वहाल केल्या. पण काय असेल तें असो, वास्कोला प्रथमपासूनच या लोकांचा अविश्वास वाटत होता. 'त्यांनीं केलेलें स्वागत सर्वस्वी वरकरणी आहे. प्रसंग आला कीं हे लोक उलटल्याशिवाय राहणार नाहींत' असें त्याला सारखें वाटत होते. म्हणून त्यानें हे लोक गलबतावरच्या मूर माणसाबरोबर काय बोलतात, त्यावर वारकाईनें लक्ष ठेवण्याची आपल्या लोकांना सूचना देऊन ठेवली.

ते लोक त्या मूर माणसाशीं काय बोलताहेत हें पोर्तुगीझ लोकांना समजणें शक्य नव्हतें. पण त्यांचें कांहीं तरी कारस्थान चाललेलें असावें असें त्यांच्या हावभावांवरून मात्र वाटत होतें. शेवटीं या गोष्टीचा एकदां सोक्षमोक्ष लावण्याचें वास्कोनें ठरविलें.

त्या मूर माणसाला वास्कोच्या पुढें आणण्यांत आलें. वास्कोनें त्याला प्रश्न विचारण्यास सुरुवात केली. पण धड उत्तरें येईनात. वास्को संतापला. त्यानें त्याचा छळ करण्याचा हुकूम सोडला. त्याप्रमाणें त्याच्या अंगावर उकळतें तेल ओततांच तो ओरडूं लागला व खरें सांगतों असें म्हणूं लागला. थोडा वेळ छळ थांबविण्यांत आला. तेव्हां तो मूर म्हणाला, "मोंबासाचा राजा तुमचीं गलबतें धरणार आहे व तुम्हांला कैद करणार आहे."

ही गोष्ट ऐकतांच वास्कोनें आपलीं गलबतें हांकारण्याचा इषारा दिला. पुढच्या सर्व प्रवासांत तो फार सावधगिरी बाळगूं लागला. पुढें एकदां एका

राजाची अशी भेट होतांच त्यानें प्रथम त्यांचा मुलगा ओलीस ठेवून घेतला व नंतरच आपले लोक भेटीस पाठविले.

हा राजा चांगला होता. त्यानें वास्कोच्या लोकांना नीट वागविलें व हव्या असलेल्या सर्व गोष्टी मोठ्या आनंदानें पुरविल्या. इतकेंच नव्हे, तर वास्कोनें गलबतावरच्या लोकांची सुटका करतांच त्यानेंहि आपलीं दोन माणसें वास्कोच्या मदतीला देऊन त्याच्या पुढील प्रवासांत त्याला चांगलें मार्गदर्शन केलें.

त्यांनीं सांगितल्याप्रमाणें वास्को पुन्हा भर समुद्रांत शिरला. तीन आठवडे पुन्हां आकाश आणि समुद्र यांच्या संगतींत घालविल्यानंतर मे १४९७ च्या सुमारास त्यांना क्षितिजावर एक बारीकशी निळी रेषा दिसूं लागली. त्या रेषेच्या रोखानें आणखी थोडें पुढें जातांच ती रेष म्हणजे किनारा असावा असें वाटूं लागलें. त्यामुळें गलबतें भराभर पाणी कापूं लागलीं. थोड्याच वेळांत देवळांचे सोनेरी कळस आणि त्यापुढचीं गोपुरे उन्हांत चमकूं लागलीं. वास्कोला अत्यंत आनंद झाला. मार्को पोलोनें वर्णन केलेले हेच ते कळस ! नक्की आपण हिंदला येऊन पांचलो असें त्यानें मनांत ठरविलें.

वास्कोचीं गलबतें किनाऱ्याला लागतांच तेथील बायका-मुलें व पुरुषमंडळी उत्सुकतेनें जवळ आलीं. हे लोक गव्हाच्या रंगाचे असून कमरेच्या वर उघडे-बोडकेच होते. पण कमरेच्या खालतीं मात्र त्यांनीं सुंदर रेशमी किंवा सुती कापड गुंडाळून घेतलें होतें. बायकांच्या अंगावर सोन्या-रुप्याचे सुंदर दागिने असून त्या मोठ्या आनंदी व हुषार दिसत होत्या.

या नव्या लोकांचें निरीक्षण करीत करीतच वास्कोचे लोक खालीं उतरले. ज्या किनाऱ्यावर त्यांनीं पाय ठेवला होता तो मलबारचा किनारा असून बंदराचें नांव कालिकत होतें. येथील राजा हिंदु असून मोठा श्रीमान् होता.

‘ आपण फार लांबून आलेले असून ख्रिस्ती राजाकडून प्रेमाचा व मित्रत्वाचा संदेश घेऊन आलों आहोंत, ’ अशा आशयाचा निरोप बरोबर देऊन वास्कोनें आपल्या कांहीं लोकांना या राजाकडे पाठविलें व भेटीची परवानगी मागितली.

कालिकतच्या राजानें त्या निरोपाचें सहर्ष स्वागत केलें व भेटीस येण्यास परवानगी दिली, आपल्या स्नेहाचें प्रतीक म्हणून त्यानें कांहीं फळें व नारळ बरोबर देऊन वास्कोच्या लोकांना परत पाठविलें.

राजाच्या निरोपाप्रमाणे वास्को आपल्याबरोबर आणखी बारा लोक घेऊन राजवाड्याकडे जाण्यास निघाला. त्याला पाहण्यासाठीं दुतर्फा खूप लोक जमले होते. युरोपियन लोकांना पाहून त्यांना फार आश्चर्य वाटत होते. आरडाओरड करून ते आपले आश्चर्य प्रकट करीत होते. त्यांच्या घोळक्यांतून मार्ग काढीत वास्को पुढे निघाला. वाटेत त्याला एक भव्य देऊळ लागले. देवळाच्या भिंती उंच असून त्यांवर देवादिकांचीं सुंदर चित्रे कोरलीं होती. या ठिकाणीं वास्को थोडा वेळ थांबला. पण जवळच्या मनुष्यानें हळूच त्याला खुणावले, 'हें खोट्या देवाचें मंदिर आहे, आपण खऱ्या प्रभूला भजतो. पुढें चल.'

त्याप्रमाणे पुढे जातांच राजाचे लोक त्याला सामोरे आले. वास्कोला नेण्यासाठीं त्यांनीं पालखी आणली होती. वास्को त्यांत बसला व बाकीचे लोक बरोबर निघाले. थोड्याच वेळांत ही मिरवणूक राजवाड्यापाशीं येऊन पोचली. राजवाड्याच्या आवारांतच एका सुंदर व रत्नखचित छत्राखालीं ठेवलेल्या सिंहासनावर राजा बसला होता. त्याच्या एका हातांत एक सोन्याचें भांडें असून त्यांतून तो मधून मधून विडे उचलून घेई व जवळच्या दुसऱ्या सोनेरी भांड्यांत पिक टाकी. इतर लोकांच्याप्रमाणेच तो सुद्धां कमरेच्यावर उघडाच होता. पण कमरेच्या खालतीं मात्र त्यानें परिधान केलेलीं वस्त्रे व गळ्यांत घातलेले रत्नांचे अलंकार इतके मौल्यवान होते कीं, त्यांच्या प्रकाशांत त्याची काळी सांवळी मूर्ति अक्षरशः उजळून निघत होती.

वास्को व त्याच्याबरोबर आलेल्या सर्वांनीं आपले हात डोक्यापर्यंत उंचावून हिंदु पद्धतीनें सामुरी राजाला वंदन केले. त्याचा स्मितपूर्वक स्वीकार करून राजानें त्यांना जवळच्या बाकावर बसण्यास सांगितले, 'थोडीं केळीं आणि पाणी आणून पाहण्यांच्या पुढें ठेवण्याचा' हुकूम त्यानें आपल्या नोकरांना सोडला. त्याचा समाचार घेऊन झाल्यावर राजानें विचारले, "हं, आपले म्हणणें काय आहे तें आतां सविस्तरपणें सांगण्यास कांहीं हरकत नाही ना?"

"नाहीं. पण मी एका राजाचा निरोप दुसऱ्या राजाला सांगण्यासाठीं आलों आहे. तेव्हां येथें सर्वासमक्ष तो सांगण्यापेक्षां जरा एकान्तांत सांगितला तर चालेल का?" वास्कोनें नम्रतापूर्वक विचारले.

"न चालायला काय झालं. चला आंतल्या दिवाणखान्यांत." राजानें उठतां उठतांच उत्तर दिलें.

राजाच्या मागोमाग वास्कोहि उठला व आंतल्या प्रशस्त दिवाणखान्यांत गेला. तेथें त्यांचें खूप वेळ बोलणें झालें. ते काय बोलत होते हें इतरांना समजण्यास कांहीं मार्ग नव्हता. परंतु 'तुम्ही आम्हांला जर मसाल्याच्या पदार्थांचा व्यापार करूं दिलांत तर आम्ही तुम्हांला युरोपांतून उत्तमोत्तम वस्तु आणून देऊं व त्यामुळें तुम्ही आणखी श्रीमान् व्हाल' असाच वास्कोच्या सांगण्याचा मथितार्थ असावा याची सर्वांना कल्पना आली.

जवळजवळ रात्र पडेपर्यंत त्यांच्या वाटाघाटी चालू होत्या. शेवटीं " उद्यां पुन्हा भेटा " असें म्हणून राजानें वास्कोला निरोप दिला.

६. जलमार्गाचें राज्यपद मिळविलें

ठरल्याप्रमाणें वास्को पुन्हा दुसऱ्या दिवशीं राजाच्या भेटीला गेला. जातांना त्यानें राजाला भेट म्हणून देण्यासाठीं उत्तमोत्तम भांडीं, सॅटिनचें कापड, मधाचे दोन बुधले, बारा सुऱ्या इत्यादि वस्तु बरोबर घेतल्या व मोठा थाटमाट करून तो राजवाड्यांत दाखल झाला.

त्यानें बरोबर काय आणलें आहे हें पाहण्याची प्रत्येकालाच अत्यंत उत्सुकता होती. म्हणून वास्कोनें राजवाड्यांत शिरण्यापूर्वीच बाहेर उभ्या असलेल्या लोकांना आपल्या जवळच्या वस्तु दाखविल्या. त्या पाहून सर्वजण खो ५ खो करून हंसत सुटले. त्यांच्यापैकीं एक अरब व्यापारी म्हणाला, " हेंच का तुमच्या बलाढ्य राजाचें वैभव ! अरे वेड्या, असलें वैभव आमच्याकडच्या एखाद्या भिकाऱ्याजवळ सुद्धा तुला पाहावयास मिळेल. थुत् तुझ्या या भिकारड्या भेटीची. "

व्यापाऱ्याचें हें भाषण ऐकून वास्कोला थोडा राग आला. पण त्याचबरोबर तो अतिशय खिन्नहि झाला. ' खरंच, आपली भेट इतकी का भिकारडी आहे ? ती घेऊन राजाच्या भेटीला गेलों तर राजाचा खरोखरीच अपमान होईल का ? आपण याच पावलीं मार्गें परतावें का ? ' अशा तऱ्हेच्या शंकाकुशंकांनीं तो अगदीं गोंधळून गेला.

इतक्यांत राजाकडून त्याला आंत येण्याचा हुकूम झाला. त्याप्रमाणें भीत भीतच वास्को दरबारांत शिरला. कालच्याप्रमाणेंच अत्यंत नम्रतापूर्वक वंदन करून त्यानें आपला नजराणा राजापुढें ठेवला.

तो पाहून राजासुद्धां हंसूं लागला. " पोर्तुगालच्या राजाजवळ मला देण्यालायक दुसरें कांहीं नाहीं का ? तुमच्या देशांत सोनें, रुपें, रत्नें नाहींतच कीं काय ? " राजानें उपहासपूर्वक विचारलें

" अहो येणार कुठून ? " जवळचा सरदार म्हणाला, " हा कांहीं राजाकडून आलेला मनुष्य दिसत नाहीं. हा कुणी तरी चांचेगिरी करणारा किंवा साधा व्यापारी दिसतोय. त्याच्याशीं आपण काय वाटाघाटी करावयाच्या ? "

सरदाराचें हें बोलणें राजाला पटल्यासारखें दिसलें. कारण विशेष कांहींहि न बोलतां त्यानें वास्कोला निरोप दिला.

अत्यंत निराश अंतःकरणानें वास्को परत आपल्या मुक्कामावर आला. ' आपण मनाशीं वाळगलेली महत्त्वाकांक्षा हे अरब लोक हाणून पाडणार ' अशी त्याला भीति वाटूं लागली. ती भीति दूर करून राजाची समजूत कशी काढावी तेंच त्याला समजेना.

दुसऱ्या दिवशीं तो पुन्हा राजाच्या भेटिला गेला. पण या वेळीं राजानें त्याला अगोदर खूप वेळ बाहेर ताटकळत ठेवलें व शेवटीं जेव्हां भेट दिली

तेव्हां इतर कशाचीहि परवानगी न देतां फक्त आणलेल्या वस्तु विकण्याची परवानगी दिली.

त्याप्रमाणें पोर्तुगीझ लोकांनीं आपल्या वस्तु दुसऱ्या दिवशीं बाजारांत मांडल्या. पण त्या वस्तु कोणीसुद्धां घेईना. जो तो त्यांच्याकडे पाहून कुत्सितपणें हंसत सुटे. एखादा कुणी त्यांपैकीं चांगलीशीं वस्तु पाहून खरेदी करूं लागलाच तर इतकी कमी किंमत सांगे, कीं त्या किंमतीला ती वस्तु विकणें पोर्तुगीझ व्यापाऱ्यांना अपमानकारक वाटूं लागलें.

असे अपमानकारक दिवस काढण्यापेक्षां परत गेलेलें जास्त वरें असें वास्कोला वाटूं लागलें. त्याप्रमाणें परवानगी मागण्यासाठीं त्यानें आपला एक निरोप्या राजाकडे पाठविला. पण ' या लोकांना परत जाऊं दिलें तर ते खात्रीनें पुनः इकडे येतील. कारण त्यांना आतां हिंदचा मार्ग सांपडला आहे ' असें इतर व्यापाऱ्यांना वाटूं लागलें, म्हणून त्यांनीं राजाचे कान फुंकून या निरोप्याला कैद करण्याचा हुकूम त्याच्याकडून मिळविला.

वास्कोनें आपल्या निरोप्याची खूप वाट पाहिली. पण तो परत येत नाहीं असें पाहून त्याचें काय झालें असेल याची त्याला बरोबर कल्पना आली. सामुरी राजानें चालविलेल्या या प्रकाराची त्याला अत्यंत चीड आली व या गोष्टीचा सूड घेण्याचें त्यानें ठरविलें. त्याप्रमाणें ' गॅन्नियल ' पाहण्यासाठीं आलेल्या सर्व हिंदु लोकांना त्यानें अचानकपणें कैद केलें. ' माझ्या निरोप्याची सुटका होईपर्यंत तुमचीहि सुटका नाही, ' असें त्यानें जाहीर केलें.

त्याच्या या घोपणेचा लगेच परिणाम झाला. सामुरी राजानें निरोप्या परत केला व शिवाय त्याच्याबरोबर पोर्तुगालच्या राजाला देण्यासाठीं म्हणून कमळाच्या पानावर लिहिलेलें एक पत्रहि दिलें. त्या पत्रांत ' पोर्तुगीझ लोकांनीं येथून मिरीं, दालचिनी, लवंगा सुंठ वगैरे वस्तु न्याव्यात व त्याच्या मोबदल्यांत आम्हांला सोनें, रुपें, कापड इत्यादि वस्तु द्याव्यात असें होतें.

वास्कोचें काम झालें. त्यानें बहुतेक सर्व लोकांची सुटका केली. परंतु पोर्तुगीझ लोकांचा कांहीं माल अद्यापहि परत मिळाला नव्हता, म्हणून एक दोन लोकांना मात्र त्यानें तसेंच कैदेत ठेवून दिलें व पोर्तुगालला जाण्यासाठीं गलबतें वळविलीं.

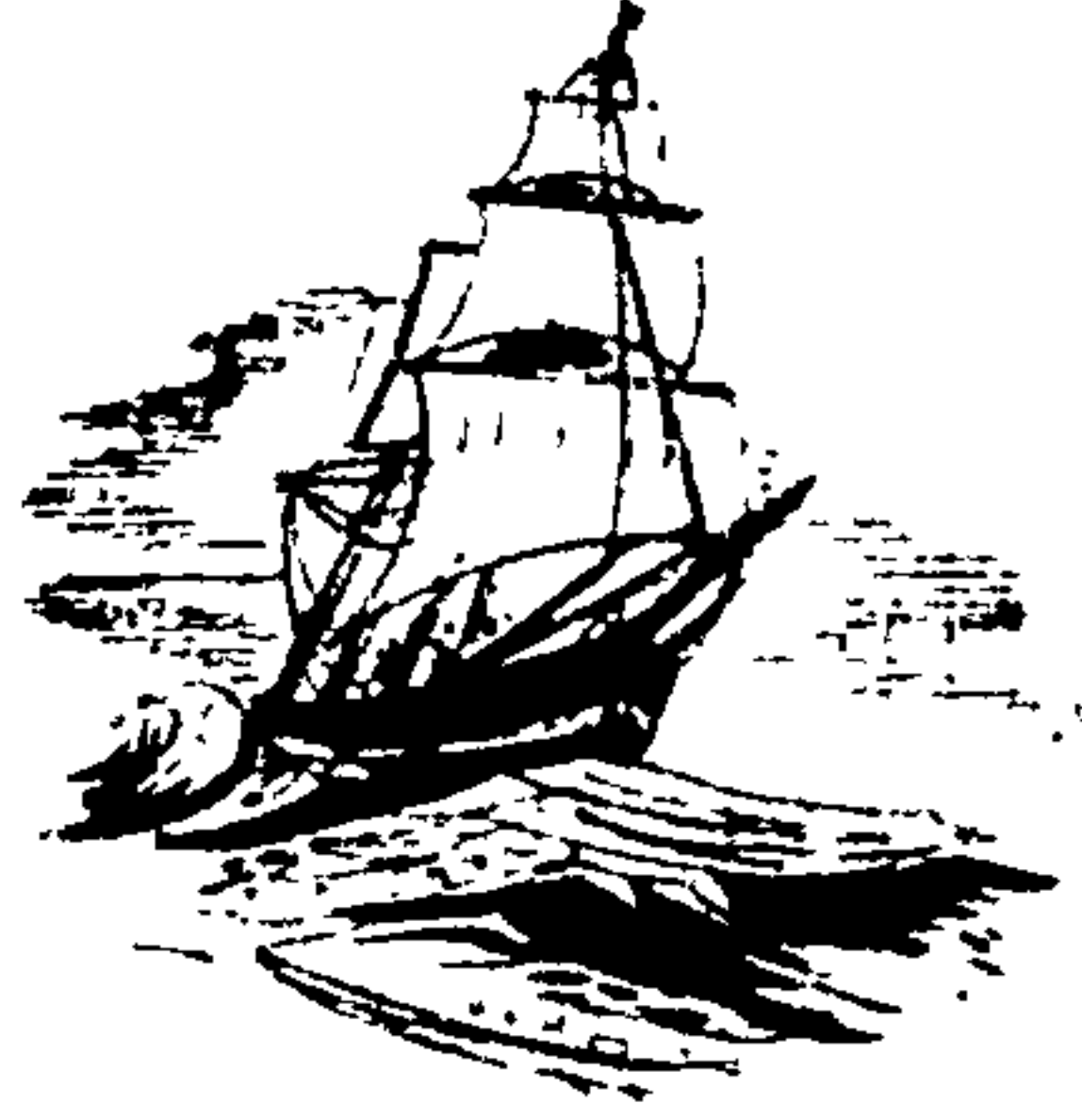
पण थोड्याच अंतरावर गलबतें बंद पडलीं वारा प्रतिकूल असल्यामुळें त्यांना पुढें जातां येईना. त्या संधीचा फायदा घेऊन किनाऱ्यावरील लोकांनीं

६० : जगाचे शोधक

वास्कोच्या गलबतांवर दगड, विटा, भाले इत्यादि शस्त्रांचा मारा सुरू केला. वास्कोनेंहि उलट मारा करून त्याला प्रत्युत्तर दिलें. त्यामुळें दोघांत चांगलीच लढाई जुंपली. इतक्यांत तुफानी वारा सुटला व त्याच्या जोरानें वास्कोचीं गलबतें एकदम दूर वाहात गेलीं.

सुमारें एक वर्षभर प्रवास करून तीं गलबतें लिस्बनला परत आलीं. त्यांच्या आगमनाची चाहूल लागतांच लिस्बनचे लहानमोठे अनेक लोक त्यांना आणण्यासाठीं किनाऱ्यावर जमा झाले. वास्को खालीं उतरतांच सर्वांनीं त्याच्या नांवाचा त्रिवार जयजयकार केला.

वास्को लगेच राजाच्या भेटीला गेला. त्याला पाहतांच स्वतः राजाच उठून त्याच्याजवळ गेला व मोठ्या प्रेमानें त्याला आर्लगन देऊन तो म्हणाला, “शाब्बास वास्को, तूं पोर्तुगालचा खरा सुपुत्र शोभतोस, तुझ्यामुळेंच आम्ही हिंदच्या जलमार्गाचे राजे झालों.”

४. पिझारो : दक्षिण अमेरिकेचा शोधक

जन्म . इ. स. १४७५]

[मृत्यु : इ. स. १५४१

सोन्या-रुप्याच्या आशेनें दक्षिण अमेरिकेकडे जाण्याचें धाडस करणारा हा पिझारो ! तो स्पॅनिश होता. आपला मित्र बाल्बोआ याची अपुरी इच्छा पुरी करण्याच्या इराद्यानें इ. स. १५२४ सालीं त्यानें पनामा सोडलें. त्यानंतरच्या प्रवासांत त्याचे व त्याच्या भावाचे कसे हाल झाले, नवीन कोणता प्रदेश त्यांना सांपडला, तेथून त्यांनीं काय काय आणलें याचा इतिहास पुढें वाचा :

१. ' हें पाणी आमचें '

वाल्बोआ हा मोठा धाडसी आणि कल्पक मनुष्य होता. पण त्याचें नशीब मात्र धड नव्हतें. त्यानें खूप धंदे करून पाहिले. पण प्रत्येक धंद्यांत त्याला जबरदस्त ठोकर बसून तो अगदीं भिकेला लागला. देणें तर इतकें झालें कीं, त्याला घराबाहेर कांहीं पडतां येईना. शेवटीं एके दिवशीं वेस्ट इंडीजमधल्या एका बंदरांत नांगरून पडलेल्या गलबतावरच्या पिपांत तो रात्रीचा जाऊन लपून बसला व गुपचुपपणें डेरियनच्या आखातांत येऊन दाखल झाला.

डेरियन गांवांत वाल्बोआसारखे खूप स्पॅनिश लोक होते. बऱ्याच वर्षांपूर्वी संपत्तीच्या आशेनें किंवा वसाहती करण्याच्या इराद्यानें ते इकडे आले होते. पण त्यांपैकीं एकालाहि यांपैकीं कशाचीच प्राप्त अद्यापपावेतो झालेली नव्हती. उलट जवळपास जें कांहीं किडुकमिडुक होतें तें विकून टाकल्यामुळें त्यांना आतां दोन्ही वेळच्या जेवणाची सुद्धां भ्रांत पडली होती. उपासमार आणि रोगराई यांमुळें तें बहुतेकजण मृत्युपंथालाच लागले होते. त्यामुळें वाल्बोआ आल्यानंतर त्यांच्या जिवांत थोडासा जीव आला. ' निदान हा तरी आतां आपल्याला पुढला मार्ग दाखवील ' अशी आशा त्यांच्या मनांत उत्पन्न झाली.

आपल्या देशबांधवांना मदत करण्यासाठीं वाल्बोआनें खूप धडपड करून पाहिली. जवळ कांहीं नव्हतें तरी देखील तो आसपासच्या प्रदेशांत भटकून येई. तेथल्या स्थानिक लोकांपासून थोडेफार खाण्याचे जिनस मिळवी व ते आपल्या दोस्तांना वांटी. एके दिवशीं तो असाच एका गांवांत गेला असतांना तेथला एक इंडियन मनुष्य त्याला म्हणाला,

“ काय रे वाल्बोआ, तूं इथं कां फुकट मरतोस ? हा पर्वत ओलांडून जरा पलीकडे कां जात नाहीस ? या पर्वताच्या पलीकडे एक अफाट समुद्र आहे आणि त्याच्या कांठच्या प्रदेशांतून तुला काय पाहिजे तें इतकें विपुल आहे कीं, तें सोडून तूं पुन्हां कांहीं परत फिरणार नाहीस. ”

वाल्बोआ आपल्या जिवावर उदार झाला होता. “ इथं असं फुकट टांचा घांसून मरण्यापेक्षां हा मनुष्य सांगतो आहे त्याप्रमाणें बघावाच एकदां प्रयत्न करून ” असा विचार करून तो खरोखरीच तो पर्वत चढून वर गेला. आणि मग त्याला जें कांहीं दृश्य दिसलें तें पाहून तो अगदीं वेडा बनला. दृष्टि

पोंचणार नाहीं इतक्या दूरवर नुसतें निळें निळें पाणी ! मावळत्या सूर्याचीं किरणें, त्या पाण्यावरोवर हंसत खेळत होतीं. आईनें हांका मारल्या तरी मुलें जशीं आपल्या संवगड्यावरोवर खेळण्यांत गुंग झालेलीं असतात तशीं हीं किरणें सूर्य क्षितिजाआड गेला तरी अजून मागेंच रेंगाळत पण तरंगाशीं ताल धरण्यांत गुंग झालीं होतीं. अनिमिप नेत्रांनीं बाल्वोआ हें दृश्य पाहात होता. पाहतां पाहतां त्याचें देहभान हरपलें. तो धांवत धांवतच उतरंडीवरून खालच्या पाण्यांत शिरला व आपल्याजवळचें स्पेनचें निशाण पाण्यावर फडकावीत तो ओरडला, “ हें पाणी आमचें ! हा समुद्र आमचा ! ! या समुद्रांतील सर्व संपत्ति आमच्या स्पेनची ! ! ! ”

या समुद्रकांठच्या लोकांनीं बाल्वोआला खूप मजेदार गोष्टी सांगितल्या. “ पॅसिफिक किनाऱ्याच्या रोखानें तूं जर दक्षिणेस गेलास तर तुला चिक्कार सोनें, रुपें व रत्नें मिळतील ” अशी त्यांनीं त्याला आशा दाखविली व बाल्वोआला या गोष्टी खऱ्या वाटेनात. पण एके दिवशीं तो आपल्या जवळच्या थोड्याशा सोन्याचें वजन करीत असतांना एक धटिंगण मनुष्य तेथें आला व बाल्वोआला लाथ मारून म्हणाला,

“ ए भिकारड्या, तोळा नी दोन तोळा सोन्याचें काय वजन करीत वसला आहेस ? माझ्यावरोवर चल. मी तुला अशा एका देशांत नेतों कीं तेथले लोक अंगाखांद्यावरच काय पण खाण्यापिण्याच्या भांड्यांसाठीं सुद्धां सोन्याशिवाय दुसरें कांहीं वापरीत नाहींत. समजलास ? ”

बाल्वोआला त्याचें सांगण्याचें फार आश्चर्य वाटलें; पण सोन्याची गोष्ट ऐकून त्याच्या तोंडाला दाणी सुटलें. त्यानें त्या इसमावरोवर सोन्याच्या देशाला जाण्याचें ठरविलें व त्याप्रमाणें तयारीला सुरुवात केली. पण इतक्यांत त्याच्याच एका भाईवंदानें त्याचा खून केला. त्यामुळें दक्षिण अमेरिकेला जाण्याचा स्पॅनिश लोकांचा बेत जागच्या जागींच गारठला.

बरीच वर्षे कोणीहि या गोष्टीचें नांव काढीना. पण पुढे एकदां बाल्वोआच्या एका दोस्ताला ही हकीकत समजली. त्याचें नांव होतें पिझारो. तो मोठा शूर व आडदांड मनुष्य होता. आपल्या दोस्ताची अपुरी इच्छा पुरी करण्याचा त्यानें निश्चय केला.

पिझारोचें वय बरेंच झालें होतें. या वेळीं तो चांगला पन्नास वर्षांचा होता. त्याचे सर्व केस रुपेरी बनले होते. यापूर्वीं त्यानें बरींच धाडसाचीं कामें केलीं होतीं. पण त्यांत त्याला एक दिडकी देखील कधीं मिळाली नाहीं. आतां सुद्धां त्याच्याजवळ म्हणायला एक पै सुद्धां शिल्लक नव्हती. पण त्यानें आपल्याच एका दोस्ताला गांठून त्याच्याकडून थोडे पैसे उसने घेतले. त्याच्या जोरावर दोन गलबतें व शंभर लोक त्यानें जमा केले, व कशाचाहि विचार न करतां इ. स. १५२४ मध्ये पनामा बंदर सोडलें.

२. ' इकडे येतां कीं तिकडे जातां ? '

दक्षिण अमेरिकेचा पश्चिम किनारा मोठा अवखळ आहे. मधून मधून पुढें आलेलीं जमिनीचीं टोकें, त्याच्या मार्गें असलेली व लहान लहान झाडाझुडपांनीं आच्छादलेली अरुंद किनारापट्टी; आपल्या मुलांवाळांवर लक्ष ठेवण्यांत दक्ष असलेल्या बापाप्रमाणें जवळच उभा असलेला अँडीज पर्वत. या सर्व गोष्टी म्हणजे नवख्या माणसाला ' तूं पुढें कसा येतोस तेंच मी पाहतों ' असें म्हणून दिलेलें आव्हानच !

पण पिझारोनें हें आव्हान स्वीकारलें. पुढें आलेलीं जमिनीचीं टोकें टाळीत झाडेंझुडपें तोडीत, अँडीजच्या लहानमोठ्या रांगा तुडवीत तो पुढें पुढें निघाला. निसर्ग त्याला अडवूं शकेना म्हणूनच कीं काय, मानव निसर्गाच्या मदतीला आला. इंडियन लोक त्याला कोठें पाय म्हणून ठेवूं देईनात. दरवेळीं त्यांच्याशीं झटापट करावी तेव्हां कुठं एखादा तळ गांठतां येई. कधीं कधीं झटापटीला लढाईचें स्वरूप येई. त्या वेळीं दोन्ही बाजूनीं खूप मारपीट होई. त्यांत किती तरी जण प्राणाला मुक्त. एकदां खुद्द पिझारोलाच सात जखमा होऊन तो जमिनीवर कोसळला. लगेच इंडियन लोकांनीं त्याच्यावर झडप घालून त्याला गिरफदार केलें. पण पिझारो चांगला दांडगा होता. हिसडा मारून तो निसटला व आपल्या गलबतांत बसून पळून गेला.

रोजच्या रोज उद्भवणाऱ्या या कटकटीमुळें पिझारोचे लोक कंटाळले. ते परत जाण्याची भाषा बोलूं लागले. स्वतः पिझारो शरीरानें दुर्बल झाला असला तरी मनानें खंबीर होता. ' काय वाटेल तें होवो, पुढें जावयाचेंच ' असें त्यानें

आपल्या मनाशीं पक्कें ठरविलें होतें. त्यामुळें तो आपल्या सहकाऱ्यांच्या तक्रारीकडे लक्ष देत नसे.

पिझारोचा हा हटवादीपणा इतरांना पचवितां येईना. ते कांहीं केल्या पुढें येण्याला तयार होईनात. शेवटीं पिझारोनें या तक्रारीचा कायमचा सोक्षमोक्ष लावून टाकण्याचें ठरविलें. त्यानें आपल्या कमरेची तलवार काढली व जमिनीवर एक आडवी रेघ ओढून तो म्हणाला,

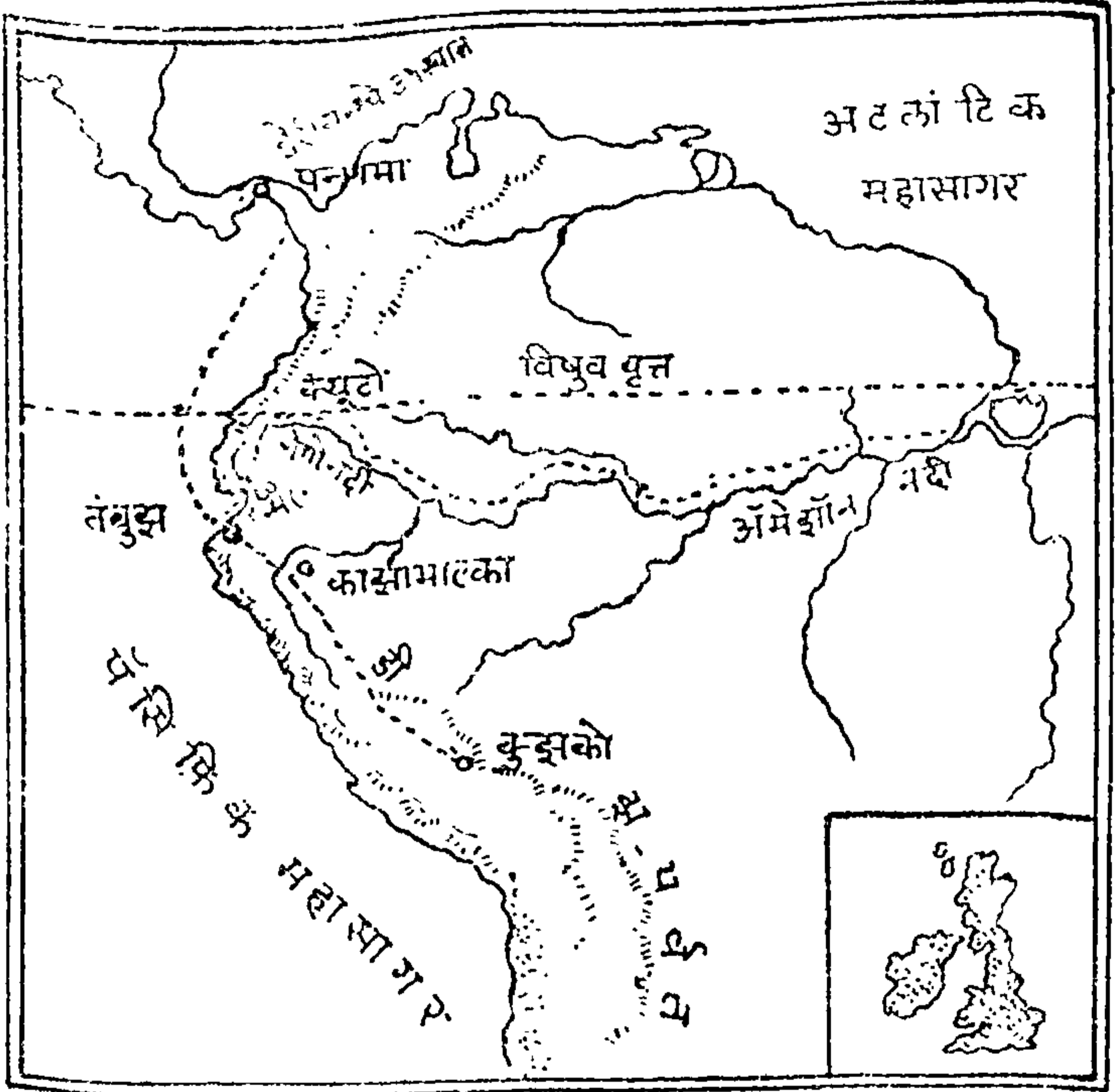
“ हें बघा, या रेघेच्या उत्तरेकडे जाल तर दारिद्र्य, दुःख, उपासमार व अपमान आहे. दक्षिणेकडे याल तर सोनें, रुपें, रत्नें, मान, सन्मान इत्यादि सर्व कांहीं आहे. यांपैकीं काय पत्करतां तें चटकन् सांगा. दक्षिणेकडे यावयाचें असेल तर या रेघेच्या या बाजूकडे या. उत्तरेकडे जावयाचें असेल तर त्या बाजूला जा. मी हा दक्षिणेच्या बाजूला झालों. तुम्ही पटकन् कोणत्या तरी बाजूला व्हा. ”

पिझारोच्या धाडसाला फक्त तेराजणांकडूनच पाठिंबा मिळाला. पण त्यामुळें नाउमेद न होतां तो मिळाले तेवढेच लोक बरोबर घेऊन पुढें निघाला. बाकीच्यांना त्यानें पनामाला पाठवून दिलें.

पश्चिम किनाऱ्यावरून आणखी दक्षिणेकडे गेल्यानंतर ‘तंमुझ’ नांवाचें गांव लागलें. इतके दिवस पिझारो ज्या गोष्टीसाठीं धडपडत होता ती गोष्ट त्याला या गांवांत प्रथमच दिसली. या गांवांतल्या राजवाड्यावर व देवळांवर सोन्याचे पत्रे होते. सूर्यप्रकाशांत ते इतके लखलखत होते कीं, पिझारोच्या लोकांचे डोळे अक्षरशः दिपले. “ एकंदरींत बाल्वोआला त्या धटिंगण माणसानें दिलेली माहिती कांहीं खोटी नव्हती. खरंच, इथं सोनें, रुपें पाण्यासारखें मुबलक दिसतेंय. ” पिझारोच्या मनांत विचार आला.

गांवांत जाऊन त्यानें या गोष्टीचा पडताळा घेतला. राजवाड्यावरच काय पण प्रत्येकाच्या घरांत सोन्यारुप्याची रेलचेल होती. भांडीं, बैठका, बाकें इतकेंच नव्हे तर घराच्या जमिनी सुद्धां सोन्याच्याच होत्या. त्या पाहून पिझारोच्या तोंडाला पाणी सुटलें. पण उपयोग काय ?

त्याच्याजवळ तर फक्त तेराच इसम होते. त्यांच्या जोरावर गांवांत शिरून हें सोनें आणावयाचें कसें ? “ आपल्याला पाहून इंडियन लोक जर का आपल्यावर चालून आले तर या तेरा माणसांचा पाड तो काय लागणार ?

तें कांहीं नाहीं. परत पनामाला माघारीं गेलें पाहिजे. तेथल्या लोकांना आपण प्रत्यक्ष डोळ्यांनी 'तंमुझ' मध्ये काय पाहिलें तें सांगितलें पाहिजे. त्यांची खात्री पटवून दिली पाहिजे व मग खूप लोक गोळा करून पुन्हा इथं आलं पाहिजे " असा पोक्त विचार करून पिझारो तंमुझमधून बाहेर पडला.

लगोलग तो पनामाला गेला. तेथील लोकांना तो ही गोष्ट सांगू लागला. पण कोणी सुद्धां त्याच्या सांगण्यावर विश्वास ठेवीना. खुद्द पनामाचा गव्हर्नर सुद्धां त्याचें म्हणणें ऐकून घेईना. शेवटीं 'स्पेनला जाऊन राजालाच ही गोष्ट पटवून द्यावी' असा विचार करून पिझारो स्पेनला परत आला. बरोबर आणलेलें सोनें राजाला दाखवून त्यानें त्याची समजूत काढली व त्याच्याकडून दोनशें सशस्त्र

माणसें आणि सत्तावीस घोडे घेऊन तो इ. स. १५३१ सालीं पुन्हा पेरूकडे निघाला.

३. इंकाच्या देशाकडे

या वेळीं विशेष सायास न पडतां तो तंमुझला येऊन पोचला. पण इथें आल्यानंतर त्याला समजलें कीं, 'तंमुझ म्हणजे कांहींच नाहीं. याच्याहि पेक्षां जास्त धनाढ्य गांवें अँडीझ पर्वताच्या पूर्व उतारावर आहेत.'

म्हणून पिझारोनें अँडीझ पर्वत चढण्याचें ठरविलें. तो पर्वत चढणें फार कठीण होतें. कांहीं कांहीं ठिकाणीं तो पंचवीस हजार फूट उंच होता. त्यांतून पलीकडे जाण्यास फारशा वाटाहि नव्हत्या. आणि ज्या कांहीं थोड्याशा वाटा होत्या त्या इतक्या अरुंद होत्या कीं, त्यावरून एखादा उघडावोडका इंडियन जाऊं-येऊं शके. पिझारोच्या सशस्त्र लोकांनीं घोडे घेऊन या मार्गानें जाणें म्हणजे मृत्यूला आपण होऊनच आमंत्रण देण्यासारखें होतें. कारण या अरुंद रस्त्यावर इकडचा पाय जरा तिकडे पडला कीं खोल गर्तेत कायमची समाधि !

तरी देखील पिझारोनें या वाटेनें जाण्याचें ठरविलें. कारण हें धाडस यशस्वी झालें तर हाच मार्ग त्यांना सुवर्णनगरीकडे नेणार होता. वाटेनें जातांनाच त्यांना या गोष्टीचा प्रत्यय येत होता. सोनें, रुपें तर मुबलक मिळतच होतें, पण आतां त्याच्या जोडीला सुंदर पाचूहि मिळूं लागल्या. खुद्द पिझारोलाच अंड्याएवढी एक पाचू मिळाली.

मात्र ती पाचू पिझारोला पचूं मात्र शकली नाहीं. त्याच्याबरोबर आलेल्या लोकांत एक धर्मगुरु होता. तो म्हणाला, "ह्या कसल्या पाचू ? खऱ्या पाचू कशानेंहि फुटत नाहीत."

धर्मगुरूच्या सांगण्यावर सर्वांचा विश्वास बसला. पिझारोसकट सर्वांनीं आपल्याजवळच्या पाचू दगडांनीं फोडून पाहिल्या. एकजात सर्वांच्या पाचू फुटल्या. रागारागानें सर्वांनीं आपल्याजवळच्या सर्व पाचू फेकून दिल्या. भटजीबुवांनीं त्या सर्व गोळा केल्या व पुढें संधि साधून तेथून काढता पाय घेतला आणि सरळ पनामा गांठलें. पिझारो पनामाला परत आला तेव्हां हे भटजीमहाराज मोठे धनाढ्य व्यापारी झाले होते.

पिझारोच्या लोकांनीं अँडीझ पर्वत चढावयाला सुरुवात केली. ते जसजसे वर चढूं लागले तसतशी हवा थंड होऊं लागली. कांहीं ठिकाणीं धुकें तर इतकें

दाट असे, कीं समोरचा मनुष्य सुद्धां धड दिसत नसे. घोड्याचे लगाम हातीं घेऊन ते एकामागून एक पुढें जात होते. थंडीमुळें त्यांना श्वासोच्छ्वास करणेंहि जड जात होतें. वाटेंत एक चिटपांखरूं सुद्धां नव्हतें. अशा स्थितींत, एकदम एक इंडियन मनुष्य पिझारोच्या पुढें येऊन दाखल झाला व म्हणाला,

“ मी इंकाकडून आलों आहे. इंका तुम्हांला काय पाहिजे तें देण्यास तयार आहे. पण कृपा करून हाणामारीचा प्रसंग आणूं नका. इंकाच्या सदिच्छेचें प्रतीक म्हणून ही भेट मी तुम्हांला अर्पण करतो. ”

पिझारोनें ती भेट नीट निरखून पाहिली. पण त्याच्या मनाचें समाधान होईना. “ येथें कांहीं तरी पाणी मुरतंय ” असा त्याला संशय येऊं लागला. तरी पण वरकरणीं हास्य आणून तो म्हणाला,

“ ठीक ! तुझ्या राजाला जाऊन सांग, कीं आम्ही समक्षच त्याच्या भेटीस येत आहोंत. ”

तो निरोप घेऊन आलेला इसम परत गेला. पिझारोचे लोक पुन्हा पुढे वाट चालू लागले. सहा-सात दिवसांनीं मुख्य चढण संपवून ते पठारी प्रदेशांत आले. हा प्रदेश मोठा विस्तीर्ण असून त्याच्यावर जिकडे तिकडे पिवळें, हिरवें गवत पसरलें होतें. याच प्रदेशाच्या टोंकाला इंकाची ' काझामाल्का ' राजधानी होती.

पठारी प्रदेश ओलांडून पिझारो ' काझामाल्काच्या ' खोऱ्यांत शिरला. हें खोरे फारच सुंदर होतें. जिकडे तिकडे हिरवीगार राई आणि त्यांतूनच मधून-मधून डोकावणारीं घरांचीं पांढरीं शुभ्र छपरे. हें दृश्य मोठें विलोभनीय होतें. राईच्या उताराच्या बाजूला छोटीं छोटीं उन्हाळीं असून त्यांच्याच भोंवतीं इंकाचा तळ पसरला होता. त्यावर एकाजवळ एक उभे केलेले शेंकडों तंबू व शामियाने पाहून बर्फाच्छादित शिखरांची आठवण होत होती.

हें दृश्य पाहून पिझारोला जितका आनंद झाला तितकीच भीतीहि वाटू लागली. " इंका चांगलाच प्रबळ दिसतोय ; त्याच्याजवळ सैन्यहि वरेंच असावें अन् तेंहि चांगलें कसलेलें असावें " असें मनांत येऊन त्याची गति थोडी मंद झाली.

पण आतां माघार घेण्यांत कांहींच अर्थ नव्हता. " मार्गें जा, कीं पुढें जा, इंका आपल्याला वेढणार हें नक्कीच ! मग माघार घेण्यापेक्षां मर्दासारखें पुढें जाणेंच अधिक शहाणपणाचें नाहीं का ? " असा विचार करून पिझारोनें आपल्या लोकांच्या तीन तुकड्या केल्या. तिन्ही बाजूंनीं हल्ला झाल्यास त्याला तोंड देण्याच्या इराद्यानें तो पुढें सरकला.

४. उपकाराची फेड अपकारानें

पण इंकाच्या बाजूला कोणत्याच प्रकारची हालचाल दिसेना. ' इंकाचा विचार तरी काय आहे ? ' याचा पिझारोला बिलकूल अंदाज लागेना. ' इंका खरोखरीच मित्रत्वानें वागणार आहे का ? का आपल्याला पूर्ण कचाट्यांत पकडून आपला फन्ना उडविणार आहे ? ' या प्रश्नाचें उत्तर त्याला देतां येईना.

पिझारोचे लोक जवळ येत आहेत असें पाहून इंका आपल्या सोन्याच्या सिंहासनावरून खालीं उतरला व नोकराला उद्देशून म्हणाला,

“ पिझारोला म्हणावं आपण पुढं येण्याची तसदी घेऊं नका. मीच स्वतः माझे लोक घेऊन उद्यां तुमच्या भेटीला येतो. ”

इंकाचा निरोप पिझारोनें स्वीकारला. पण रात्रभर तो अत्यंत सावध राहिला. दुसऱ्या दिवशीं इंका सोन्याच्या पालखींत बसून पिझारोच्या भेटीला आला. त्याच्याबरोबर थोडेसेच लोक होते आणि ते सर्व निःशस्त्र होते. त्यामुळे इंकासंबंधीं उत्पन्न झालेल्या सर्व शंका पिझारोच्या मनांतून पार पळून गेल्या व त्यानें इंकाची मोठ्या प्रेमानें भेट घेतली.

दोघांनाहि एकमेकांची भाषा येत नव्हती. साहजिकच सर्व कारभार खुणांनीं चालला होता. इंकानें विचारलें, “ आपण इतक्या दूरवर कशासाठीं आलांत ? ”

“ सोन्यासाठीं ! ” पिझारोनें त्याच्या सोन्याच्या वस्तूंकडे बोट दाखवून उत्तर दिलें.

“ तुम्हांला किती सोनें हवें ? ”

“ तूं देशील तेवढें. ”

“ या खोलीची जमीन झांकली जाईल इतकें पुरेल ? ”

“ अं हं, मी करतों त्या खुणेपर्यंत ही खोली भरली पाहिजे. ”

“ ठीक; करा खूण. जिथं पाहिजे तिथं करा. संकोचूं नका. ”

पिझारोनें टांचा व हात उंच करून जितक्या जास्त उंचीवर खूण करतां येईल तितक्या जास्त उंचीवर खूण केली.

चोवीस फूट लांब, सतरा फूट रुंद व नऊ फूट उंच एवढी खोली पिझारोला सोन्यानें भरून पाहिजे होती.

इंकानें लगेच आपल्या लोकांना खुणेनें हुकूम दिला. त्याबरोबर सर्व लोक गांवाकडे परत गेले. थोड्याच वेळांत दागिने, विटा, बाकें, भांडीं, कळस, भिंतीचे पत्रे अशा एक ना दोन, हजारों गोष्टींचा पाऊस पिझारोच्या पुढ्यांत पडूं लागला. “ आपण स्वप्न तर पाहात नाहीं ना ? मग ही कुवेराची संपत्ति कोठून येत आहे ? ” असा प्रश्न पिझारोला पडला.

थोड्याच अवधींत खोली सोन्यानें भरली. इंकानें आपलें वचन पूर्ण केलें.

पण पिझारोच्या तोंडाला आतां जास्तच पाणी सुटलें. “ इंकाला तसेंच परत जाऊं दिलें तर तो आपल्या लोकांना ही गोष्ट सांगेल व मग हातातोंडाशीं

आलेला हा सोन्याचा घांस इंडियन लोक हिसकावून घेतील ” अशी त्याला भीति वाटू लागली.

म्हणून त्याने आपल्या लोकांना डोळा घातला. त्याबरोबर सर्व लोक इंकावर तुटून पडले. इंका वेसावध व निःशस्त्र होता. ‘ उपकाराची फेड अशी अपकाराने होईल ’ याची त्याला बिलकूल कल्पना नव्हती. त्यामुळे तो पिझारोच्या हातीं विनासायास पडला.

‘ इंकाचे काय करावे ’ याविषयीं पिझारोचे मन एक उत्तर देईना. ‘ त्याला जिवंत ठेवल्यास त्याचे लोक त्याला कधींतरी सोडवून नेतील, ’ अशी शंका त्याच्या

मनांत घर करू लागली. थोडा वेळ विचार करून त्याने हुकूम सोडला, “ याला जिवंत जाळा.”

इंका हतबुद्ध झाला. मरणासाठीं त्याने आपले मन घट्ट केले. मशाली पेटल्या इंकाला वधस्तंभाला जखडून टाकण्यांत आले. पिझारोचे लोक त्याच्याभोंवतीं गोळा झाले. पेटलेल्या मशालींच्या उजेडांत इंकाचा निर्विकार चेहरा त्यांना भेसूर वाटू लागला. इंकाच्या डोळ्यांतून वाहणाऱ्या अश्रुधारा, त्यांना द्वेषाच्या

ज्वाळा भासू लागल्या. त्याला फार वेळ जिवंत ठेवणें त्यांना जड वाटू लागलें. मशाली इंकाच्या शरीराला भिडल्या. अंगाची लाही फुटू लागली. इंका ओरडू लागला.

“ ओरडू नकोस, हा छळ सहन होत नसेल तर ख्रिस्तीधर्म स्वीकार. ” एका धर्मगुरूनें त्याला हळूच सुचविलें.

इंकानें तें कबूल केलें. मशाली विझल्या. इंकाचें ख्रिस्तीकरण करण्यांत आलें, पण त्यामुळें इंकाचें मरण मात्र टळलें नाहीं. फक्त जाळून मारण्याऐवजीं फांस घालून त्याला मारण्यांत आलें. इंका शेवटपर्यंत किंचाळत होता. पण पिझारोच्या नगाऱ्यापुढें त्याच्या ओरडण्याच्या आवाजाची सनई कोणालाहि ऐकू आली नाहीं. फक्त परमेश्वराच्या कानांवर तिचे सूर पडले. “ याचा सूड कधींतरी घेतलाच जाईल ” असा प्रतिध्वनि त्यांतून उमटला.

५. सोन्यापेक्षांहि भारी गोष्टीच्या शोधार्थ

हा प्रतिध्वनि लवकरच खरा ठरला. इंकाचा पाडाव केल्यानंतर पिझारो आणखी दक्षिणेकडे गेला. त्याच्या वरोवरीचे कांहीं लोक आणखी दक्षिणेकडे चिली देशांत गेले. पण त्यांपैकीं बरेचजण थंडी-वाऱ्याच्या तडाख्यांत सांपडून मृत्युमुखीं पडले. पेरु देशाची राजधानी जें ‘ कुझको ’ शहर तें हस्तगत करण्यांत पिझारोला यश आलें. परंतु त्यानंतर त्याच्याबरोबर आलेल्या व नव्यानें आलेल्या स्पॅनिश लोकांत संपत्तीसंबंधीं अशीं कांहीं भांडणें जुंपलीं कीं, त्यांपैकीं अशाच एका भांडणांत पिझारोचा खून झाला.

स्पॅनिश लोक आपापसांत सपाटून भांडत होते, पण भांडतां भांडतां पुढेंहि जात होते. त्यामुळें रोज नवा नवा प्रदेश व नवी नवी माहिती त्यांना मिळत होती. एकदां त्यांना असें समजलें कीं, ‘ आणखी पूर्वेकडे गेलें कीं मसाल्याच्या पदार्थांचें कोठार लागेल. ’ या दिवसांत मसाल्याच्या पदार्थांना युरोपांत फार मागणी असे व त्यांना किंमतहि चांगली येई. ‘ सोनें काय, आज ना उद्यां संपून जाईल, पण मसाल्याच्या पदार्थांचें तसें नाहीं. दरवर्षीं तें उत्पन्न येणारच. तेव्हां तें आपण हस्तगत करावें ’ असें त्यांच्या मनांत येऊं लागलें. त्या दृष्टीनें त्यांचे प्रयत्न सुरू झाले.

या नव्या उपक्रमांत पिझारोचा भाऊ 'गोंझालो' व त्याचा मित्र 'ओरेलाना' हे प्रमुख होते. त्यांनी आपल्यावरोवर ३४० स्पॅनिश व ४००० पेरुवियन लोक घेतले. स्पॅनिश लोकांपैकीं दीडशें लोक घोड्यांवर होते. सर्वांच्यापुढें लामांचा एक भला मोठा तांडा चालला होता. प्रत्येक जनावराच्या पाठीवर चिक्कार सामान लादण्यांत आलें होतें. शिवाय वरोवर तीनचार हजार डुकरेंहि होतीं. पुढला सर्व प्रवास अगदीं अनिश्चित स्वरूपाचा होता. तो संपवायला किती दिवस लागतील कोण जाणें ! म्हणून सामग्री संपलीच तर हीं डुकरें उपयोगी पडतील अशी त्यांची कल्पना होती.

१५३९ सालीं त्यांनीं क्युटो शहर सोडलें. वरेच दिवस डोंगराळ भाग तुडविल्यानंतर एके दिवशीं सूर्योदयाच्या सुमारास त्यांना समोर एक हिरवेगार पण निविड अरण्य दिसलें. अरण्य इतकें दाट होतें कीं, त्यांत कुठं काय आहे याचा दुरून पत्ता लागण्यासारखा नव्हता. परंतु मधूनमधून चमकणारें पाणी पाहून जवळपास एखादी मोठी नदी असावी, असें मात्र वाटत होतें. म्हणून 'गोंझालोनें' आपल्या सर्व लोकांना त्या रोखानें पुढें जाण्याचा हुकूम दिला.

परंतु गोंझालोच्या लोकांचे पाय कांहीं झपाझप उचलेनात. थंडीवान्यामुळें त्यांच्यापैकीं पुष्कळजण आजारले होते. घोडे, लामा व डुकरें चालून चालून थकलीं होतीं. रोजच्या रोज पडणाऱ्या मुसळधार पावसामुळें सर्वांचे कपडे कुजून व फाटून गेले होते. सर्द हवेमुळें वरोवर घेतलेल्या सर्व पदार्थांना इतकी कांहीं बुरशी आली होती कीं, त्यांपैकीं एकहि वस्तु तोंडांत घालवत नव्हती. वरोवर घेतलेले पेरुवियन लोकहि नव्या प्रदेशांत शिरण्यास फारसे उत्सुक दिसत नव्हते. कोणत्या तरी भयंकर गोष्टीला ते लोक भीत असावेत, असें त्यांच्या चेहऱ्यांवरून वाटत होतें.

होय नाहीं करतां करतां सर्वजण त्या अरण्यांत शिरले. या अरण्याच्या मधून 'नेपो' नांवाची नदी वांकडीं तिकडीं वळणें घेत पुढें वाहत होती. "नेपो नदीतून पुढें गेल्यास आपण कधी ना कधी तरी समुद्राला मिळूं" अशी गोंझालोला आशा वाटूं लागली. म्हणून त्यानें आपल्या वरोवरीच्या लोकांना येथेंच कांहीं दिवस मुक्काम करण्याची परवानगी दिली.

या मुक्कामांत स्पॅनिश लोकांनीं मोठमोठीं झाडे तोडून आणलीं. त्यांच्या फळाचा कापल्या. गलबताला ठोकायला खिळे हवे होते. पण या प्रदेशांत लोखंड तरी कोठून मिळणार ? शेवटीं घोड्यांच्या पायांचे नाल काढून ते त्यांनीं वितळविले व त्याचे खिळे पाडले. महिना पंधरा दिवसांत एक लहानसें गलबत तयार झालें. हें गलबत घेऊन या अज्ञात प्रदेशांत शिरावयाचें असें गोंझालोनें ठरविलें.

पण पुन्हा दुसरीच अडचण पुढें उभीं राहिली. नव्या गलबतावर सर्वांना जागा नव्हती. तेव्हां आतां पुढें कुणीं जावें व मार्गें कुणीं राहावें, याविषयीं भांडणें सुरू झालीं. प्रत्येकाला पुढेंच जावयाला हवें होतें. मागल्या प्रवासांत झालेले हाल प्रत्येकाच्या चांगल्या स्मरणांत असल्यामुळें कोणीहि मार्गें परतावयाला तयार होईना. बरें, कसें तरी करून सर्वांना बरोबर न्यावें तर जवळचा सर्व पुरवठा जवळजवळ खलास होत आला होता. तेव्हां कांहीं जणांनीं मार्गें राहणें भागच होतें. शेवटीं ओरेलानानें कांहीं जणांना बरोबर घेऊन पुढें जावें व कांहीं तरी खाण्याचे जिनस घेऊन परत यावें व मग सर्वांनींच पुढें जावें असें ठरलें. त्याप्रमाणें गोंझालोचा निरोप घेऊन ओरेलाना आपल्या पन्नास लोकांना बरोबर घेऊन नेपोच्या काळ्याकुट्ट प्रवाहावर स्वार झाला.

६. अॅमेझॉन

नेपो नदीचा प्रवाह फार जोरदार व खोल होता. तिच्या दोन्ही तीरांवर घनदाट झाडांची लांबच्या लांब पलटण उभी होती. या पलटणींतल्या कांहीं झाडांच्या फांद्या खालीं पाण्यापर्यंत उतरलेल्या असून मधून मधून प्रवाहाला अटकाव करण्याचा प्रयत्न करीत होत्या. पुष्कळदां त्या तोडल्याशिवाय पुढें सुद्धां जातां येत नसे.

तरी देखील ओरेलानाचें गलबत पुढेंच चाललें होतें. दिवसांमागून दिवस गेले, पण जमिनीचें नांव म्हणून कुठं दिसेना. मार्गें राहिलेल्यांसाठीं कांहीं तरी जमवून नेण्याची गोष्ट बाजूलाच राहिली, पण खुद्द गलबतावरच्या लोकांना सुद्धां पोटभर खायला मिळेना. क्वचित् मिळणारा एखादा मासा नाहीतर मारलेला पक्षी यावरच त्यांना दिवस काढावे लागत होते. पावसाची झोड तर रोजचीच होऊन वसली. दुपार झाली कीं तो धो धो कोसळूं लागे. तो थांबला कीं त्याचें काम रविराज पुढें चालूं करीत. त्यामुळें ओरेलानाच्या लोकांचें त्राण

पार खलास झालें. त्यांनीं परत फिरण्याचा विचार केला. पण उलट्या प्रवाहांतून त्यांचें गलबत एक मैल सुद्धां वर जाईना. शेवटीं 'काय होईल तें होवो पुढेंच जाऊं या' ओरेलानानें विचार केला. तो आपल्या मित्रांना म्हणाला,

'दोस्तहो, तुमचे हाल मला समजत का नाहीत? पण मी तरी काय करूं? तुमच्या इच्छेखातर मी परत जाण्याला सुद्धां तयार झालों होतो. पण हा प्रवाह आपल्याला कांहीं तसें करूं देत नाही, हें तुम्हीं स्वतःच पाहिलें आहे. मग आतां पुढें जाण्याशिवाय दुसरा कोणता मार्ग आपल्याला शिल्लक आहे तें तुम्हीच सांगा.'

"आणि मला वाटतें, आतां पुढें जाणेंहि फारसें कठीण नाही. हा प्रवाह फार तर आणखी चार-पांचशें मैल लांब असेल. या वेगानें जरी आपण निघालों तरी जेमतेम पंधरा दिवसांत आपला प्रवास पूर्ण होऊन आपण भर समुद्रांत नक्की जाऊं."

ओरेलानाचें म्हणणें खरें असो वा खोटें असो, पुढें जाण्याशिवाय दुसरा कोणताच मार्ग नव्हता. त्यामुळें सर्वांनीं मोठ्या नाखुशीनें पुढें जाण्यास मान्यता दिली.

ओरेलानानें कल्पिलेले पांचशें मैल प्रत्यक्षांत पांच हजारांपेक्षांहि जास्त भरले. त्यामुळें दोन आठवड्यांपुरती असलेली अन्नसामग्री संपून गेली. सर्वांना रोज उपास घडूं लागले. दिवसेंदिवस जगणें अशक्य दिसूं लागलें. भूक आणि रोगराईला कोण कधीं बळी पडेल, याचा नेम उरला नाही. शेवटीं सर्वांनीं एकदां शेवटचें भोजन एकत्र करून एकमेकांचा निरोप घेऊन ठेवावा असें ओरेलानानें ठरविलें. त्याप्रमाणें त्यांनीं कांहीं थोडेसें गवत उकडून काढलें. शेवटची प्रार्थना म्हटली व ते जेवावयाला बसले. इतक्यांत गलबतानें एक मोठें वळण घेतलें. त्याबरोबर समोरच्या किनाऱ्यावरील गांव एकदम दृष्टिपथांत आला. गांवांतील लोकांचा आरडाओरडा व वाद्यांचा आवाज स्पष्ट होऊं लागला. ओरेलानाच्या लोकांचा आनंद गगनांत मावेना. "येथें कोणी कां राहत असेना, त्यांच्याजवळ निदान खायला तरी कांहीं असेलच." असा विचार करून त्यांनीं धडाधड गलबतावरून जमिनीवर उड्या ठोकल्या व हातांत तलवारी घेऊन ते गांवाच्या रोखानें दौडत निघाले.

त्यांची ती दौड पाहून इंडियन लोक घाबरून दूर जंगलांत पळून गेले. ओरेलानाचे लोक गांवांत घुसले. त्यांनीं घर नी घर धुंडाळून फळें, मासे, मांस,

पक्षी इ. खाण्याचे पदार्थ यथेच्छ जमा केले व जवळजवळ एका वर्षाने पोटभर जेवण घेतले.

दुसऱ्या दिवशीं ते इंडियन लोक पुन्हा गांवांत आले. त्यांचे कपडे कांतड्याचे असून त्यांच्या डोक्यावर पिसांचे तुरे खोवले होते. त्यांनीं येतांना आपल्या-बरोबर खूप सोने आणले होते. ते त्यांनीं ओरेलानाला अर्पण केले व आपल्यावर दया दाखविण्याची त्याला विनंति केली.

ओरेलानाच्या अंगांत लढण्याची शक्ति बिलकूल शिल्लक नव्हती म्हणून म्हणा किंवा त्याला त्या लोकांच्या गरिबी वृत्तीचो कींव आली म्हणून म्हणा, पण त्यानें त्यांचें म्हणणें मान्य केले. " आपले लोक चांगले बरे होईपर्यंत आपणांस येथें राहूं द्यावे व लागतील त्या सर्व वस्तु इंडियन लोकांनीं पुरवाव्यात. त्याच्या मोवदल्यांत आपण त्यांना बिलकूल त्रास देणार नाही " अशा अटीवर त्यानें इंडियन लोकांबरोबर तह केला.

भरपूर विश्रान्ति व यथास्थित खाण्यापिण्यामुळे ओरेलानाचे लोक लवकरच चांगले सुधारले. आतां पुढला प्रवास अंगावर घेण्यास कांहीं हरकत नाही याची खात्री पटल्यानंतर त्यानें पुढें जाण्याचा वेत नक्की केला.

" पुढला प्रवास धोक्याचा आहे, ही नदी याहिपेक्षां मोठ्या नदीस मिळते, त्या नदीच्या कांठचे लोक महाभयंकर आहेत, त्याच्या वायका सुद्धां लढाया करतात " अशा एक ना दोन गोष्टी सांगून त्या इंडियन लोकांनीं ओरेलानाला त्याच्या निश्चयापासून परावृत्त करण्याचा आटोकाट प्रयत्न करून पाहिला. पण ओरेलाना आपल्या निश्चयापासून तिळमात्र ढळेना. त्यानें पुढें जाण्याची तयारी सुरू केली.

नव्या प्रवासासाठीं ओरेलानानें एक दुसरें व थोडें मोठें गलबत तयार केले. त्यावर भरपूर सामग्री भरली. इंडियन लोकांनीं केलेल्या मदतीबद्दल त्यांचे आभार मानले व पस्तीस दिवसांनीं आपला मुक्काम हलविला.

पुढल्या प्रवासांत पूर्वीपेक्षांही त्यांचे जास्त हाल झाले. आजूबाजूचे रानटी लोक मधून मधून त्यांच्यावर हल्ले करून त्यांच्यापैकीं कांहीं जणांचे प्राण घेत ; नदीतील प्रवाह व भोंवरे कधीं कधीं त्यांचें गलबत उपडें करीत ; महिना महिना अन्नपाण्याचें दर्शन घडत नसे. पण असें असून देखील गलबत मात्र एकसारखें पुढेंच चाललें होतें.

याच प्रवासांत एके ठिकाणीं त्यांच्यावर इंडियन लोकांनीं फार जोराचा हल्ला केला. हे लोक फार भयंकर दिसत होते. त्यांच्या वायका तर इतक्या

आडदांड होत्या, कीं ओरेलानाला ग्रीक कथेंतील 'अॅमेझॉन' स्त्रियांचीच आठवण झाली. म्हणून त्यानें या स्त्रियांना तेंच नांव दिलें. त्या नांवावरून या नदीलाहि लोक अॅमेझॉन म्हणूं लागले.

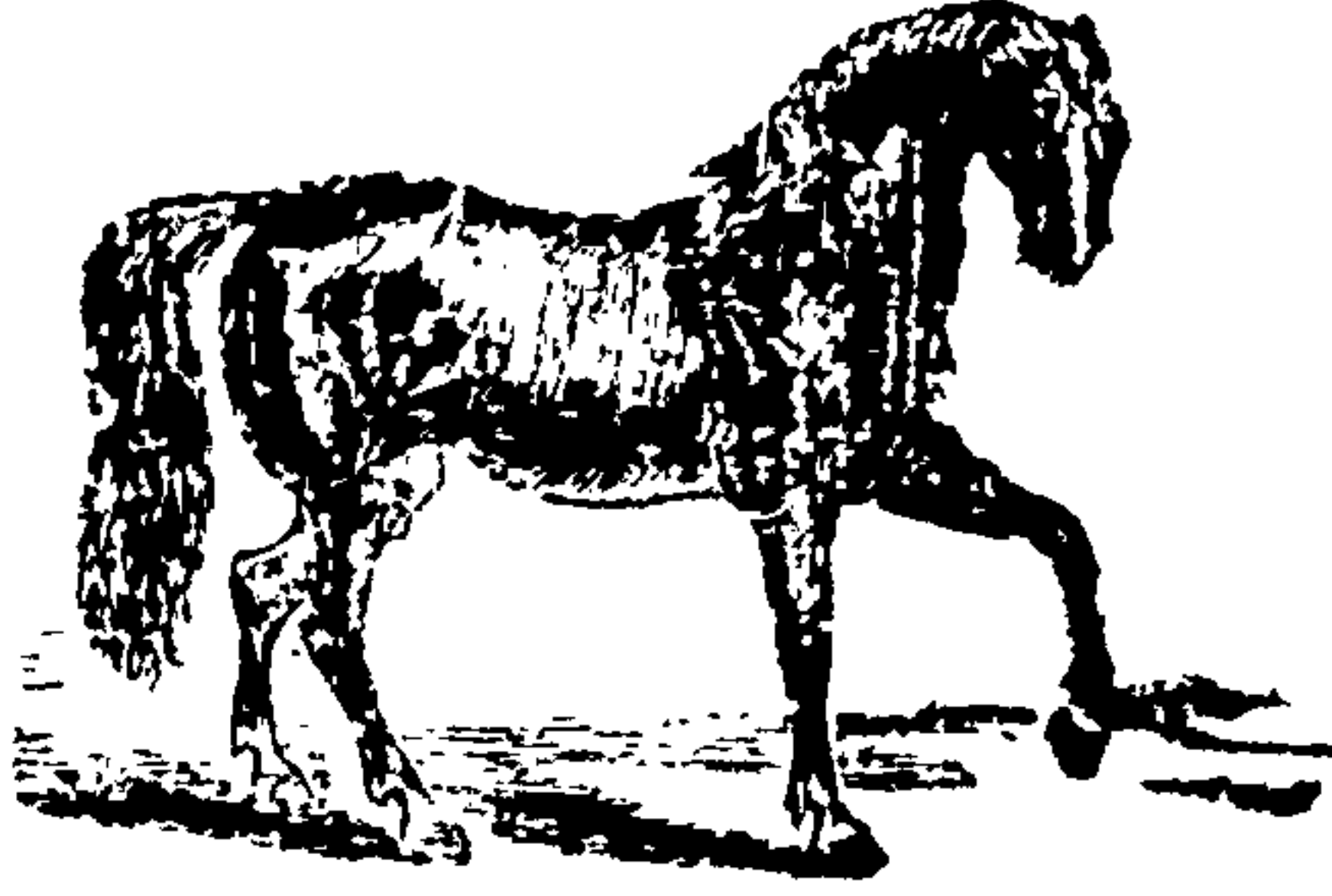
हा हल्ला परतवून लावून स्पॅनिश लोक आणखी पूर्वेकडे गेले. वाटेंत अशाच अनेक लढायांना त्यांना तोंड द्यावें लागलें. त्यांत ओरेलानाचे वरेच लोक कामास आले. उरलेल्या लोकांना घेऊन तो आणखी खालीं गेला. शेवटीं शेवटीं ही नदी एखाद्या समुद्राएवढी रुंद झाली. तिचे अनेक फांटे अनेक मार्गांनीं समुद्राकडे धांवूं लागले. अशाच एका फांट्यांतून ओरेलानाचें गलबत सात महिन्यांनीं शेवटीं एकदाचें अटलांटिक महासागरांत आलें.

महासागर पाहून ओरेलानाच्या जिवांत जीव आला. त्यानें ताबडतोब उत्तरेकडचा मार्ग धरून त्रिनिदाद गांठलें. तेथल्या लोकांनीं ओरेलानाचें भव्य स्वागत केलें. तेथल्या गव्हर्नरानें देखील त्याचा मोठा गौरव करून त्यास नवीं गलबतें पुरवून स्पेनला पाठवून दिलें.

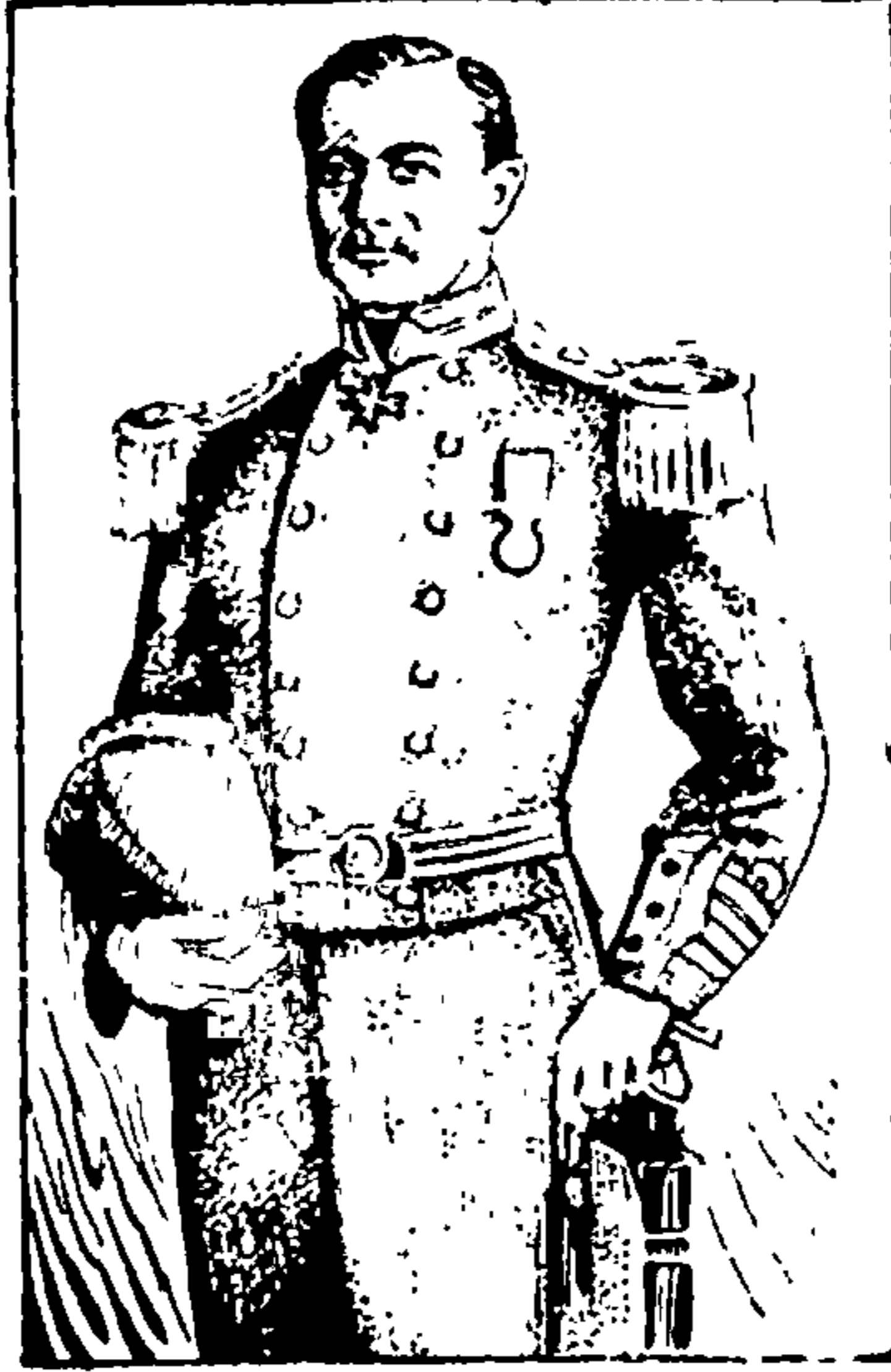
७८ : जगाचे शोधक

गोंझालो आपल्या मित्राची वाट पाहात खूप दिवस नेपोच्या कांठीं राहिला. बरेच दिवस लोटले पण ओरेलानाचें परत येण्याचें चिह्न कांहीं दिसेना. तेव्हां त्यानें त्याची आशा सोडली व परत जाण्याचें ठरविलें. पुन्हा मागल्यासारखेच हाल सोसून गोंझालो व शिल्लक राहिलेले थोडेसे स्पॅनिश लोक क्यूटोला परत येऊन दाखल झाले. त्यांपैकीं बहुतेक सर्वजण मरणाच्या दारांत पडले होते.

ओरेलानाचें कुशल ऐकून त्यांना संजीवन मिळाले. हळुहळू ते सर्वजण बरे झाले व स्पेनला परत गेले. ' दक्षिण अमेरिकेचा शोध लावणारे धाडसी लोक ' म्हणून पिझारो, गोंझालो व ओरेलाना या तिघांचींहि नांवें स्पेनच्या इतिहासांत सुवर्णाक्षरांनीं कायमचीं कोरलीं गेलीं.

५. स्कॉट : दक्षिण ध्रुवाच्या शोधार्थ गेलेला

जन्म : इ. स. १८६८]

[मृत्यु : इ. स. १९१२

उत्तर ध्रुवाचा शोध लागल्यानंतर दक्षिण ध्रुव शोधून काढण्यासाठी पाश्चात्य राष्ट्रांत जी शर्यत लागली त्यांत स्वतःच्या जिवाचें मोल देणारा हा धाडसी प्रवासी स्कॉट ! तो इंग्लिश होता. ध्रुव शोधण्याच्या प्रयत्नांत तो मरण पावला. त्यामुळें साहजिकच त्याला काय अनुभव आले ते त्याच्याच तोंडून कोणाला ऐकावयाला मिळाले नाहीत. त्याच्या रोजनिशीवरून जी कांहीं माहिती मिळाली तीच पुढील पानांवर दिली आहे :

शेवटचा निरोप

आठ महिने उलटून गेले पण स्कॉट व त्याच्याबरोबर गेलेल्या लोकांचा कांहीं पत्ता लागेना. त्याच्या घरच्या लोकांनाच नव्हे, तर इंग्लंड, ऑस्ट्रेलिया, न्यूझीलंड इत्यादि देशांतील हजारों लोकांना त्यांच्या सुखरूपतेची काळजी वाटू लागली. वास्तविक पाहतां ठरलेल्या कार्यक्रमाप्रमाणें ही सर्व मंडळी या वेळेपर्यंत इंग्लंडला

परत यावयास हवी होती. पण त्यांचा तर अद्याप पत्ता नव्हताच, इतकेंच नव्हे तर त्यांच्याकडून एक बोटभर चिठ्ठी सुद्धां या आठ महिन्यांत आली नव्हती.

शेवटीं या सर्व मंडळीचें झालें तरी काय हें पाहण्यासाठीं इंग्लंडमधून एक खास पथक पाठविण्यांत आलें. दक्षिण ध्रुवाच्या रोखानें हें पथक अंटार्क्टिक महासागरांत शिरलें. वऱ्याच दूरवर जाऊन सुद्धां या मंडळींचा कांहीं पत्ता लागेना. त्यामुळे कटाळून पथकांतील सर्व मंडळी परत फिरण्याच्या विचारांत होती. इतक्यांत त्यांना एक भयंकर दृश्य दिसलें.

आजूबाजूला पसरलेल्या पांढऱ्या शुभ्र वर्फाच्छादित प्रदेशांत एकच छोटासा तंबू उभारलेला होता. तंबूचीं दारें अर्धवट उघडीं होतीं. त्यांतून तीन माणसांचे पायच तेवढे बाहेर आलेले दिसत होते.

हें दृश्य पाहून सर्वांनीं परत फिरण्याचा वेत सोडून दिला व ते सर्वजण तंबूच्या दिशेनें पुढें निघाले. तंबूच्या जवळ येऊन त्यांनीं तंबूचीं दारें दूर केलीं व आंत डोकावून पाहिलें. तोंच 'अरे वापरे' अशी एक करुण किंकाळी एकदम सर्वांच्या तोंडांतून बाहेर पडली.

डॉ. विल्सन आपले दोन्ही हात छातीवर ठेवून शांतपणें मेलेला होता. वॉक्सला जणूं कांहीं झोंपच लागल्यासारखी दिसत होती. स्कॉट दोघांच्या मध्यें पडला असून त्याचा उजवा हात विल्सनच्या हातांत व डावा हात वॉक्सच्या हातांत होता. जवळपास इतर वस्तु फारशा कांहीं नव्हत्या. प्रवासांत लागणाऱ्या नेहमींच्या वस्तु त्यांच्या आजूबाजूला अस्ताव्यस्त पडलेल्या होत्या.

पथकांतील लोकांनी खालीं वांकून तिघांनाहि नम्रतापूर्वक प्रणाम केला. डॉ. अँटकिसननें आपलें प्रार्थना-पुस्तक काढलें व शेवटची प्रार्थना म्हटली. इतरांनीं अगदीं हलक्या आवाजांत त्याला साथ दिली. प्रार्थना संपल्यावर सर्वांनीं आजूबाजूचा वर्फ उकरून त्याचेंच थडगें केलें. त्यांत त्या तिघांचींहि प्रेतें पुरलीं व वर क्रॉस उभें केले. नंतर त्यांच्या उरलेल्या वस्तु बरोबर घेऊन तें पथक माघारीं इंग्लंडला परत आलें.

त्यांनीं आणलेल्या वस्तूंत स्कॉटची एक डायरी होती. २९ मार्च १९१२ या दिवसाच्या पानावर त्यानें लिहून ठेवलें होतें :

“ आम्हीं जाणूनवुजून धोका पत्करला होता. तेऱ्हां त्यांत आमचा अंत झाला तर त्यावद्दल कोणाला वाईट वाटण्याचें कांहीं कारण नाही. पण हा धोका एका

महान् ध्येयासाठीं ज्ञानासाठीं व संशोधनासाठीं होता, हें कोणीहि कृपा करून विसरूं नये. जगलों वाचलों असतों तर आम्हीं स्वतःच आमच्या तोंडानें तुम्हांला आमच्या धाडसाची कथा सांगितली असती. ही कथा इतकी विलक्षण होती, कीं ती ऐकून प्रत्येक इंग्लिश माणसाचें रक्त उसळलें असतें. पण तसें कांहीं घडण्याची शक्यता दिसत नाहीं म्हणून आजच सर्वांचा आम्ही शेवटचा निरोप घेतों. आमच्या प्रियजनांचें सांत्वन तुम्हीच करा, त्यांना धीर द्या अन् यापुढें त्यांचा सांभाळहि तुम्हीच करा, एवढीच आमची शेवटची इच्छा.” —स्काॅट.

२. नेतृत्वपदासाठीं अर्ज

स्काॅटला कोणती कथा सांगावयाची होती ?

कोणालाच त्याच्या कथेचा अंदाज करतां येईना. शेवटीं त्याच्या डायरींत ज्या कांहीं नोंदी होत्या, त्यांच्याचवरून त्याच्या मित्रांनीं त्याची कथा तयार केली. ही कथा जगांतल्या सर्व कथांपेक्षां अधिक रोमहर्षक होती.

स्काॅटचा जन्म १८६८ सालीं इंग्लंडमधल्या एका चांगल्या घराण्यांत झाला होता. त्याच्या बापाचें प्लेमाऊथला एक लहानसें दुकान होतें. स्काॅटला एक भाऊ व चार बहिणी होत्या. त्यांच्या सहवासांत त्याचें वालपण मोठ्या मजेंत गेलें. पुढें थोडा मोठा झाल्यावर तो शहरांत गेला व तेथें त्यानें आपलें प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केलें. वयाच्या तेराव्या वर्षीं तो नाविकदलांत भरती झाला. निरनिराळ्या गलबतांवर लहानमोठीं जबाबदारीचीं कामें केल्यानंतर त्याला ‘रोव्हर’ नांवाच्या एका बोटीवर पाठविण्यांत आलें. बोटीचा कप्तान ‘मार्कहॅम’ हा होता. त्यानें स्वतः आर्क्टिक महासागराच्या सफरींत भाग घेतलेला असून त्याचा चुलतभाऊ क्लेमंट हा मोठा भूगोलज्ञ व इतिहासकार म्हणून प्रसिद्ध होता.

एकदां हा क्लेमंट आपल्या भावाच्या गलबतावर पाहुणा म्हणून कांहीं दिवसांसाठीं आला. विश्रान्ति हा तर त्याचा एक हेतु होताच, पण त्याहिपेक्षां आपल्या भावी सफरीसाठीं एखादा चांगला व चुणचुणीत पोरगा मिळतो का तें पाहण्यासाठीं तो मुद्दाम आला होता :

= त्यामुळें जेव्हां एका भोजन प्रसंगीं त्याची व अठरा वर्षांच्या स्काॅटची ओळख झाली तेव्हां त्यानें चुटकोसरशीं स्काॅटला आपल्या भावी सफरीवर नेण्याचें मनांत ठरवून टाकलें. कारण स्काॅटची हुपारी, तरतरी व बहुश्रुतपणा या गुणांनीं क्लेमंटच्या मनाची एकदम पकड घेतली होती.

१८९१ मध्ये स्कॉटचे शिक्षण संपले व तो रॉयल नेव्हीमध्ये अधिकारी झाला. ' टापॅडो ' विषयाचे त्याने विशेष शिक्षण घेतलेले असल्यामुळे त्याला एकसारखी बढती मिळत गेली व शेवटी तो इंग्लंडच्या विनीच्या गलबतावर एक बडा ऑफिसर झाला.

१८९९ साली सुट्टीवर म्हणून तो लंडनला परत आला. येथे असतांनाच एके दिवशी त्याची व क्लेमंट मार्कहॅमची पुन्हा गांठ पडली. त्याच्याबरोबर बोलत बोलत स्कॉट त्याच्या घरी गेला. तेथे त्या दोघांच्या खूप गप्पागोष्टी झाल्या. त्यांतूनच स्कॉटला ' अंटार्क्टिक ' सफरीची माहिती मिळाली. लगेच त्याने या सफरीचे नेतृत्वपद आपल्याला मिळावे म्हणून क्लेमंटकडे अर्ज केला.

सुमारे एक वर्षानंतर त्याचा अर्ज मंजूर झाला. दरम्यानच्या काळांत क्लेमंटने आपल्या सफरीसाठी खूप द्रव्य मिळविले. त्यांत लोकांनी जसा आपला वांटा दिला तसा सरकारनेहि आपला वांटा उचलला. पैशाची जमवाजमव होतांच क्लेमंटने ' डिस्कव्हरी ' नावाचे एक खास गलबत बांधून घेतले. १९०० साली स्कॉटची त्यावर प्रमुख म्हणून नेमणूक झाली.

स्कॉटने लगेच रॉयल नेव्हीतून आपले अंग काढून घेतले व तो पुढल्या तयारीला लागला. नावेत जाऊन त्याने नॅन्सनची गांठ घेतली. हिम प्रदेशांतल्या अडीअडचणी समजावून घेतल्या, नव्या लोकांची भरती केली व १९०१ च्या वसंतऋतूंत इंग्लंड सोडले.

३. पहिला प्रयत्न

अंटार्क्टिक प्रदेशाकडे जाणारा स्कॉट हाच कांहीं पहिला मनुष्य नव्हे. त्याच्याहि अगोदर कांहीं धाडसी मंडळी या प्रदेशांत गेली होती. या मंडळीमध्ये ' रॉस ' नावाचा मनुष्य पुढे फार प्रसिद्धीस आला. अंटार्क्टिक प्रदेशांतील बऱ्याच भागांना त्याचेच नाव दिलेले आढळेल. उदाहरणार्थ, बर्फाच्छादित प्रदेशाच्या दक्षिणेकडे जो प्रचंड महासागर आहे त्याला ' रॉसचा महासागर ', या महासागराच्या टोंकाला उभी असलेली जी बर्फाची भिंत आहे तिला ' रॉस बॅरियर ' किंवा ज्या वेटांवर ' एरेबस ' आणि ' टेरर ' हे जागृत ज्वालामुखी आहेत त्या वेटांना ' रॉस वेटे ' अशीं निरनिराळीं नावे आहेत.

१८४१ साली हा ' रॉस ' अंटार्क्टिक प्रदेशांत प्रथम गेला. त्याच्या अगोदर या भागांत जाण्याला कोणी धजावत नव्हते. या प्रदेशांत जावयाला एकच मार्ग

आहे व तो म्हणजे न्यूझीलंड बेटाच्या दक्षिणेकडून. तेथून पुढे सुमारे १३००—१४०० मैल विनधोकपणे जातां येतें. वाटेत वादळें व खवळलेला समुद्र यापेक्षां दुसरी कसलीच अडचण नसते. पण एवढें अंतर तोडून पुढें निघालें कीं मग मात्र मार्ग खुंटतो. कारण मग मोठमोठाले हिमनग व गोठलेला बर्फ यांशिवाय दुसरें कांहींहि दिसत नाहीं

त्यामुळेच कांहींजण जरी या प्रदेशांत जाऊं शकले असले, तरी ही अडचण उल्लंघून कोणीहि पुढें जाण्याचें धाडस केले नाहीं. परंतु या प्रदेशाची शास्त्रीय माहिती मिळविण्यासाठीं ब्रिटिश सरकारनें जी एक मोहीम पाठविली होती, त्या मोहिमेच्या प्रमुखानें—रॉसनं—ही अडचण दूर करून पुढें पाऊल टाकलें.

‘ एरेक्स ’ व ‘ टेरेर ’ अशीं दोन गलबतें बरोबर घेऊन रॉस या प्रदेशांत शिरला. पंधरा-वीस दिवसांच्या प्रवासानंतर तो या बर्फाच्छादित प्रदेशाजवळ आला. त्या प्रदेशाच्या पलीकडे सुमारे ६०० मैल लांबीचा एक समुद्र असून त्याच्या दक्षिणेकडे पूर्व-पश्चिम गेलेलीं सुमारे ४०० मैल लांबीची २५० फूट उंचीची एक रांग आहे. समुद्राच्या पूर्व व पश्चिम किनाऱ्यावरूनहि अशाच दक्षिणोत्तर गेलेल्या दोन उंच रांगा आहेत. यांपैकीं पश्चिमेकडील रांगेंत अनेक जागृत ज्वालामुखी असून, रॉस गेला त्या येळीं त्यांपैकीं एका ज्वालामुखींतून धुराचे लोटच्या लोट बाहेर पडत होते.

रॉसनें शोधिलेल्या प्रदेशाच्या पलीकडे जाण्याचा प्रयत्न पुढल्या पन्नास वर्षांत कोणीहि केला नाहीं. लोक अधूनमधून या भागांत जात. पण रॉसनें शोधिलेल्या प्रदेशापेक्षां नवीन असें कांहींहि त्यांनीं शोधून काढलें नाहीं. रॉस नंतर या भागांत नवीन संशोधन करण्याचें सर्व श्रेय वर वर्णन केलेल्या स्कॉटलाच आहे.

४. सुखदुःखाचे प्रसंग

१९०१ सालच्या नाताळांत स्कॉट आपल्या प्रवासास निघाला. या वर्षीच सर्व हिवाळा याच भागांत काढून हवामानासंबंधीची व इतर कांहीं माहिती घेण्याचा त्याचा उद्देश होता. त्याप्रमाणें त्यानें रॉसच्या बेटावर आपली हिवाळी छावणी उभारली व तेथून निरनिराळ्या भागांकडे लोक पाठवावयाला सुरुवात केली.

अशा लोकांच्यापैकीं ‘ पेंग्विन पक्ष्यांच्या प्रदेशाकडे ’ गेलेल्या लोकांना फार भयंकर अनुभव आले. परत येत असतांना ‘ बार्न ’ नांवाचा अधिकारी व त्याच्या-बरोबरचे आठ खलाशी अशा एका भयंकर वादळांत सांपडले कीं, त्यांच्यापैकीं

‘ हेअर ’ कुठें नाहीसा झाला कुणास ठाऊक. ‘ इव्हॅन्स ’ जो वर्फावरून घसरत गेला, तोहि कुठें गेला तें समजेना. त्याच्या मागोमाग ‘ वार्न ’ त्याचा पाठलाग करीत गेला. पण उतार इतका सरळच्या सरळ होता कीं, वार्नला देखील आपला तोल सांवरतां येईना. शेवटीं एकाएकी त्याची घसरगुंडी थांबली व त्याला जवळच ‘ इव्हॅन्स ’ उभा असलेला दिसला. दोघांच्याहि जिवावरचें संकट टळलें होतें. त्यामुळें एकमेकांना पाहून दोघांनाहि परमावधीचा आनंद झाला.

पण हा आनंद देखील फार काळ टिकला नाही. कारण ज्या ठिकाणीं ते दोघे उभे होते. ती जागा म्हणजे एक वर्फाचाच मोठा तुकडा होता. तो कधीं घसरेल त्याचा नेम नव्हता. तेव्हां त्याच्यावर फार वेळ भार देऊन उभें राहणें कांहीं शक्य नव्हतें. आतां काय करावयाचें ?

ज्या उतारावरून ते घसरून आले होते तोच उतार पुन्हा चढून जाण्या-शिवाय गत्यंतर नव्हतें. त्याप्रमाणें त्यांनीं वर चढण्यास सुरुवात केली. पण इकडे उरलेल्या लोकांवर नवेंच संकट कोसळलें. ‘ वार्न ’ व ‘ इव्हॅन्स ’ यांना हांका मारमारून दमल्यानंतर आतां ते कांहीं परत येत नाहीत असें पाहून इतर मंडळी ‘ फ्रँक वाईल्डला ’ पुढें करून पुन्हा आपल्या बोटीकडे येण्यास निघाली. पण वाटेंत फ्रँकनें सहज खालीं डोकावून पाहिलें तों काय ? ज्या मार्गावरून ते येत होते त्या मार्गाखालीं खूप खोल समुद्र होता. फ्रँकनें ओरडून इतरांना थांबण्याचा इशारा दिला. पण इतकेंहि करून एकजण त्या संकटांत दगावलाच.

अत्यंत सावधगिरी वाळगून फ्रँक उरलेल्या लोकांना वरोवर घेऊन बोटीवर परत आला. बोटीवरचा भोंगा वाजवून त्यानें आपल्या आगमनाची वरिं दिली. तसेंच वार्न, इव्हॅन्स यांना सोडवून आणण्यासाठीं तयारीहि केली. भोंगा ऐकून वार्न व इव्हॅन्स यांना धीर आला. आवाजाच्या रोखानें हळूहळू प्रगति करून त्यांनीं शेवटीं एकदांचें आपलें गलबत गांठलें.

पण ‘ हेअर ’चें काय झालें ? पहिल्या प्रथम तोच वादळांत नाहीसा झाला होता. दोन दिवस उलटून गेले, तरी त्याचा पत्ता लागेना. ‘ बहुधा तो मेला असावा ’ अशीच सर्वांची समजूत झाली. पण दोन दिवसांनीं एके दिवशीं सकाळीं कसाबसा धडपडत तो परत आला.

त्याच्यावर वेतलेला प्रसंग मोठा विचित्र होता. तो जो वादळांत सांपडला तोंच त्याचा मार्ग चुकून कुठंतरी भटकत गेला. परत जाण्याचा मार्ग त्याला

सांपडेना. शेवटीं एका वर्फाच्या आडोशाला तो नुसताच वसून राहिला. हळूहळू वर्फ पडू लागले. त्याच्याखालीं तो गाडला गेला व बेशुद्ध झाला. जेव्हां तो शुद्धीवर आला, तेव्हां वादळ शमलें होतें. म्हणून त्यानें परत जाण्याचा विचार केला. पण थंडीनें त्याचे हातपाय इतके गारठून गेले होते कीं, त्याला धड उभेंसुद्धां राहतां येईना. त्यामुळे सुरुवातीला कांहीं काळ हातापायांवर रांगत रांगत जाऊन त्यानें कांहीं अंतर तोडलें. मग थोडी ऊव आल्यानंतर तो उभा राहिला व कसावसा धडपडत वोटीपर्यंत आला. सुमारे छत्तीस तास तो वर्फाखालीं गाडला गेला होता.

एप्रिल ते ऑगस्टपर्यंत हिवाळा असल्यामुळे स्कॉटच्या लोकांना फारशी प्रगति करतां आली नाहीं. हे दिवस त्यांनीं थोड्या कष्टांत पण मजेंत घालविले. कांहीं वेळेला नृत्य, नाटक वगैरेसारखे करमणुकीचे प्रयोग करून ते आपली करमणूक करून घेत. स्कॉटच्या पार्टींतल्या 'अर्नेस्ट सॅकल्टन' नांवाच्या इसमानें तर एक 'साऊथ पोलर टाईम्स' नांवाचें वर्तमानपत्र काढलें होतें. प्रत्येकजण आपापल्या अनुभवाचे लेख देऊन त्याला मदत करी. त्या कामांत सर्वांचा बराच वेळ जाई.

५. '८२° दक्षिणवृत्त गांठलें'

यासारख्या या ना त्या उद्योगांत हिवाळा संपला. ऑगस्ट महिना उजाडला. सूर्य पुन्हा दिसू लागला. त्याच्या आगमनावरोबर अंटार्क्टिक प्रदेशाच्या शोधन-कार्यासहि पुन्हा चालना मिळाली.

मुख्य तळापासून दक्षिण ध्रुव ८५० मैल दूर होता. तळापासून येथवरच्या प्रदेशाची माहिती मिळविणें हेंच या वेळचें मुख्य काम होतें. हें काम खुद्द स्कॉटनें स्वतःकडे घेतलें. पुढल्या प्रवासांत बिनचाकी गाड्यांशिवाय दुसरें कोणतेंहि साधन उपयोगी पडण्यासारखें नव्हतें. म्हणून स्कॉटनें अशा कांहीं गाड्या बरोबर घेतल्या व २ नोव्हेंबरला आपल्या प्रवासास सुरुवात केली.

स्कॉटच्या बरोबरीला या वेळीं डॉ. विल्सन व सॅकल्टन हे दोघे सहकारी होते. गाड्या ओढण्यासाठीं उत्तमपैकीं १९ कुत्रे त्यांनीं बरोबर घेतले. त्यांना मदत करण्यासाठीं एक स्वतंत्र पथक मागाहून येत होतें. त्या पथकाजवळ अन्न, कपडे, तंबू वगैरे विविध प्रकारची सामग्री होती. वाटेंत ठिकठिकाणीं तळ उभारून त्यांत ही सामग्री सांठवून ठेवण्यांत येई. परत येतांना स्कॉटच्या लोकांना कशाचाहि तुटवडा पडूं नये म्हणून ही सर्व तयारी होती.

१५ दिवसांनंतर 'मदत पथक' मागे परतलें. स्कॉट व बरोबरीचे लोक

पुढें निघाले. बरोबर, भरपूर सामग्री होती. जरूर लागलीच तर मागच्या तळावरहि सर्व गोष्टी जय्यत तयार होत्या. त्यामुळें ' प्रवास सुखाचा होईल ' अशीच सर्वांना खात्री होती.

पण तसें कांहीं होण्याची शक्यता दिसेना. कारण प्रवासाला सुरुवात केल्या-नंतर बरोबर आणलेलीं कुत्रीं अशक्त व नाउमेद होऊं लागलीं. त्यांच्यासाठीं आणलेलें अन्न त्यांना मानवेना. अन्नाभावीं त्यांची शक्ति क्षीण होऊं लागली. साहजिकच भरलेल्या गाड्या ओढण्याचें त्राण त्यांच्या अंगीं उरलें नाहीं. त्यामुळें सामान कमी करणें भाग पडलें. निम्में सामान खालीं काढून उरलेलें सामानच पुढें नेतां येऊं लागलें. काढून ठेवलेलें सामान पुन्हा माघारीं जाऊन आणावें लागे. त्यामुळें वेळ फार मोडूं लागला. दिवसाकांठीं जेमतेम ५-६ मैल अंतर तोडतां येऊं लागलें. अशा मंदगतीनें ८५० मैलांचें अंतर कसें तोडावयाचें ?

उन्हाळा सुरू झाला असला तरी उष्णतामान गोठणविंदूच्या खालींच असे. मधूनमधून मोठमोठालीं वादळें उठत किंवा प्रचंड हिमवृष्टि होई. त्या वेळीं सर्वांनाच फार त्रास होत असे. माणसें कशींवशीं स्वतःचें रक्षण करीत. पण कुत्र्यांची मात्र त्रेधातिरपीट उडे. त्यांमुळें कांहीं कुत्रीं जागच्याजागींच मेलीं व कांहींना मुद्दाम मारावें लागलें. तरीहि प्रवास मात्र चालूच होता.

३० डिसेंबरला स्कॉटनें ८२ दक्षिणवृत्त ओलांडलें. मुख्य तळापासून सर्वजण ३०० मैल दक्षिणेस आले होते. अजून दक्षिण ध्रुव चांगला ५०० मैल दूर होता. ' या वेळच्या चढाईत एवढें अंतर तोडतां येईल कीं नाहीं ' याबद्दल स्कॉटला शंका येऊं लागली. ' या वेळीं झाला एवढा प्रवास पुरे. आतां माघारीं जाऊं या. आणखी जास्त तयारी करून पुढल्या वेळीं आणखी पुढें जाऊं ' असा विचार करून त्यानें परत फिरण्याचा हुकूम दिला.

त्याप्रमाणें सर्वजण परत निघाले. वाटेंत सॅकल्टन फार आजारी पडला म्हणून त्याला मुख्य तळावर पोंचवल्यावर परत पाठविण्यांत आलें. बाकीच्या मंडळींनीं आणखी एक हिवाळा या प्रदेशांत काढला. या हिवाळ्यांत दक्षिणेकडे न जातां स्कॉट पश्चिमेकडे गेला व त्याहि भागाची त्यानें नीट माहिती करून घेतली.

याप्रमाणें अंटार्क्टिक खंडाचा अंतर्भाग, किंग एडवर्ड बेट, रॉसचा समुद्र इत्यादि ठिकाणांचा शोध घेऊन तीन वर्षांनीं स्कॉट इंग्लंडला परत आला. त्याला पाहण्यासाठीं हजारों लोक किनाऱ्यावर जमा झाले होते. निरनिराळ्या

देशांतील भूगोल मंडळातर्फे त्याला अभिनंदनपर तारा आल्या होत्या. खुद्द राजाने त्याचे स्वागत केले व त्याचे भाषण ऐकून घेतले. पण या सर्व सत्काराचा स्काॅटच्या मनावर कांहींहि परिणाम झाला नाही.

६. ' मीहि अंटार्क्टिक प्रदेशांत जात आहे. '

' अद्याप आपण विशेष असें कांहींच केलेले नाही. ऑस्ट्रेलियन व नॉर्वेजियन लोकांनी सुद्धां इथपर्यंत मजल मारलीच होती. आपण त्यांपेक्षां अधिक काय केले ? यापेक्षां पुढे जाऊन खुद्द दक्षिण ध्रुव गांठला तरच हें स्वागत योग्य आहे. ' असा विचार त्याला भंडावून सोडीत होता.

त्यामुळेच त्याने या स्वागताचा मनापासून स्वीकार केला नाही. पुढल्या उद्योगाच्या दृष्टीने तो तयारी करूं लागला. दरम्यान १९०८ सालीं त्याचे कॅथेलिन ब्रूस नांवाच्या एका मुलीबरोबर लग्नहि झालें. ' आतां हा कसचा पुन्हा तिकडे जातोय ' असें त्याचे मित्र म्हणूं लागले पण त्यांच्या म्हणण्याकडे लक्ष न देतां स्काॅटने आपल्या भावी प्रवासाचा आराखडा तयार केला. तो पाहिल्यानंतर इंग्लंड, ऑस्ट्रेलिया, न्यूझीलंड, दक्षिण आफ्रिका इत्यादि देशांतून त्याच्यावर शुभेच्छांचा व पैशांचा अक्षरशः वर्षाव झाला. त्यामुळे स्काॅटला दुप्पट उत्साह आला. त्याने नवे गलबत खरेदी केले. दक्षिण ध्रुवाच्या शोधाबरोबरच त्या भागांतील प्राणी, वनस्पति, खनिजे इत्यादि अनेक गोष्टींची माहिती करून घेण्याचा स्काॅटचा विचार असल्यामुळे त्याने या वेळीं आपल्याबरोबर डॉक्टर, वनस्पति-शास्त्रज्ञ, हवामानतज्ञ, प्राणिशास्त्रज्ञ इत्यादि निरनिराळ्या प्रकारचे बरेच मित्र घेतले.

१९१० सालीं ' टेरा नोव्हा ' नांवाच्या गलबतांत बसून ही सर्व मंडळी प्रथम आफ्रिकेच्या दक्षिण किनाऱ्यावरून ऑस्ट्रेलियाला गेली. मेलबोर्न शहरांत कांहीं दिवस काढून पुढे जाण्याचा त्यांचा विचार होता. इतक्यांत एके दिवशीं अगदीं अनपेक्षितपणे एक तार स्काॅटच्या हातीं पडली. तारेत फारच मोजके शब्द होते. पण त्यामुळे स्काॅटला मात्र जबरदस्त धक्का बसला.

' मीहि अंटार्क्टिक प्रदेशांत जात आहे '—अॅमंडसेन. या दहा शब्दांत खूपच अर्थ भरला होता. अॅमंडसेन हा एक धाडसी नॉर्वेजियन शोधक होता. उत्तर ध्रुवाचा शोध लावण्यासाठीं त्याने अंटार्क्टिक समुद्रांत बऱ्याच सफरी केल्या होत्या. स्काॅट जेव्हां दक्षिण ध्रुवाच्या शोधार्थ निघाला, तेव्हां सुद्धां हा अॅमंडसेन उत्तर

ध्रुवाच्या वाजूलाच घुटमळत होता. " मग हा इकडे कधी व कशासाठी आला असावा ? आपल्याप्रमाणे हाहि दक्षिण ध्रुवाच्या शोधासाठी तर निघाला नाही ना ? तसें असेल तर तो ही शर्यत जिंकेल का ? " असे एक ना दोन विचार स्कॉटच्या मनांत गोंधळ घालू लागले.

पुढें त्याला समजलें कीं, ' परीनें उत्तर ध्रुव शोधून काढल्यामुळें निदान आतां दक्षिण ध्रुव शोधण्याचें श्रेय तरी आपण पटकवयाचें ? या ईपेंनेच अॅमंडसेन इकडे आला आहे. ' मग आतां काय करावयाचें ? त्याला तिकडे जाऊं द्यावयाचें का आपणच चपळाई करून त्याला मार्गें टाकावयाचें, ' असा प्रश्न स्कॉटपुढें उभा राहिला. शेवटीं ' हें श्रेय इंग्लंडलाच मिळालें पाहिजे, असा निर्धार करून स्कॉटनें मेलबोर्नहून ताबडतोव कूच केलें.

७. शर्यतीचा पहिला टप्पा

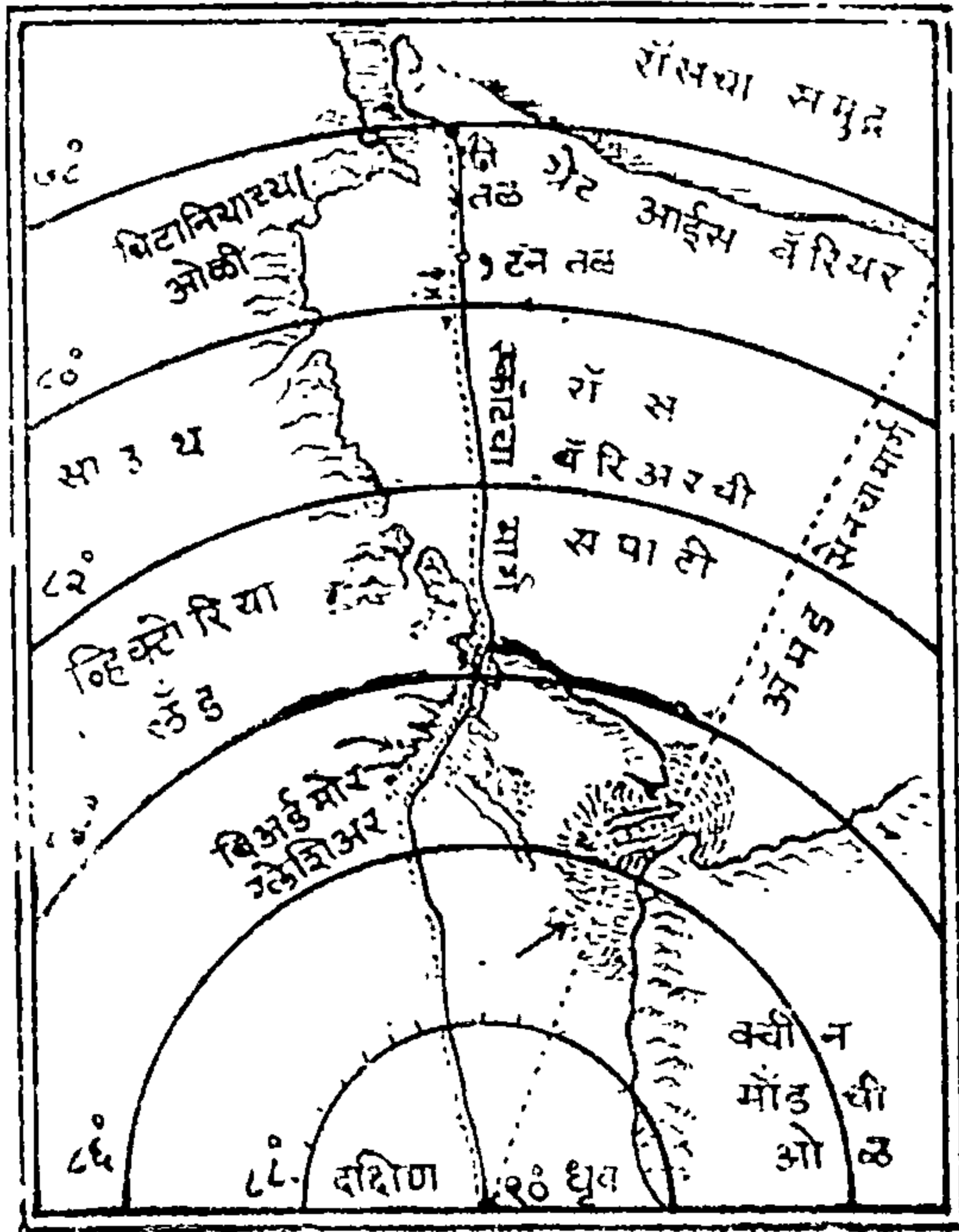
उत्तर ध्रुव प्रदेशापेक्षां दक्षिण ध्रुव प्रदेशांतली स्थिती बरीच वेगळी होती. उत्तर ध्रुव प्रदेश म्हणजे जवळजवळ एक संबंध महासागरच आहे. दक्षिण ध्रुव प्रदेशाचें तसें नाही. तें एक मोठें पठार असून त्यावर अनेक उंचसखल भाग आहेत. त्यामुळें ज्याला दक्षिण ध्रुव गांठावयाचा असेल, त्याला हे सर्व उंचवटे पायाखालीं घातलेच पाहिजेत. अन् तेंच काम सर्वांत अवघड असतें.

कारण प्रचंड थंडींत अगावर जाड जाड कपडे चढवून व बरोबर जरूरीपुरतें तरी कां होईना पण सामान घेऊन हे उंचवटे चढणें म्हणजे महाकर्म कठीण ! बरें, या उंचवट्यावर दऱ्या कोठें आहेत, हिमप्रवाह कोठून वाहताहेत किंवा घसरण कोठें आहे, हें समजण्याला कांहींहि साधन नाही जिंकडे पाहावें तिकडे नुसतें पांढरें शुभ्र बर्फच ! मोठ्या विश्वासानें त्यावर पाय ठेवावयाला म्हणून जावें तों नेमका खड्डा नाहीतर प्रवाह असावा. आपल्या दावानें तो एकदम खचावा नाहीतर घसरूं लागावा म्हणजे आली का पंचाईत ?

स्कॉटला या गोष्टींची थोडीफार कल्पना होतीच. म्हणून त्यानें अगदीं निवडक माणसें हुडकून घेतलीं. बर्फाळ प्रदेशांत कुत्रे जरी फार उपयुक्त असले, तरी चढण चढावयास त्यांचा फारसा उपयोग होत नाही. त्यांऐवजीं सैवेरियन तट्टू अधिक चांगले म्हणून स्कॉटनें कांहीं घोडीहि बरोबर घेतलीं. पहिला मुक्काम मॅक-मुरडो-साउंड बेटाजवळ पडला.

येथें त्यांनीं प्रत्येकीं तिघातिघांच्या चार टोळ्या केल्या. प्रत्येक टोळीजवळ

कांहीं सामान व तें वाहून नेण्यासाठीं कांहीं कुत्रीं व घोडे देण्यांत आले. किनाऱ्यानजीक त्यांनीं एक मुख्य तळ उभा केला व त्यांत बरीचशी सामग्री भरून ठेवली. या कामांत आठ दिवस मोडले. येथून पुढें ' दर पांसण्ट मैलांवर एक एक तळ उभारावयाचा, त्यांत थोडी फार सामग्री सांठवून ठेवावयाची, प्रत्येक तळाचा दुसऱ्या तळाशीं संबंध जोडावयाचा, असा वेत ठरवून ती वारा मंडळी पुढें निघाली.

पुढला सर्व प्रवास अत्यंत जिकिरीचा होऊं लागला. हिमवर्षाव व वादळाचा झपाटा या गोष्टी नित्याच्याच होऊन बसल्या. त्यांतून मार्ग काढून पुढें जाण्यांत दिवसामागून दिवस मोडूं लागले. त्यामुळें साहजिकच प्रगति अत्यंत अल्प होऊं

लागली. स्कॉटच्या लोकांच्या पूर्वेस, साठ मैलांवरून अॅमंडसेनहि असाच पुढें चालला होता. ' आपली प्रगति थंडावल्यास अॅमंडसेन ही शर्यत जिंकेल ' अशी सारखी धास्ती वाटत असल्यामुळे स्कॉट एकसारखी सर्वांना जलदी करीत होता.

तरी देखील कांहीं कांहीं वेळेला प्रसंगच असे चमत्कारिक उद्भवत कीं, खुद्द स्कॉटला देखील आपल्या मनाविरुद्ध अगदीं लहान सहान गोष्टींत तासन् तास मोडावे लागत.

एकदां बर्फावरून घसरणाऱ्या गाडीला लावलेले सर्व कुत्रे एका खोल खड्ड्यांत पडले. मार्गदर्शन करणारा कुत्रा फार जोरजोरानें भुंकूं लागल्यामुळे स्कॉटचें लक्ष त्याच्याकडे गेलें. पाहतो तो गाडी मोडून पडलेली असून त्याला जोडलेले सर्व कुत्रे बर्फाला पडलेल्या फटींतून पार आंत गाडले गेले आहेत. स्कॉट जरी अत्यंत धीट असला तरी मनाचा फार हळवा होता. त्याला तें दृश्य बघवेना. तो लगेच धांवतच त्या ठिकाणीं गेला व स्वतः खड्ड्यांत उतरून त्यानें बहुतेक सर्व कुत्र्यांना वर काढलें. नाहीं म्हणावयाला दोन कुत्रे मात्र फार खोल गेले होते. त्यांना काढण्यांत फार वेळ मोडला असता. बाकीचे सहकारी पुढें गेलेले असल्यामुळे त्यांना गांठणें जरूर होतें. पण इतकें असूनहि स्कॉटनें आपला प्रयत्न सोडला नाहीं. खूप खटपट करून त्यानें उरलेल्या त्या दोघांनाहि बाहेर काढलें व सर्वांना नीट संभाळून तो पुन्हा आपल्या मुक्कामावर आला.

दिवसांमागून दिवस चालले होते. उन्हाळा संपून हिवाळा सुरू झाला. उष्णतामान झपाट्यानें खालीं जाऊं लागलें. कांहीं कांहीं वेळेला तर शून्य अंशाखालीं ७०° इथपर्यंत तें उतरत असे. साहजिकच त्या वेळीं तंबूच्या बाहेर पडणें देखील मोठ्या मुष्किलीचें होई. अशा वेळीं सर्वजण एकत्र जमून झालेल्या कामाचा आढावा घेत, चर्चा करीत, पुढले बेत ठरवीत किंवा व्यवस्थित खाणेंपिणें करून कसाबसा वेळ काढीत.

शेवटीं एकदांचा २२ ऑगस्ट हा दिवस उजाडला. त्या दिवशीं क्षितिजावर सूर्यविव दिसूं लागलें. वसंतऋतूच्या आगमनाची चाहूल ऐकूं येऊं लागली. सूर्याच्या सौम्य प्रकाशांत बर्फ चमकूं लागलें. तें पाहून सर्वांचा मोठा आनंद झाला. स्कॉटसकट सर्व लोकांनीं गाऊन, नाचून आपला हर्ष प्रकट केला. कुत्रीं, घोडींसुद्धां आपल्या शेंपट्या हलवून आनंदानें गुरगुरूं, फुरफुरूं लागलीं.

सृष्टीच्या स्वरूपांत असा बदल दिसूं लागला तशा स्कॉटच्या कार्यक्रमांतहि

तो दिसूं लागला. ' या वेळीं दक्षिण धरुव गांठावयाचा ' असा सर्वांनीं निर्धार केला. पुढील अवघड प्रवासाच्या दृष्टीनें कोणीं कसें वागावयाचें, अगदीं जरूरीचें कोणतें सामान बरोबर घ्यावयाचें, मुक्काम कोठें व कधीं करावयाचा, याचा आराखडा तयार करण्यांत आला.

येथून दक्षिण धरुव ९२३ मैल दूर होता. वाटेंत ' आईस बॅरियर ' व ' विअर्डमोर ग्लेशिअर ' या दोन मोठ्या अडचणी होत्या. ' राॅस आयलंड ' पासून ' आईस बॅरियर ' पर्यंतचें अंतर अवघें २१ मैल होतें व तें तोडणेंहि फारसें अवघड नव्हतें. ' आईस बॅरियर ' पासून ' विअर्डमोर ग्लेशिअर ' हें अंतर सर्वांत जास्त म्हणजे ४२४ मैल होतें. ' विअर्डमोर ग्लेशिअर ' फार मोठा असून त्याची नुसती चढणच मुळीं १२५ मैल होती. ती उतरल्यांनंतर तेथून दक्षिण धरुव ३५३ मैल दूर होता.

या सर्व अडचणी उल्लंघून दक्षिण धरुव गांठण्यासाठीं स्काॅटनें आपल्या लोकांच्या तीन तुकड्या पाडल्या. पहिली तुकडी इव्हॅन्सच्या बरोबर सर्वांच्या आघाडीवर राहावयाची होती. त्यांच्याजवळ मोटार-वोटी होत्या. ' प्रसंग पडला तर त्यांचा त्यांनीं उपयोग करावा व शक्य तितक्या लवकर पुढें जाऊन तळ ठोकावा, ' असें ठरलें. दुसरी तुकडी खुद्द स्काॅटच्या बरोबर जावयाची होती. त्यांनीं घोडी व सामान बरोबर न्यावयाचें. तिसऱ्या तुकडींत उरलेले लोक व कुत्री होती. ' त्यांनीं पुढल्या लोकांची प्रगति पाहून मग आपला तळ उठवून आगेकूच करावें, ' असा त्यांना हुकूम होता.

याप्रमाणें सर्व तयारी पूर्ण केल्यानंतर १ नोव्हेंबर १९११ रोजीं सर्वांनीं एकत्र जमून भोजन व प्रार्थना केली आणि आपला मुक्काम हलविला.

८. कुमुहर्तावर सुरू झालेला प्रवास

पण प्रवासाला निघण्याचा मुहूर्त मात्र साफ चुकला. कारण इव्हॅन्स पुढें म्हणून गेला खरा, पण त्याच्या बरोवरीच्या मोटारी मोडल्यामुळें त्याला मध्येंच अडकून पडावें लागलें. स्काॅट मोठ्या उमेदीनें निघाला. पण वाऱ्यांनीं त्याला असें कांहीं सतावून सोडलें कीं, दिवसाकांठीं १५ मैलांची मजल सुद्धां त्याला करतां येईना. त्यानें बरोबर घेतलेलीं घोडीं फार थकून गेलीं. त्यांच्याच्यानें पायच उचलवेना. त्यांच्या चालीनें चालण्यांत दिवस फार मोडूं लागले ' शेवटीं

९२ : जगाचे शोधक

त्यांना गोळ्या घालून मारणें स्कॉटला भाग पडलें. त्यांच्या पाठीवर लादलेलें सामान स्वतःच्याच पाठीवर घेऊन स्कॉटची तुकडी पुढें निघाली.

४२४ मैलांचें अंतर तोडून ५ डिसेंबरला सर्वजण ' विअर्डमोर ग्लेशिअर 'च्या पायथ्याशीं आले. या ग्लेशिअरची चढण सव्वाशें मैल असली तरी ती आपण हां हां म्हणतां चढून जाऊं अशी स्कॉटला खात्री होती. पण चढणीला सुरुवात झाली न झाली तोंच असें कांहीं वादळ उठलें कीं, जागच्या जागींच चार दिवस मोडले. वादळ संपल्यावर पुन्हा चढणीला सुरुवात करून २१ डिसेंबरला सर्व लोक चढणीच्या दुसऱ्या उतारावर येऊन पोचले.

तीन दिवसांवरच नाताळचा सण येऊन ठेपला. ' हा सण सर्वांनीं एकत्र जमून मोठ्या आनंदांत साजरा करावा व मगच शेवटचा प्रवास सुरू करावा ' असें ठरलें. त्याप्रमाणें २४ तारखेला नाताळचा सण मोठ्या आनंदांत पार पडला.

नव्या वर्षाच्या सुरुवातीला अंतर फक्त १७३ मैल उरलें. पुढल्या तीन दिवसांत आणखी २७ मैल कमी झालें. पण आतां सर्वांनीं पुढें जाणें धोक्याचें दिसूं लागलें. शेवटीं इव्हॅन्स, स्कॉट, ओट्स, विल्सन व बाँवर्स या पांच जणांनींच पुढें निघावें असें ठरलें. उरलेलें अंतर नऊ-दहा दिवसांत काटतां येईल अशा अपेक्षेनें तेवढ्याच दिवसांपुरतें सामान बरोबर घेऊन स्कॉटनें उरलेल्याचा निरोप घेतला.

९. घोर निराशा

उरलेला सर्व प्रवास पठारी प्रदेशांतून चालला होता. जिकडे पाहावें तिकडे नुसतें पांढरें शुभ्र वर्फ. झाड नाहीं कीं झुडुप नाहीं. पक्षी तर राहूं द्याच पण साधे किडे देखील कुठं दिसेनात. पायाखालचें वर्फ फुटण्याचा काय आवाज होईल तेवढ्याच फक्त आवाज. बाकी सर्व भयाण शांतता.

पण या भयाण शांततेतून देखील ते पांचजण पुढेंच जात होते पंधरा जानेवारीला अंतर अवघें वीस मैल उरलें.

“ आतां दोन टप्प्यांत ध्रुव ! ” स्कॉट विचार करूं लागला. “ उद्यां किंवा फार तर परवां आपण दक्षिण ध्रुव गांठणार. दक्षिण ध्रुवावर इंग्लंडचें निशाण फडकलें, कीं आपल्या देशवांधवांना केवढा आनंद नी अभिमान वाटेल ? उत्तर ध्रुव राहिला, पण दक्षिण ध्रुव तर आम्हींच शोधून काढला कीं नाहीं, अशा अभिमानानें प्रत्येक इंग्लिश मनुष्य आपल्या कष्टांचें कौतुक करील. आणि तें पाहून खुद्द आपल्यालाहि केवढी धन्यता वाटेल ! ”

१६ जानेवारीचा प्रवास याच मनोराज्यांत चालला होता. दुपारचे बारा वाजले. ध्रुव टप्प्यांत आल्यासारखा दिसू लागला. स्काँटच्या लोकांनी कपाळा-समोर हाताची सांवली धरून दूरवर दृष्टि लावली. पण त्या जागीं काहीं तरी काळें काळें फडकतांना पाहून प्रत्येकाची दृष्टि साशंक होऊं लागली.

‘ ध्रुवाजवळ काळें काय ? ’ असा विचार करीत प्रत्येकजण झपाट्यानें पुढें धांवूं लागला. जवळ येऊन पाहतात तों काय ? काळा ठिपका म्हणजे एक तंबू असून त्यावर काळें निशाण फडकत होतें. जवळच कांहीं कागद-पत्र पडले होते. त्यांपैकीं एका कागदावर लिहिलें होतें :

‘ आम्ही येथें २० डिसेंबरलाच येऊन गेलों. ’ अँमंडसेन.

तें वाक्य वाचून ‘ हाय रे देवा ’ असें म्हणत स्काँटनें कपाळाला हात लावला. ‘ शेवटीं या नॉर्वेजियन लोकांनीं आम्हांला येथेंहि मारलेंच ना ? मग ही सगळी धडपड कशासाठीं ? ’

स्काँटसकट सर्वच लोकांची तीव्र निराशा झाली. ‘ आपणच दक्षिण ध्रुव गांठूं ’ अशी त्यांना खात्री होती. त्यासाठींच तर त्यांनीं इतक्या हालअपेष्टा नि कष्ट सोसले होते. पण या सर्वांचें चीज काय झालें, तर नॉर्वेजियन लोकांनींच जवळ-जवळ एक महिना अगोदर येऊन दक्षिण ध्रुवावर आपलें निशाण फडकविलें !

पण निराश होऊन काय उपयोग ? परत तेवढेंच अंतर तोडून माघारीं जाणें भाग होतें. पुन्हा तोच त्रास, त्याच यातना, तेच कष्ट आणि आतां त्याच्या जोडीला तीव्र निराशा.

अशा अत्यंत दारुण अवस्थेंत स्काँटसकट सर्वांनीं माघारीस सुरुवात केली. प्रत्येक दिवस मोठा कष्टाचा जाऊं लागला. पाय झपाझप उचलेनात. त्याच्याच जोडीला आतां इव्हॅन्स आजारी पडला. त्याला तशा स्थितींत बरोबर घेऊन जाणें म्हणजे एक मोठें दिव्यच होऊन बसलें. पण तरी देखील स्काँटनें त्याच्या शुश्रुषेंत यत्किंचितहि कसूर केली नाही. प्रसंगविशेषीं त्याला खांद्यावर घालून उंचच्या उंच डोंगर तो उतरत असे. पण शेवटीं इव्हॅन्सनें दगा दिलाच. त्याचा आजार बळावला व १७ फेब्रुवारीला त्यानें ‘ राम ’ म्हटला.

नंतर ओट्सची पाळी आली. त्याचे पाय थंडीनें इतके धरले, कीं त्याला एक पाऊल देखील उचलणें जड वाटूं लागलें. तरी देखील इतरांना त्रास होऊं नये म्हणून तो सर्व दुःख गिळून कसाबसा पुढें येत होता. अर्थात त्याच्या

चालीनें चालण्यांत दिवसांमागून दिवसं मोडूं लागले. जवळची सर्व सामग्री संपुष्टांत येऊं लागली. ओट्सला हें सर्व कळत होतें. " तुम्ही पुढें चला, मी मागाहून येतो " असें त्यानें अनेकदां आपल्या मित्रांना सांगून पाहिलें, पण कोणींहि त्याच्या म्हणण्याला संमति दिली नाहीं.

' आपला आजार सर्वांचाच घात करणार ' हें ओट्सला सहन होईना. पण करणार काय ? स्कॉट त्याला सोडून एक पाऊल देखील पुढें टाकण्यास तयार होईना. " आपण लवकर मेलों तर निदान हे लोक तरी वांचतील " असें ओट्सला वाटूं लागलें. त्यामुळेच एके दिवशीं त्याला पहांटे जरा लवकर जाग येतांच तो आपल्या सहकाऱ्यांना म्हणाला, " मी जरा बाहेर जाऊन येतो. कदाचित् मला थोडा वेळहि लागेल. "

इतर सर्वजण थोड्या गुंगीतच असल्यामुळे ओट्सच्या म्हणण्याचा अर्थ त्यांच्या चटकन् ध्यानांत आला नाहीं. पण तो बाहेर गेल्यावर सर्वजण ताडकन् जागे झाले व त्याला शोधूं लागले. पण उपयोग काय ?

बाहेर तुफान घोंगावत होतें. त्यांतून तोंड काढणें सुद्धां जिथें दुरापास्त होतें तेथें बाहेर जाण्याचें नांवच नको. पण अशा भयाण तुफानांत ओट्सनें स्वतःला लोटलें होतें. अर्थात् त्यांतच त्याचा अंत झाला असला पाहिजे.

ओट्सच्या आत्महत्येनें स्कॉटचा धीर खचला. पांचांपैकीं अवघे तिघेचजण शिल्लक उरले, तरीहि त्यांची चाल चालूच होती. जवळची सामग्री संपत आली होती. जेमतेम चार दोन दिवस दम धरतां आला असता आणि तें शक्यहि होतें. कारण सामग्रीचा मुख्य तळ आतां फक्त अकरा मैल दूर राहिला होता. पण तेवढें अंतर काढणें सुद्धां स्कॉटच्या लोकांना शक्य झालें नाहीं. कारण पुन्हा सुरू झालेल्या तुफानानें इतकें उग्र स्वरूप धारण केलें कीं, तंबूंत अडकून पडल्याशिवाय गत्यंतरच नव्हतें. सुमारें अकरा दिवस हें तुफान टिकलें अन् त्यांतच सर्वांचा अंत झाला.

' स्कॉट मेला पण धाडसाचा आदर्श निर्माण करून मेला ' असेच सर्वांच्या तोंडून उद्गार निघाले.

१४. जगाचे शोधक

क्रमांक २५३३... नांद दि... ३०.१.३६९

जगाच्या शोधन कार्यातील

काही महत्त्वाचे घटना

१० वे शतक :

इ. स. ९८२ एरिक-दी-रेड

ग्रीनलंडचा शोध.

इ. स. ९८६ बजारनी-दी-फर्ट

उत्तर अमेरिका.

११ वे शतक :

इ. स. १००२ लीफ एरिकसन

न्यू इंग्लंड (अमेरिका)

१३ वे शतक :

इ. स. १२४५ जॉन-डी प्लॅनो-कारपिनी

काराकोरमपर्यंत प्रवास.

इ. स. १२६० माफेओ व निकोलो पोलो

चीनपर्यंतचा पहिला प्रवास.

इ. स. १२७१ मार्को, माफेओ व निकोलो पोलो

पुन्हा चीनकडे प्रयाण.

इ. स. १२९५ मार्को, माफेओ व निकोलो पोलो

जावा, सुमात्रा, भारत. इराण या मार्गांनी परत व्हेनिस.

१४ वे शतक :

इ. स. १३२४-७८ इब्ने बतुता

अरबस्तान व इराण शिवाय पूर्व आफ्रिका, उत्तर रशिया, मध्य आशिया इ. प्रदेशांत प्रवास.

१५ वे शतक :

इ. स. १४८७

डायझ वार्थेलोम्यू

केप ऑफ गुडहोपपर्यंतचा आफ्रिकेचा पश्चिम किनारा.

इ. स. १४९२-१५०२

कोलंबस

वेस्ट इंडीज व जमेकाकडे चार सफरी.

इ. स. १४९७-१४९८

कॅबट

उत्तर अमेरिका व न्यूफाँडलँड

इ. स. १४९८

वास्को-ड-गामा

केप ऑफ गुडहोपला वळसा घालून भारताकडे जाणारा मार्ग शोधला.

१६ : जगाचे शोधक

इ. स. १४९८-१५०२

अमेरिगो

न्यू वर्ल्ड (अमेरिका).

१६ वें शतक :

इ. स. १५१३

वाल्बोआ

पनामाची सामुद्रधुनी ओलांडून
पॅसिफिक चें पहिलें दर्शन.

इ. स. १५१९-२२

मॅगेलन

जागतिक प्रदक्षिणा.

इ. स. १५२१

कोर्टस्

मेक्सिको.

इ. स. १५३३

पिझारो

पेरू.

इ. स. १७७७-८०

ड्रेक

जागतिक प्रदक्षिणा.

१७ वें शतक :

इ. स. १६१०

हडसन

उत्तर अमेरिकेजवळचा
हडसनचा उपसागर.

इ. स. १६४२

टॅसमन

न्यूझीलंड बेटाचें प्रथम दर्शन;
टॅसमॅनिया बेटाचा शोध.

१८ वें शतक :

इ. स. १७६९

कुक्

न्यूझीलंड.

इ. स. १७९५

मंगो पार्क

नायजर (आफ्रिका)
नदीचा शोध.

१९ वें शतक :

इ. स. १८४०

रॉस

अंटार्क्टिक प्रदेश.

इ. स. १८४९-५६

लिव्हिंग्स्टन

पश्चिमेकडून पूर्वेकडे जाऊन
आफ्रिका खंडाचा शोध.

इ. स. १८८५

स्टॅन्ले

नाईल नदीच्या उगमाचा शोध
उत्तर ध्रुव प्रदेश.

इ. स. १८९३-९६

नॅन्सन

२० वें शतक :

इ. स. १९०१-३

स्कॉट

अंटार्क्टिक भागांत १ ला प्रवास
उत्तर ध्रुव.

इ. स. १९०९

पॅरी

दक्षिण ध्रुव.

इ. स. १९११

अॅमंडसेन

दक्षिण ध्रुव.

इ. स. १९१२

स्कॉट

म. प्र. सं. बा. वि. अन्विनालय शाखा.
दा. क्र. १२६३७ नो. वि
दि. ११/११/११ क.

IRBK-0112741

IRBK-0112741